

Politike človekovih pravic

Simona Kustec
Drago Zajc

Znanstvene monografije
Fakultete za management

Politike človekovih pravic

Simona Kustec

Drago Zajc

*Najinim družinam – svetilnikom vrlin
in smerokazom najinih odgovornosti*

Politike človekovih pravic
Simona Kustec in Drago Zajc

Recenzenta · Miro Haček in Andreja Pegan
Lektoriranje in tehnična ureditev · Davorin Dukič
Oblikovanje · Alen Ježovnik
Prelom · Primož Orešnik
Fotografija na naslovnici · Rawpixel.com na Freepik

Izdala in založila · Založba Univerze na Primorskem
Titov trg 4, 6000 Koper · www.hippocampus.si
Glavni urednik · Jonatan Vinkler
Vodja založbe · Alen Ježovnik
Koper, 2023

© 2023 Simona Kustec in Drago Zajc

Brezplačna elektronska izdaja
<https://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-293-318-0.pdf>
<https://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-293-319-7/index.html>
<https://doi.org/10.26493/978-961-293-318-0>

Izid monografije je finančno podprla
Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost
Republike Slovenije iz sredstev državnega proračuna
iz naslova razpisa za sofinanciranje
znanstvenih monografij

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 190090243
ISBN 978-961-293-318-0 (PDF)
ISBN 978-961-293-319-7 (HTML)

Vsebina

Seznam slik · 6

Seznam preglednic · 7

Predgovor · 9

Uvod: človekove pravice v svetu politike · 11

- 1 Konceptualizacija človekovih pravic skozi prizmo političnega · 15
 - 1.1 Vsebina, vedenje in uporabnost pravic · 17
 - 1.2 Funkcija in oblika pravic · 19
 - 1.3 Vrste in tipologizacije pravic · 22
 - 1.4 Zgodovinski razvoj človekovih pravic s poudarkom na izbranih zgodovinskih idejah in političnih mejnikih · 35
 - 1.5 Obdobje revolucij in pravice kot pozitivne kategorije · 59
 - 1.6 Uveljavljanje človekovih pravic s postrevolucionarnim ustavnim razvojem · 67
 - 1.7 Človekove pravice po obeh svetovnih vojnah kot vsakodnevni globalni preizkus · 81
- 2 Obrazi politik(e) in človekovih pravic · 87
 - 2.1 Kaj vse je torej politika · 89
 - 2.2 Človekove pravice kot politike boja za oblast (podoba A) · 92
 - 2.3 Človekove pravice in institucionalna organizacija politične moči (podoba B) · 117
 - 2.4 Človekove pravice in avtonomno politično delovanje na posameznih področjih javnih politik (podoba C) · 128
- 3 Raziskovanje in merjenje politik človekovih pravic · 145
- 4 Namesto zaključka: o prihodnosti politik človekovih pravic v digitalnem svetu umetne inteligence · 157

Literatura in viri · 161

Recenziji · 177

Seznam slik

- 1.1 Hierarhija človekovih potreb po Maslowu (1954) · 21
- 1.2 Kulturne razlike hierarhije vrednot · 22
- 1.3 Razseljeno prebivalstvo po svetu · 84
- 2.1 Podobe politike · 91
- 2.2 Načini spoštovanje pravic s strani držav, po regijah · 97
- 2.3 Interaktivni zemljevid političnih režimov po svetu, leta 2022 · 99
- 2.4 Model človeškega razvoja in učinkovite izbire · 101
- 2.5 Vrste demokracije skozi vsebine človekovih pravic · 103
- 2.6 Zemljevid ocene zaščite fizične integritete ljudi s strani držav po svetu, leta 2019 · 105
- 2.7 Možni izhodi iz konflikta vrednot · 113
- 2.8 (Neo)institucionalni prostor medsebojnih odnosov na primeru organizacije moči v politiki · 119
- 2.9 Institucionalno-pravni prostor človekovih pravic znotraj države · 121
- 2.10 Evropsko sodišče za človekove pravice, statistika sodb po državah (1959–2021) · 127
- 2.11 Organigram Sveta Evrope · 132
- 2.12 Število ratificiranih mednarodnih pravnih dokumentov na področju človekovih pravic po državah · 134
- 2.13 Finančne kazni Evropskega sodišča za človekove pravice, izrečene Sloveniji (v €) · 136
- 2.14 Gibanje vhodnih in izhodnih tujih neposrednih investicij (TNI) Slovenije · 138
- 3.1 Možni filozofski pristopi oz. razlogi preučevanja politike in človekovih pravic · 148
- 3.2 Vrste podatkov · 152
- 3.3 Potrjeni uboji zagovornikov človekovih pravic, novinarjev in predstavnikov sindikatov po svetu skozi čas · 154
- 4.1 »Univerzalnosti« človekovih pravic skozi finančno enakost sveta v podobi kozarca za penino · 158

Seznam preglednic

- 1.1 Klasične tipologizacije človekovih pravic · 23
- 1.2 Zgodovinski pregled razvoja idej in vsebin človekovih pravic · 38
- 2.1 Človekove pravice v politoloških (pod)disciplinah · 93
- 2.2 Klasične oblike vladanja oz. ustavnih ureditev po Aristotelu · 94
- 2.3 Sodobne ureditve političnega vladanja glede na vire moči · 95
- 2.4 Aktualne vrste političnih režimov v svetu v odnosu do moči in človekovih pravic · 98
- 2.5 Vrednote in pravice skozi politične ideologije · 111
- 2.6 Institucionalna mreža na primeru izbranih institucij na polju človekovih pravic · 124
- 2.7 Ukrepi in instrumenti nodalnosti na polju človekovih pravic · 139
- 3.1 Raznoliki pristopi raziskovanja politik človekovih pravic · 151

Predgovor

Prej izjema kot pravilo je, da ima neka monografija na svojem začetku tako predgovor kot tudi uvod. V primeru pričujoče monografije mora biti tako iz tehtnih moralnih in pietetnih argumentov, ki jih navajam v krajšem zapisu, ki sledi.

Delo, ki je pred vami, je nastajalo (pre)dolgo in na žalosten, a hkrati kruto realen način ter odraža življenjski krog vsega – vsebin, stvari, dogodkov in predvsem nas samih, ljudi. Vsebine človekovih pravic, kot bo najnazorneje vidno v preglednem zgodovinskem poglavju, so predavnimi stoletji začele utirati svojo pot proti življenju in se nato borile za svoj obstoj, ki so ga krojili vsakokratni družbeni, politični, socialni in gospodarski dogodki, ideje velikih mislecev, delo institucij, skupin ter posameznikov, z njimi povezane odločitve, usmeritve, modrosti in tudi kančki usode. Najsi so bili v danem trenutku dobri ali slabi, so vsak skozi svoje poslanstvo in delo vse do danes na koncu predstavljali varno točko nadaljnjega (pre)živetja in moči idejam ter vsebinam človekovih pravic.

Osebnostno sem se z vsebinami te knjige prvič srečala pred skoraj tridesetimi leti, v času študija politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, ko nam jih je tedaj pri predmetu s tem istim naslovom predstavljal dr. Drago Zajc. Drago, po stroki doktor pravnih znanosti, po ideološkem prepričanju zvest čisti ideji človekovih pravic, zavezan liberalec krščanskosocialističnega kova (to slednje si upam trditi, čeprav nisem prepričana, če bi se strinjal z menoj), po srcu pa velik človek, ki je živel svoja prepričanja v dobrem in slabem, ki ni obtoževal, ampak je poslušal, ker je želel slišati, čeprav je velikokrat mislil drugače in bil pogosto preslišan.

Drago je razumel, da so človekove pravice mnogo več kot zgolj pravni projekt, saj lahko v svoji ideološki moči predstavljajo nevarnost lastnemu obstoju in je zato njihovo poučevanje treba postavljati v širok družboslovni kontekst (še prav posebej ved, ki se neposredno ukvarjajo s politično močjo) ter jih približati mlajšim generacijam, ki prav zaradi

dosežkov človekovih pravic v praksi (lahko) vidijo in živijo drugačne podobe sveta.

Z vso opisano toleranco in začetno podporo je Drago pred skoraj desetletjem pritržil moji pobudi, da iz vseh najinih zapiskov, pogledov in tudi izkušenj pripraviva skupno knjigo, ki ne bo govorila o pravnih, ampak o političnih podobah razumevanja človekovih pravic. Takoj ko je pristal, je bil motor »projekta«. Vestno je že pred leti pripravil svoj del besedila, ki se večinoma nahaja v I. delu monografije, in ga vmes, ko je s potrpljenjem čakal na preostale moje dele, dodeloval ter z modrostjo zrelega človeka popustil mojemu predlogu, da zaradi senzibilnosti in potrebe po povsem drugačnem fokusu o človekovih pravicah v času naše nekdanje pa tudi sedanje države ne bova posebej pisala v tej knjigi.

Ob vsakem najinem srečanju je z očetovsko in hkrati kolegialno zadržanostjo povprašal, kako daleč sva že, in nikoli očital, da so vmes začela minevati že leta. Obljubila sem mu, da bom najino delo zaključila v poletju 2022. Nisem (z)mogla ... Obdobje minulega dela, ki sem ga začela najprej kot poslanka v Državnem zboru Republike Slovenije (2014–2018), nato pa kot ministrica za izobraževanje, znanost in šport v Vladi Republike Slovenije skozi celotno obdobje koronavirusa (marec 2020–junij 2022), je bilo tako močno obarvano tudi z dilemami in s kontroverznostjo politik človekovih pravic, da sem se pred vrnitvijo k pisanju morala najprej od vsega odpočiti, umiriti, si pustiti ponovnih razmislekov. Jeseni 2022 je steklo, z Dragom sva se veliko videvala, delala in zaključevala predvsem z njegovimi komentarji na moj del knjige. Preden je po novem letu 2023 odšel na operativni zdravniški poseg, sta nama ostala le še del z zaključnimi pogledi ter tehnično urejanje besedila ... Drago se s posega ni vrnil.

Čeprav posthumno, misel, srce in etos Draga Zajca skozi to knjigo živijo dalje.

Hvala ti za vse skupaj prehojene poti po svetovih človekovih pravic, dragi Drago!

Simona Kustec

Uvod: človekove pravice v svetu politike

Politična misel in človekove pravice imajo veliko skupnega, saj ne gre zgolj za nekakšen vzporedni razvoj, ampak za vseskozi prepleteno razmerje. Že v antiki so se filozofi spraševali, kakšna bi bila najboljša ureditev, in si zamišljali državo kot skupnost ljudi z večjimi ali manjšimi pravicami, čeprav takrat sam koncept pravic ni bil določeneje opredeljen in tudi še ni bilo določeno razmerje med pravicami ter dolžnostmi. Kasnejši razvoj teorij o družbi je imel velik vpliv na opredeljevanje in priznavanje človekovih pravic. Širjenje pravic je bilo v veliki meri odvisno od razvoja liberalne misli, ki je poudarjala vlogo posameznika in s tem omogočala ne le prodor demokracije kot načela demokratičnega odločanja, ampak tudi družbeni, gospodarski in tehnološki razvoj. Na odnos do človekovih pravic je zlasti v našem prostoru vidno vplivala tudi socialistična misel, z vsemi svojimi raznolikimi podobami in praksami. V zadnjem času na pojmovanje človekovih pravic vplivajo tudi ideje in skupni problemi globalnega razvoja, povezanosti, zlasti pa tudi problemi, ki zaobjemajo vsebine od skupne varnosti, boja proti terorizmu in organiziranemu kriminalu, trgovini z orožjem in drogami do socialnih vprašanj revščine, migracij ter skupne skrbi za ohranjanje narave, v najaktualnejšem času pa tudi zdravstvenih problemov (epidemija covid-19), zagotavljanja energetske in prehranske oskrbe, še prav posebej pa tehnološkega razvoja umetne inteligence, ki pospešeno in s številnimi nepredvidljivimi posledicami vstopa prav v srce temeljnih vsebin, povezanih s človekovimi pravicami.

Potreba po politološkem pristopu k obravnavi človekovih pravic in dolžnosti v sedanjem času izhaja zlasti iz dveh dejstev: (1) razmerja (moči) med skupnostjo in posameznikom ter (2) odnosa med pravno-normativnim in politično-ideološkim razumevanjem, opredeljevanjem, izvajanjem in ocenjevanjem polja človekovih pravic. Sodobna politologija je tesno povezana s teorijo ter prakso človekovih pravic. Ne glede na obseg formalnega oz. pravnega priznavanja človekovih pravic in svoboščin znotraj vsake družbe ali države namreč ugotavljamo

zelo različne prakse uresničevanja teh pravic in tudi različne stopnje zavedanja o njih pri vsakodnevem delovanju. Človekove pravice so na polju politologije utemeljene na različnih disciplinarnih podlagah, od razumevanja človekovih pravic v povezavi s teorijami demokracije preko njenih institucionalnih (t. i. *polity*), javnopolitičnih (t. i. *public policy*) kot tudi vsakokratnih ideološko-političnih razmerij moči, ki se v demokracijah vzpostavijo kot rezultat volilnih procesov in rezultatov (t. i. *politics*).

V zvezi s človekovimi pravicami lahko in moramo govoriti tudi o moralnem, vrednotno-etično usmerjenem družbenem projektu, ki širi prostor svobode posameznika, družbenih skupin pa tudi države kot politične skupnosti. Tako kot je sam koncept človekovih pravic podlaga modernim demokratičnim ureditvam (političnim sistemom), tako je politika človekovih pravic tista politika, ki sodobno demokracijo in njene načine ter rezultate delovanja osmišlja, jim daje smoter in namen. V današnjem času človekove pravice in svoboščine pomenijo temeljno vsebino aktualne demokratične družbe ter obratno. Oba pojma, človekove pravice in demokracija, sta pravzaprav sinonima. Kadar ima določena družba dobro opredeljen sistem človekovih pravic in svoboščin ter razpolaga z učinkovitim sistemom njihovega varovanja in tega tudi uspešno izvaja pri vsakodnevem delovanju, dosega predpogoj za visoko razvito demokracijo. Na drugi strani pa prav tako tudi sama demokracija zahteva visoko stopnjo priznavanja in spoštovanja človekovih pravic, ki je hkrati predpogoj za njen obstoj in stopnjo razvitosti oz. trdnosti. Ne smemo pa si niti zatiskati oči, da je ob vsem zapisanem tudi veliko idealizma, pragmatizma, konfliktov in paradoksalnosti.

Zaradi vsega navedenega, kot tudi raznolikih zgodovinskoteoretskih pogledov ter vsakokratnih praks, je treba pri preučevanju človekovih pravic poseben poudarek vedno nameniti naslednjim vidikom:

1. vsebinam pravic (katere oz. do katere mere in za koga), ki se nadalje neposredno povezujejo z vprašanji:
2. subjektom pravic (pristojnosti in razmerja med »nosilci« ter »skrbniki« pravic) in
3. namenom pravic (čemu in v kakšni podobi služi ideja človekovih pravic kot ideološki ali demokratični aparat moči večine ali sobivanja različnosti).

V sodobni (post)industrijski in kompetitivni družbi se srečujemo z novimi izzivi, ki se na eni strani kažejo v pojavu novih družbenih in vse

bolj tudi tehnoloških, spreminjajočih se širše družbenih problemov ter razmerij, na drugi strani pa tudi v vsakodnevnem pravnem in političnem ustvarjanju konfliktov med različnimi vrstami človekovih pravic ter svoboščin in njihovi hierarhiji (ne)pomembnosti. S tem, ko se nenehno povečuje posameznikova odvisnost od razmer v družbi, se hkrati zmanjšujejo njegove možnosti vplivanja ter odgovornosti za lasten položaj. Ravno zato v tovrstnem, pogosto medsebojno izključujočem se sobivanju nastaja potreba po vedno novih in učinkovitejših oblikah zaščite posameznika. Hkrati pa nastajajo tudi precejšnje razlike v možnostih uveljavljanja zahtev po zaščiti in tudi v stopnji zaščite že uveljavljenih pravic. Odpirajo se tudi nova vprašanja o oblikah in načinih posameznikove ter kolektivne akcije zagovarjanja in zaščite pravic ter končno tudi vprašanja usklajevanja pravic, uveljavljenih na nacionalni ravni s pravicami, ki so uveljavljene v mednarodnih organizacijah oz. kot posledica globalizacijskih procesov v širših nadnacionalnih skupnostih.

V tem smislu obravnava politologija človekove pravice in svoboščine podobno kot ideale ter vizije oz. kot pogonsko moč razvoja. Politologija se zdi poklicana tako za teoretična osmišljanja kot za družbene analize stanja in razmer na polju človekovih pravic. Zato je tudi odgovorna, da ponudi smiselne odgovore na vprašanja o razmerju med pravicami in dolžnostmi, med katerimi je tudi dolžnost spoštovanja pravic drugih in seveda odnosa med človekovimi pravicami ter demokracijo.

Slovenska politologija se zaveda, da za obravnavanje in uveljavljanje človekovih pravic in svoboščin nikakor ne zadostuje samo čustveno prizadeto zavzemanje zanje ter javno nastopanje proti krivicam ali različnim oblikam represije, grobim oblikam nasilja državnih oblasti in njenih organov ali posameznikov ter celih skupin, prav tako tudi ne golo navdušenje zanje, ampak je treba znanje o politikah človekovih pravic z izbrano teoretsko in metodološko strukturo opredeliti, ga znati pojasniti in seveda o njem tudi kritično razmišljati.

Vsi zgoraj predstavljeni pogledi in odnos do človekovih pravic na polju političnega usmerjajo vsebino te knjige. Njen namen je prispevati zlasti k spoznavanju pomembnosti ter kompleksnosti problematike človekovih pravic in širjenju takšnega znanja o njih, kot ga ob zavedanju in spoštovanju njihovega zgodovinskega razvoja terjajo potrebe sedanje moderne demokratične družbe. Znanja, ki utrjuje zavest in povečuje občutljivost za človekove pravice in svoboščine v družbi, od obdobja tranzicije oz. konsolidacije demokracije, še posebej glede utr-

jevanja demokracije ter pridobivanja raznolikih vsakokratnih izkušenj in praks političnega ter parlamentarnega sistema v samostojni slovenski državi, do aktualnih izzivov na področju varstva človekovih pravic ter vse pogostejšega konflikta med temeljnimi pravicami do življenja, svobode, varnosti in enakosti med ljudmi, v odnosu do soljudi, družbe, narave, živali pa tudi tehnološkega razvoja.

V odnosu do vsega navedenega je ta knjiga v grobem razdeljena na dva večja dela, katerih namen je izmenjaje podajati opise, vpoglede, pojasnila, premisleke o tem: (a) *kdo* in *kaj* (se) razume pod danes široko in vsakodnevno uporabljenim pojmom človekove pravice, b) *kako* se je pogled na človekove pravice skozi čas razvijal ter spreminjal v različnih idejnih, političnih, ekonomskih, družbenih in končno tudi strokovnih ter znanstvenih okoliščinah in (v)pogledih.

Bralcem knjige želiva, da vam njena vsebina ponudi priložnosti za razmišljanje o dejanskem statusu človekovih pravic v našem družbenem, političnem in pravnem sistemu, o načinih njihovega uresničevanja, še posebej o osveščenosti ljudi glede lastnih vlog pri skrbi za človekove pravice, pa tudi o možnostih, načinih in sredstvih za razmišljanje o prihodnji viziji ter poslanstvu idej ter vsebin človekovih pravic pa tudi odgovornosti.

Simona Kustec in Drago Zajc
Ljubljana, november 2022

1 Konceptualizacija človekovih pravic skozi prizmo političnega

V današnjem času je zamisel o človekovih pravicah idealno utemeljena na spoštovanju vseh posameznih članov človeške družbe na temelju njihove enakosti in pravnega varstva – vsak posameznik je obdarjen z enakimi pravicami do življenja in osebne svobode, užival naj bi pravico do svobode in imel enake možnosti vsestranskega razvoja ter uveljavljanja svojih sposobnosti. Posamezniku se te pravice ne morejo odvzeti, tudi če bi dal svoj pristanek. Ta pojmovanja se navezujejo na zgodovinska načela, ki so se (tudi in predvsem v obliki medsebojne kritike) razvijala v okviru dveh vodilnih pogledov na (človekove) pravice kot na (a) naravno ter (b) pravno danost.

Začetni pogled na pravice je bil osnovan na ideji t. i. naravnih pravic ter selektivnega razumevanja enakosti in se je razvijal od antike, intenzivno pa v času od 14. stoletja dalje. Humanistični pravniki so z argumentacijo o neodtujljivosti svoboščin (angl. *liberties*) in pravic (angl. *rights*) do življenja v odnosu do države ter cerkve, ki jih človek dobi ob rojstvu, postavili temelje za nadaljnji razvoj razumevanja človekovih pravic, ki so ga utrdili ter razširili evropski pravniki in filozofi v 17. stoletju. Med njimi kot ključne lahko izpostavimo nizozemskega pravnika Huga Grotiusa (1583–1645) in njegovo prepričanje, da zakon narave preprosto pomeni medsebojno spoštovanje pravic, nadalje zamisel o »naravnem stanju« Thomasa Hobbesa (1588–1679), razumevanje zavezanosti oblasti k spoštovanju človekovih pravic in pravico ljudi do upora proti nepravični oblasti Johna Locka (1632–1704), idejo o »vračanju k naravi« Jean-Jacquesa Rousseauja (1712–1778), zagovarjanje pravice do svobode, ki preko spoštovanja moralnih imperativov in naravnega prava prehaja v javno pravno kategorijo Immanuela Kanta (1714–1804), razumevanje naravnih pravic kot univerzalnih pravic posameznika – kot pravic, ki veljajo za vsakogar, kjer koli in kadar koli, z vlogo civilne družbe kot sodelovalne in progresivne po sami naravi njenega obstoja, ki je v funkciji regulacije in omejevanja vsakokratne vladavine v državi kot aparatu prisile in imperativa po Thomasu Painu (1737–1809), pojmovanja

nje »naravnih pravic« Herberta Spencerja (1820–1903) kot utemeljitelja t. i. družbenega darvinizma, ki je utemeljen na ideji evlucijskega razvojnega cikla in z njim povezane utilitarne etike stalnega spreminjanja, ki se tako v prvobitnih kot kompleksnih in univerzalnih skupnostih ter sistemih začena razvijati z rojstvom, nadaljuje z rastjo, zrelostjo in zaključí s smrtjo (Donnelly, 2003; Freeman, 2011). Zlasti v aktualnem času pa številni avtorji skozi razmišljanje o človekovih pravicah ponovno posebej izpostavljajo predvsem njihove moralne vidike, razprave o pravičnosti, poštenosti in vlogi institucij v pravični družbi, kot jih zagovarja John Rawls (1921–2002), ali pa tudi močno zagovorništvo »pravice imeti pravico« Hannah Arendt (1906–1975) (Ingram, 2002).

Kot protiutež in kritike dotedanjih – na t. i. zakonih narave (lat. *ius naturale*) in enakosti glede na naravne zakonitosti utemeljenih – danih pravic so se proti koncu 18. stoletja pojavila pojmovanja pravic kot pravičnosti, ki izhajajo iz pravne pravice (angl. *legal rights*). Kritiki, pogosto poimenovani reformisti ali utilitaristi, v vsakem primeru pa predstavniki konzervativne kritične misli, so dotedanje dojemanje pravic zaradi njihove preprostosti, nejasnosti, nerazdelanosti, fiktivnosti, nespoštovanja nacionalnih in kulturnih raznolikosti ter dogmatičnosti prepoznavali kot ogrožajoče za temeljni red v družbi. Jeremy Bentham (1748–1832), eden vodilnih reformistov svojega časa, je idejo človekovih pravic kot naravnih, od boga danih pravic opisal z besedami, da je osnovana na »ničemer« (angl. *nothing at all*). Še pred njim je Edmund Burke (1729–1797) koncept naravnih pravic do življenja, svoboščin in svobode vesti ovrgel z argumentom, da so le-te lahko zgolj rezultat dela, lastnine ter enake zakonske pravice. Henry de Saint-Simon (1760–1825) in kasneje Karl Marx (1818–1883) sta utilitaristični pristop k razumevanju človekovih pravic povezovala s pravico do materialne proizvodnje, z delavskimi pravicami, blaginjo ljudi ter ideologijo socializma in sorodno kot Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) dotedanje pojmovanje pravic kot individualne kategorije utemeljila na izpostavljanju pravic skupnega dobrega (angl. *common good*) ter v tej povezavi ekonomskih, socialnih in političnih pravic (Freeman, 2011, str. 15–37).

Očitno je, da je prvotna zamisel človekovih pravic kot naravnih pravic tesno povezana z idejo individualizma in s pojmovanjem družbe kot sožitja posameznikov ter z njeno odprtostjo, čeprav pod omejenimi pogoji, ki so praviloma veljali za moške predstavnike višjih družbenih slojev. Tradicionalne družbe, v katerih gredo pravice celim skupinam in v katerih so posamezniki podrejeni različnim avtoritetam (družinskim,

rodovnim, verskim in tudi državnim) ter morajo svoja ravnanja usklajevati z nespremenljivimi pravili zaprte družbe z nizko stopnjo mobilnosti, nimajo potrebe po človekovih pravicah. Medtem ko je stara fevdalna družba vnaprej določala položaj človeka v družbenem redu glede na rojstvo in stan, je moderna odprta družba priznavala, da pravice z rojstvom pridobi vsak posameznik. V tem smislu je pojmovanje človekovih pravic povezano tudi z dinamiko družbe, na kar opozarjajo reformisti in misleci konzervativizma kot glavni kritiki ideje naravnih pravic. Posameznik ni več vezan na določeno mesto, ker ima na razpolago številne možnosti spreminjanja svojega položaja v skladu s svojimi interesi in sposobnostmi. V aktualni, moderni in zopet »individualizirani« družbi pa pravice ponovno pripadajo posamezniku in ne družbi ali skupini kot celoti, ker to lahko omogoča njegovo socialno in prostorsko mobilnost (Sorokin, 1959, str. 133). Priznavajo se sicer tudi posameznim skupinam, ki se lahko znajdejo v neenakopravnem položaju (posebej npr. etničnim in socialnim manjšinam).

Iz teh na kratko in časovno pregledno predstavljenih zamisli izhaja niz načel oz. lastnosti človekovih pravic, ki veljajo vse do danes in so prikazane v nadaljevanju.

1.1 Vsebina, vedenje in uporabnost pravic

Človekove pravice so pravice posameznika kot takšnega – preprosto zato, ker je človek, ker je tudi član neke skupnosti v družbi in član države oz. državljan (Weston, b. l.). Človekove pravice so tudi kompleksen odgovor na družbene prakse, na odnose med ljudmi, med skupinami, skupnostmi, odnos države do posameznika in skupin ter obratno.

Ene same in enoznačne opredelitve človekovih pravic ni. Z vidika aktualnega razumevanja človekovih pravic je sicer najsorodnejši izraz »pravice« (angl. *rights*) prvi uporabil Thomas Hobbes, kasneje pa je izraz »človekove pravice« pri prevajanju francoske *Deklaracije o pravicah človeka in državljana* v angleški jezik uporabil Thomas Paine (Donnelly, 2003). Večina avtorjev, ki poskušajo priti najbližje enotnemu pojasnilu razumevanja človekovih pravic, se tako v svojih opredelitvah dotika posameznih vsebinskih kategorij, s pomočjo katerih v prvi vrsti in pogosto tudi skozi zgodovinsko sosledje dogodkov ter razvoj ideje poskušajo opisati in mnogo manj dokončno opredeliti meje razumevanja fenomena človekovih pravic (Bay, 1980; Donnelly, 1985, 2003; Jambrek idr., 1988; Sruck, 1995, 2005; Ishay, 2004, 2008; Lampe, 2010; Sastry, 2011; Freeman, 2011; Landman, 2013).

Na nek način lahko izhajajoč iz teh dejstev nadalje izluščimo tudi tri vodilne elemente pojavnosti pravic (Donnelly, 2003), in sicer:

1. vsebine pravic
2. vedenjskost pravic in
3. uporabnost oz. utilitarnost pravic.

Temeljna dilema, ki se ob tem odpira, je tako najprej povezana z vprašanjem, kaj je vsebina pravice. Kot pravico lahko v najširšem smislu opredelimo možnost obstoja in razvoja posameznika pa tudi posamezne skupnosti oz. možnost uresničevanja osnovnih potreb, celo zahtev. Po mnenju Christiana Baya naj bi bila pravica »upravičenje in varstvo, ki je družbeno in pravno sankcionirano« na način in v obsegu, ki je primeren za zadovoljitev človekove potrebe. Pravica naj bi bila »veljavna zahteva, ki je utemeljena na človekovi potrebi« (Bay, 1980, str. 6).

Gledano skozi čas so v tradicionalnih oz. predmodernih družbah pravice priznane brez posebne formalne oblike, so kot sestavni del obnašanja, ki temelji na utrjenih običajih in družbenem statusu, ki je pridobljen ob rojstvu (t. i. razumevanje *naravne pravice*). V modernih družbah je poudarek na zapisani pravni normi, ki točno in nedvoumno določa obseg pravic (t. i. razumevanje *pravne pravice*). Po mnenju Maxa Webra naj bi bila pravica posameznika možnost, da za uveljavitev svojih interesov pokliče na pomoč »prisilni aparat« države. Možnost mu nudi interpretacija pravne norme, ki zagotavlja pomoč določenih organov ali oseb, če so pozvane na pravilen način. T. i. »pravna pravica« je s strani objektivnega prava (ustave, zakonov, drugih pravnih predpisov) opredeljena in zavarovana možnost pravnega subjekta, da ravna na določen način (Pavčnik, 1991, str. 183). Na abstraktni ravni pravica sestoji iz enega ali več upravičenj ter zahtevka, ki se aktivira takrat, ko je določeno pravno priznано upravičenje kršeno ali ogroženo. S posebnimi pravnimi pravili so določeni tudi načini in postopki uveljavljanja pravic ter dolžnosti odgovornih in pooblaščenih organov, da omogočijo izpolnitev zahtevka, ter roki za izpolnitev.

S tako predstavljenega gledišča pravice v sebi nosijo tri prevladujoče podobe:

1. moralno, v smislu, da je nekaj prav, da ima nekdo prav;
2. politično, v smislu pojavnosti in izvajanja pravic v vsakodnevnik življenjskih razmerah ter razmerjih, s posebnim zavedanjem, da moralno razumevanje pravice enega ne odraža nujno tudi enakega

- razumevanje na strani drugega; še več, prav to je lahko razlog za začetek nepremostljivih medosebnih, družbenih pa tudi političnih konfliktov, ki terjajo iskanje kompromisnih rešitev po zelo različnih možnih poteh; vsakodnevno razumevanje in izvajanje pravice nekoga je pogosto neposredno povezano tudi z obveznostjo, s pričakovanjem, z zahtevo druge strani;
3. pravno, v smislu pravne opredelitve in regulacije moralnih in političnih razumevanj ter razmerij do pravic(e).

1.2 Funkcija in oblika pravic

Treba se je zavedati, da so nekatere pravice, kot so pravica do nedotakljivosti življenja in enakosti ob rojstvu, dane oz. jih pridobimo ob rojstvu samem, nekatere pa (pri)dobimo glede na vloge, ki jih imamo v družbi, in glede na državljanstvo (tj. *oblike pravic*). Imeti pravico pomeni biti upravičen do nečesa, kar nimamo oz. nimamo več, in imeti možnost uveljaviti zahtevo po tem (tj. *funkcije pravic*).

Funkcija *varovanja* oz. *zaščite* se izhodiščno nanaša na varovanje posameznikov in družbenih skupin ter zato njihovih ustaljenih načinov življenja pred posegi drugih posameznikov in družbenih skupin, civilnih organizacij ter predvsem države.

Človekove pravice naj bi v tem pogledu zagotavljale zaščito ljudi v primerih, ko so prizadeti kot udeleženci v političnem, socialnem, kulturnem ali gospodarskem življenju, kot zaposleni ali nezaposleni ali socialno šibki, kot pripadniki etničnih manjšin, kot prebivalci določenih območij zaradi onesnaževanja okolja, kot potrošniki zaradi nevestnega ali goljufivega ravnanja proizvajalcev določenih dobrin, ali v odnosu do drugih posameznikov, če obstaja sum, da so ti s svojimi besedami ali dejanji kršili pravice prvih. Varovale naj bi jih v primerih, ko svojih pravic sami niso sposobni uveljavljati (otroci in mladoletniki, tujci, migranti), v primerih, ko so posebej prizadeti, kot npr. bolniki, kot udeleženci v sodnih postopkih ali kot zaporniki.

Pravice naj bi posameznike varovale pred posegi državnih organov, ki skušajo državljane prisiliti k sprejemanju določenih nesprejemljivih ukrepov ali posegajo v njihovo zasebnost. Prav tako naj bi jih ščitile pred in(ter)vencijami raznih ideološko opredeljenih skupin, političnih strank, državnega aparata, ki preko množičnih medijev in na druge načine uveljavljajo določene vrednote ter ideologije, s katerimi se politika reducira na posamezne dimenzije, vsiljujejo predstave o nujnosti družbene organiziranosti na določen način ali razvoja v določeni smeri

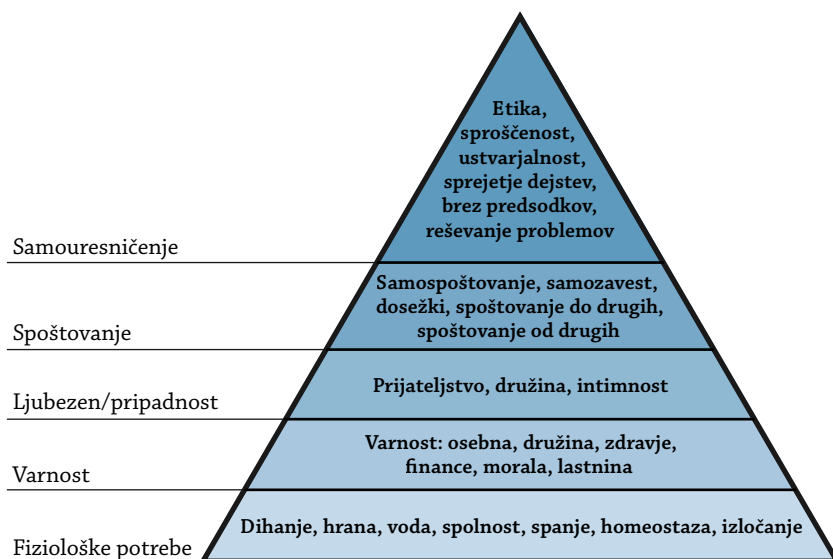
itd. Človekove pravice naj bi tudi omejevale agresivnost današnjih političnih in tehnokratskih elit, ki manipulirajo z »razvojem«, s »scien- tizmom«, tehnološkim determinizmom, profesionalizmom, z zakonitostmi tržišča itd. (Rizman, 1997, str. 133).

Poleg funkcije zaščite pa imajo človekove pravice tudi funkcijo *spodbujanja* posameznikov k čim optimalnejšemu razvijanju njihovih sposobnosti in znanj, uveljavljanju njihovega položaja v družbi in v procesih odločanja. Človekove pravice naj bi torej posameznikom omogočale in jih spodbujale, da čim bolj razvijajo svoje potenciale in se uveljavljajo tako v političnem kot gospodarskem, družbenem ter kulturnem življenju. Človekove pravice jim omogočajo boljši vpogled v način družbene organiziranosti in delovanje političnega sistema, širijo možnosti pridobivanja posameznih informacij in participacije na načelih enakosti. Omogočajo jim tudi, da v primerih prizadetosti zahtevajo odgovornost državnih uradnikov in politikov ter popravo krivic, ki so jim bile prizadejane zaradi njihovega nevestnega ali celo protipravnega delovanja.

Očitno je torej, da je nek skupek objektivnih človekovih potreb tista osnova, na kateri se oblikuje pojmovanje pravic kot stopnja in način njihovega uveljavljanja, zaradi česar je pravice možno in tudi treba razlikovati glede na:

1. obliko pravice, v smislu notranje strukture vsebine posamezne pravice;
2. funkcijo pravice, v smislih: (a) upravičenosti, (b) zahtev, (c) odgovornosti do nečesa in nekoga, (č) varovanja in (d) spodbujanja.

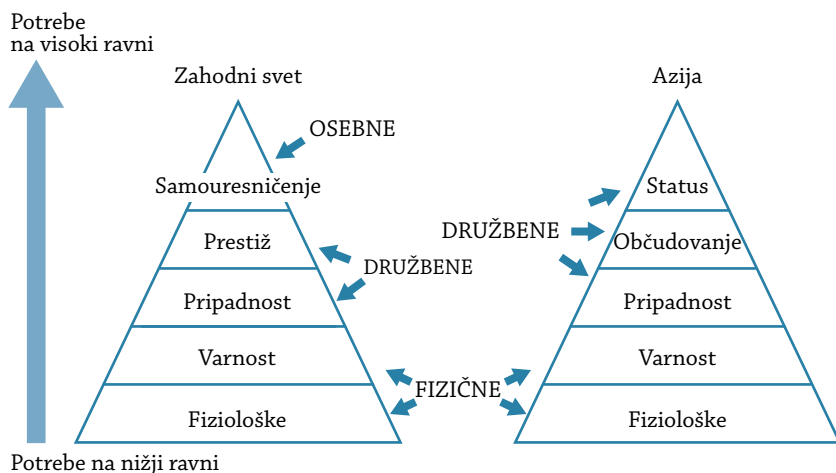
Z vidika razumevanja pomena človekovih pravic (po obliki in funkcijah) je zato učbeniško dobrodošlo in ilustrativno nazorno spomniti na uporabnost ter hkrati tudi kulturno-regijske omejitve hierarhije človekovih potreb Maslowa (1954), kot je prikazano na slikah 1.1 in 1.2. Slika 1.1, izdelana na primeru zahodnih kultur, prikazuje tudi odnos do človekovih pravic, ki ga sprva, ob rojstvu določa zadovoljevanje osnovnih potreb oz. t. i. potrebe po (a) »biti«, nato (b) potreb in hkrati pravice do različnih oblik varnosti, v kasnejših življenjskih obdobjih pa vse bolj (c) subjektivno in individualni občutki upravičenosti do določenih dobrin ter pravic, vključno s končno potrebo po samouresničevanju, ki predstavlja močno spodbudo za aktivno udeležbo v javnem življenju s ciljem uveljavitve določenih lastnih pravic oz. zahtev po »imeti«, ki bodo pomagale zapolniti potrebe »deficita«.

Slika 1.1 Hierarhija človekovih potreb po Maslowu (1954)

Nadalje pa Schütte in Deanna Ciarlante (1998) v sliki 1.2 nazorno opozorita na obstoj kulturnih razlik v odnosu do hierarhije potreb, kot se kažejo med zahodnim in vzhodnim delom sveta, kjer se slednji po začetni sorodni potrebi po zadovoljitvi fizioloških potreb v primerjavi s prvim mnogo bolj osredotoča na vrednote družbe in ne na želje ter z njimi povezane pravice do lastnega osebnega razvoja, kot to velja v zahodnem svetu. Prav opisane ugotovitve, sicer raziskovalno zbrane nekaj desetletij po Maslowu in na primeru preučevanja vedenjskih navad potrošnikov, so, kar je koristno tudi za nadaljnje namene te knjige, na jasen način pokazale na omejitve, relativnost, predvsem pa neizvedljivost in neprimerčnost poskusov univerzalnega razumevanja sveta po kateri koli podobi.

Kljub temu da družboslovci upravičeno ugotavljajo, da smo kljub izčrpnim teoretičnim delom in razpravam o človekovih pravicah, ki so včasih spodbudile pomembne zgodovinske premike v gledanju na vlogo človeka v družbi in na razmerje med njim ter državo, še vedno daleč od kakršnega koli soglasja, na osnovi katerega bi lahko enotno sestavili kakšno izčrpnjšo vsebinsko listo primernih človekovih pravic ali opredelili temelje njihove legitimnosti (Donnelly, 2003; Landman, 2006; Freeman, 2011; Jambreč idr., 1988; Lampe, 2010). Iz omenjenega razloga bo zato v nadaljevanju tega poglavja poseben poudarek najprej

Slika 1.2 Kulturne razlike hierarhije vrednot (povzeto po Schutte in Ciarlante, 1998, str. 93)

namenjen prikazu poskusov različnih tipologizacij in njihovemu umeššanju v idejni ter zgodovinskorazvojni kontekst.

1.3 Vrste in tipologizacije pravic

Človekove pravice vsebinsko gledano v prvi vrsti opredeljujejo različne odnose med posamezniki, njihovimi skupnostmi in seveda državo.

Najpogosteje se v politološki in pravni literaturi pojavljajo naslednje tipologizacije človekovih pravic, ki jih podrobneje opisujemo v nadaljevanju in ki sledijo posameznemu vodilnemu kriteriju glede na/po:

1. nosilce oz. subjekte pravic;
2. deljivost pravic;
3. učinku;
4. področjih oz. vsebinah pravic;
5. časovnorazvojni liniji.

Čeprav so pravice med seboj na različne načine povezane ali celo soodvisne, jih je mogoče razvrstiti v različne tipologizacijske skupine, je pa v osnovi ne glede na posebnosti izbrane tipologizacije spodaj navedene pravice možno najti v vsaki tipologizaciji:

1. pravica do življenja,
2. enakost,
3. telesna svoboda,

Preglednica 1.1 Klasične tipologizacije človekovih pravic

Kriterij	Zvrst	Lastnosti
Nosilec oz. subjekt pravice	Individualne	Zagotavljanje obstoja, razvoja in integritete posameznika.
	Kolektivne	Zagotavljanje obstoja, razvoja in avtonomije oz. suverenosti določeni družbeni skupini (in s tem posredno tudi posameznikom); npr.: pravica ljudstev do samoodločbe, pravice narodnih manjšin, sindikalne pravice, pravice invalidov ter drugih družbenih in etničnih manjšin ipd.
Deljivosti pravice	Temeljne ali nedeljive	<i>Conditio sine qua non</i> oz. <i>nujni sestavni del</i> človekovega bivanja in ustvarjalnega delovanja znotraj družbe: pravica do življenja, do svobode in do enakosti. V nobenem primeru ne smejo biti niti začasno razveljavljene niti omejene in so praviloma vedno tudi ustavno varovane.*
	Izvedene ali deljive	Pravice, ki so praviloma izvedene iz temeljnih pravic in so v primeru izrednih razmer lahko tudi začasno omejene: pravica do združevanja, do dostopa do javnih služb in storitev, do izbire bivališča ipd.
Učinek pravice	Negativne	Pravice, ki omejujejo državo in ji nalagajo dolžnost ter odgovornost zagotavljanja svobode delovanja posameznika, kljub možnosti, da bi država lahko s svojim aparatom nadzorovala državljane s posegi v njihovo zasebnost (civilne in politične pravice).
	Pozitivne	Pravice, ki državljanu omogočajo, da od države zahteva določene usluge ali dobrine v primeru življenjske ogroženosti (naravne nesreče, vojne), materialne ogroženosti (lakota, revščina, brezposelnost) oz. v povezavi s šolanjem, z zdravstvenim varstvom, delovnim mestom, ustreznim stanovanjem, varstvom okolja ipd.

OPOMBA * V slovenski ustavi (Ustava Republike Slovenije, 1991) so to naslednje pravice: nedotakljivost človekovega življenja (čl. 17), prepoved mučenja (čl. 18), varstvo človekove osebnosti in dostojanstva v pravnih postopkih (čl. 21), domneva nedolžnosti (čl. 27), načelo zakonitosti v kazenskem postopku (čl. 28), pravna jamstva v kazenskem postopku (čl. 29) ter svoboda vesti (čl. 41).

Nadaljevanje na naslednji strani

4. duhovna svoboda,
5. politična svoboda,
6. gospodarska svoboda,
7. pravice, povezane s socialno varnostjo.

Preglednica 1.1 Nadaljevanje s prejšnje strani

Kriterij	Zvrst	Lastnosti
Področje oz. vsebine pravice generacij	Civilne in politične 1. generacija pravic – <i>liberté</i> (fr.) oz. t. i. modre pravice do svobode	1. Civilne pravice kot tiste, ki pripadajo posamezniku kot osebi in članu raznolikih družbenih skupnosti. Med njimi pravica do življenja, svobode, osebne varnosti, enakosti pred zakonom, zaščite pred arbitrarnim pridržanjem, poštenega sojenja in sodnih postopkov, verske svobode in verovanja. 2. Politične pravice, ki pripadajo posamezniku kot članu, predstavniku politične skupnosti (državljanu):** pravica do govora in izražanja, združevanja, pravica voliti in biti voljen, pravica do politične participacije, vključenosti v javne zadeve in zadeve države.
	Socialne, ekonomske in kulturne 2. generacija pravic – <i>égalité</i> (fr.) oz. t. i. rdeče pravice do enakosti	1. Socialne pravice: pravica do družine, izobraževanja, zdravja, blaginje, socialne varnosti. 2. Ekonomske pravice: pravica do dela, poštenega plačila, sindikalnega organiziranja, svobodnega združevanja, prostega časa. 3. Kulturne pravice: pravica do koristi kulture, avtohtonosti okolja, ritualov, skupnih kulturnih praks, govorjenja lastnega jezika, uporabe materne jezika pri izobraževanju.
	Blagostanja oz. dobrobiti 3. generacija pravic – <i>fraternité</i> (fr.) oz. t. i. zelene pravice do solidarnosti (bratstva)	Vseobsegajoče pravice (vključno z aktualno okoljevarstveno), ki po načelu solidarnosti zagotavljajo dobrobit oz. blagostanje človeku kot posamezniku in s tem človeštvu (angl. <i>human beings</i>).

OPOMBA **Pri omenjenih pravicah je vsekakor treba izpostaviti tudi dileme pravic ljudi brez državljanstva, beguncev brez statusa in vseh drugih, ki nimajo urejenega statusa državljanstva. Douzinas (2013) pa prav tako poudarja tudi razkorak, ki ga lahko v vsakodnevnih primerih opazujemo pri razumevanju človeka (angl. *man*) kot abstraktnega bitja in državljana (angl. *citizen*) »iz mesa in krvi«.

Pravica do življenja je najpomembnejša in prva pravica, je najstarejša in prvobitna pravica, uveljavljena v vseh človeških družbah. V moder- nih družbah je človekovo življenje nedotakljivo, nihče ne sme drugemu odvzeti življenja ali mu zmanjšati možnosti preživetja s tem, da mu omejuje nujno potrebne dobrine, ga izganja v kraje, ki so nevarni za zdravje, zapira v taborišče.

Čeprav se na prvi pogled zdi, da gre za temeljno pravico, ki bi kot takšna morala biti absolutno nesporna, pa vsakodnevni primeri v praksi pogosto odpirajo številne dileme v tej povezavi, začenši z mehanizmom smrtne kazni, abortusa, dopustnostjo krajšanja življenja, pomoči pri umiranju neozdravljivih in trpečih bolnikov (t. i. evtanazija), celo vprašanjem presajanja človeških organov pa vse do humanitarnih katastrof, povezanih z umiranjem zaradi pomanjkanja vode in hrane. V najaktualnejšem času se med primere takšnih dilem uvršča tudi vprašanje odnosa do epidemije covid-19 in sorazmernosti med pravico do življenja v povezavi z varovanjem zdravja in zagotavljanjem neomejene svobode.

Pravica do enakosti predstavlja temeljno načelo in pogoj za uresničevanje drugih pravic. Z njo so odpravljene razlike med ljudmi, čeprav si ti dejansko že od rojstva dalje – razen dejstva, da so se rodili kot ljudje – niso povsem enaki in se že v začetku med seboj opazno razlikujejo, kot npr. po spolu, velikosti, teži, barvi oči, las, kože pa vse do razlik v socialnem in ekonomskem statusu, geografskem in etičnem okolju, končno političnem sistemu in režimu, v katerega so se rodili.

Enakost so vse deklaracije o pravicah človeka poudarile kot prirojeno pravico. Kot bomo videli v nadaljevanju, je ameriška deklaracija o neodvisnosti iz l. 1776 ugotavljala, da so ljudje ustvarjeni kot enaki, francoska *Deklaracija o pravicah človeka in državljana* iz l. 1789 pa je razglasila, da se ljudje rodijo in živijo kot enaki v pravicah. Z njo je prepovedana diskriminacija in priznana enakost ne glede na različne posebnosti, kot so že zgoraj omenjeni družbeni položaj, narodnost, vera, spol, izobrazba ali premoženje. Načelo enakosti pred zakonom zakonodajalcu preprečuje, da bi v določbah omogočal zapostavljanje ali dajal posebne pravice komur koli. Zapoveduje tudi, da morajo državni organi enake primere obravnavati in reševati enako. Enakost predpostavlja tudi načeloma enake prispevke v dobro skupnosti oz. države (npr. davki, prispevki, vojaška služba), praviloma sicer glede na moralno in pravno normo, primerno sposobnosti posameznikov. Posameznim skupinam, ki so socialno ogrožene ali kakor koli prizadete, tako država zagotavlja posebno zaščito, da jih revščina ne bi prikrajšala za določene pravice.

V realnem življenju neenakost ostaja – tako v razvitem kot posebej v manj razvitem delu sveta. Prvo neenakost povzročajo velike razlike in razkoraki v finančni ter ekonomski zmožnosti posameznikov, družb in končno tudi držav. Kot ena od vidnih oblik neenakosti se npr. v

ekonomsko razvitih družbah t. i. zahodnega sveta kaže neenakost med spoloma na področju zaposlovanja in opravljanja poklica, ki se kaže preko višine plačila za enako opravljeno delo ali prevzemanja vodilnih funkcij na delovnem mestu. Manjši delež zaposlenosti in nižja plačila ženskam za delo v nekaterih vodilnih poklicih so stalni primer kršitev pravice enakosti (npr. Selin Dilli idr. 2019; International Labour Organization, 2023).

Pravica do osebne svobode pomeni, da nihče ne more biti last nekoga drugega. Telesna svoboda zagotavlja, da nikomur ni mogoče odvzeti prostosti, razen v primeru, ko za to obstaja zakonska podlaga. Varstvo pred arbitrarnim odvzemom osebne svobode je v moderni zgodovini zagotovil že Habeas Corpus Act, ki ga je angleški parlament sprejel l. 1679. Prostost se lahko posamezniku odvzame samo v tistih primerih, ki jih določa zakon, in to pomeni, da če npr. obstaja sum, da je oseba storila kaznivo dejanje, o upravičenosti pripora po vnaprej predpisanem postopku dokončno odloča neodvisno sodišče. Oseba, ki ji je odvzeta prostost, mora biti poučena o svojih ustavnih pravicah oz. razlogih odvzema prostosti in o tem, da ji ni treba ničesar izjaviti ter da ima pravico do zagovornika. V teku postopka imajo obtoženi posebne pravice in se niso dolžni obtoževati. Osebna svoboda je povezana s svobodo gibanja oz. s svobodo selitve, to je spreminjanja bivališča na ozemlju države. Ta svoboda omogoča uresničevanje vrste drugih pravic, kot so pravica do izobraževanja, do izbire zaposlitve, izbire prebivališča, zbiranja in združevanja itd. Sem spada še svoboda stanovanja, ki zagotavlja, da nihče ne sme vstopati v tuje stanovanje brez dovoljenja stanovalca, uradne osebe pa to lahko storijo samo iz zakonitih razlogov. Svoboda gibanja je povezana tudi s preseljevanjem v druge države, ki je sicer lahko dokaj omejeno s posebnimi pogoji in zahtevami. V nadnacionalnih skupnostih (EU) je ta pravica priznana v večji meri kot v primeru preseljevanja med državami, ki niso članice. Svoboda gibanja je lahko tujcem omejena tako, da se jim omeji vstop v državo ali čas bivanja v njej. Država lahko odpove prebivanje iz razlogov javnega reda ali varnosti in določi prisilno odstranitev tujca.

Poleg opisanih, t. i. fizičnih oblik svobode pa posebno in pomembno mesto zavzemajo tudi pravice do t. i. duhovne svobode.

Pravica do duhovne svobode omogoča svobodo vesti, verovanja in mišljenja, zagotavlja pa tudi prosto izbiro mišljenja in verovanja. Nihče ne sme biti kaznovan zaradi svojega prepričanja ali vere in nikogar ni mogoče siliti, da tuje prepričanje ali verovanje prizna za svoje, ali pa ga

za to nagrajevati (včlanjevanje v različne skupine, cerkve ali politične organizacije). Prav tako zaradi sklicevanja na vero ali prepričanje nihče ne more odklanjati izpolnjevanja državljanskih dolžnosti, čeprav obstoje določene izjeme (ugovor vesti). S to svobodo je povezana svoboda izražanja misli v govoru, pisanju, tisku in na druge elektronske načine, ki pomeni prepoved vsake cenzure ali pogojevanja izdajanja in posredovanja oddaj s strani državnih organov. Omejena je le toliko, kolikor zakoni prepovedujejo žalitve ali posredovanje nezakonitih in nemoralnih vsebin. Z duhovno svobodo sta povezani tudi svoboda znanosti in umetnosti, vključno s kritiko, kjer gre za razširjanje ugotovitev umetniškega in znanstvenega raziskovanja, ter svoboda poučevanja, ki zagotavlja prosto poučevanje univerzam in drugim akademskim ustanovam ter njihovo avtonomijo.

Duhovna svoboda je podlaga *politični svobodi*, ki omogoča svobodno sodelovanje ljudi v javnem življenju in pri upravljanju družbenih zadev. Omogoča tudi prosto delovanje za doseg političnih in drugih ciljev z demokratičnimi sredstvi, še posebej oblikovanje in javno predstavljanje političnih programov. Politična svoboda predpostavlja svobodo združevanja in zborovanja, ki zagotavlja zaščito interesov posameznika, ki jih sam ne more uveljavljati. V demokratičnih državah je za ustanavljanje društev in političnih strank dovolj le prijava, čeprav morajo organizacije običajno izpolniti zahtevnejša merila (število članov) in s pravili zagotoviti notranjo demokratičnost. Ljudem, združenim v društva in organizacije, se načeloma priznavajo iste pravice kot posameznikom in jim torej država teh pravic ne more odvzeti, razen v določenih primerih, ko se ukvarjajo z nezakonitimi dejavnostmi oz. zasledujejo nedemokratične cilje, izvajajo nasilje nad drugimi ljudmi ali nad svojimi člani (»pranje možganov«, podrejanje avtoritetam, telesno kaznovanje, odpovedovanje družinskim in prijateljskim zvezam, siljenje v prostitucijo itd.).

Sem se uvršča tudi svoboda političnega tekmovanja na volitvah in postavljanja kandidatov. Prav tako sem spada pravica voliti, ki obsega aktivno in pasivno pravico ter možnost volilne izbire izmed več tekmujočih kandidatov (svobodna volilna pravica). Splošna volilna pravica je pravica vsakega državljana brez omejitev ali izključevanja, enaka volilna pravica pa pomeni, da je glas vsakega državljana enak drugemu in da se mora po načelu »en človek – en glas« upoštevati z enako težo.

Pravica do gospodarske svobode. Predvsem se pojavlja v razmerju do lastnine, kot pravica do zasebne lastnine v različnih oblikah – kot

fizična, intelektualna ali kapitalska in kot pravica do dedovanja. Gospodarska svoboda pomeni svobodno sklepanje kupoprodajnih pogodb in pogodb o vlaganju sredstev za različne namene ter o investiranju kapitala, vključuje svobodo ustanavljanja gospodarskih in drugih družb za različne dejavnosti (proizvodne, trgovske, kulturne, izobraževalne, oglaševalske, informativne, zabavne, prodajanje informacij itd.) z namenom pridobivanja dobička oz. podjetniško svobodo. Pomeni tudi svobodno razpolaganje vsakega posameznika s svojo delovno močjo, vsebuje pravico do dela, svobodno izbiro poklica in pristo izbiro zaposlitve pod enakimi pogoji pa tudi pravico sklepanja delovnih pogodb. Omejevanje te pravice in nalaganje nesorazmernih davkov pomeni omejevanje te svobode. Lastnina se sme odvzeti le v primeru javne potrebe proti pravični odškodnini. Vendar je gospodarska svoboda na različne načine omejena v korist skupnosti. Z državno zaščito gospodarsko in socialno slabših slojev skuša država zagotavljati socialno pravičnost ter ščiti ljudi, ki brez svoje krivde izgubijo delo. Poleg tega ima država pristojnosti poseganja v gospodarsko življenje, z določanjem davkov in cen nekaterih dobrin ali storitev, državnih sredstev za pospeševanje razvoja določenih panog itd.

Pravice, povezane s socialno varnostjo, oz. socialne pravice so pravice, ki zagotavljajo določeno stopnjo materialne in socialne varnosti, ki posameznikom in družbenim skupinam omogoča obstoj ter razvoj. Te pravice gredo vsem ljudem oz. državljanom oz. določenim skupinam pod določenimi pogoji. Sem spadajo pravica do socialnega varstva, ki je zagotovljena le državljanom, in pravica do zdravstvenega varstva, ki je načeloma zagotovljena vsem, v nujnem obsegu tudi osebam brez bivališča in tujcem. Država ureja obvezno zdravstveno, pokojninsko, invalidsko in drugo socialno zavarovanje ter skrbi za njihovo učinkovito delovanje. Vsakdo je torej na osnovi svojih prispevkov v pokojninski sklad upravičen do pokojnine, ob pogojih, ki jih določa zakon (delovna doba, višina prispevkov, razmerje med deležem zaposlenih in upokojenci). Pomembna vrsta socialnih pravic so tudi pravice do izobraževanja, stanovanja, kulturnega udejstvovanja, kjer so v skrbi za zagotavljanje javnega interesa državi naložene obveze za zagotavljanje, izvajanje in varovanje teh pravic.

K socialnim pravicam v širšem smislu spadajo tudi družinske pravice, ki se nanašajo na zakonsko zvezo in družino (izvenzakonska skupnost je povečini izenačena z zakonsko skupnostjo, tako da imata

partnerja, ki nista sklenila zakonske zveze, enake pravice in dolžnosti), svobodno odločanje o rojstvih otrok, pravice in dolžnosti staršev ter pravice otrok. Država namenja posebno skrb družini, materinstvu in očetovstvu, otrokom ter mladini. Otroci uživajo pravice in svoboščine v skladu s svojo starostjo ter zrelostjo. Država ureja posebno varstvo otrok in mladoletnikov, za katere ne morejo skrbeti starši – rejništvo in skrbništvo, posebej določa tudi pogoje posvojitve otrok. Posebno varstvo zagotavlja invalidom, otrokom z motnjami v telesnem ali duševnem razvoju, vojnim veteranom ali žrtvam vojnega nasilja, posebnim etničnim in narodnostnim manjšinam.

Človekove pravice lahko razdelimo tudi po drugih kriterijih na posamezne skupine in vsebine pravic, ki jih ločimo glede na razmerja med individualnimi in kolektivnimi pravicami, temeljnimi in izvedenimi, deljivimi in nedeljivimi ter »pozitivnimi« in »negativnimi« pravicami.

Individualne in kolektivne pravice

Individualne pravice zagotavljajo obstoj, razvoj in integriteto posameznikom. Vse pravkar navedene pravice so izhodiščno utemeljene na posamezniku in so kot takšne po svoji naravi torej individualne. Ker pa je obstoj določene politično organizirane skupnosti predpostavka obstoja in zagotavljanja človekovih pravic, je treba v širši okvir individualnih pravic všteti tudi pravice, ki zagotavljajo obstoj in normalno delovanje določene skupnosti ter s tem omogočajo tudi zagotovitev človekovih pravic njenih članov. V takšnih primerih govorimo o kolektivnih pravicah, ki omogočajo obstoj, razvoj in avtonomijo oz. suverenost določenim družbenim skupinam (in s tem posredno tudi posameznikom).

Med kolektivne človekove pravice sodijo predvsem pravica ljudstev do upora zoper zatiranje oz. do samoodločbe in pravice narodnih manjšin, sindikalne pravice itd. Na podlagi kolektivne človekove pravice, ki daje vsem ljudstvom pravico do samoodločbe, lahko po določitih mednarodnih paktov (npr. Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah iz leta 1966) ljudstva svobodno določajo svoj politični status in svobodno zagotavljajo svoj gospodarski, socialni ter kulturni razvoj. Vprašanja pravice do samoodločbe ljudstev in narodov so tako že dolgo časa stalno aktualna dejansko na vseh celinah sveta, med njimi konec 80. let 20. stoletja tudi v Sloveniji, ko se je prav na podlagi uveljavitve omenjene pravice naroda do samoodločbe z izraženo referendumsko voljo večina ljudi izrekla za osamosvojitve in samostojno državo

formacijo. Aktualno in konfliktno odprto ostaja spoštovanje pravice do samoodločbe npr. v Baskiji, Kataloniji, Škotski, Gibraltarju, vzhodni Ukrajini, Kosovu, Čečeniji, Kurdistanu, Palestini, Quebecu, Tajvanu, Tibetu, Zahodni Sahari, Etiopiji.

Temeljne in izvedene pravice

Človekove pravice je mogoče ločiti na tiste, ki so povezane s tako pomembnimi vsebinami, da jih ni mogoče nikoli in pod nobenimi pogoji zamejiti (t. i. temeljne pravice), in tiste, ki so izvedene iz temeljnih ter jih je možno pod določenimi, pravno strogo opredeljenimi pogoji tudi začasno zamejiti (t. i. izvedene pravice).

Človekove pravice je torej mogoče označiti za temeljne takrat, kadar predstavljajo *conditio sine qua non* oz. so *nujni sestavni del* človekovega bivanja in ustvarjalnega delovanja znotraj družbe ter seveda na ravni posameznikovega varstva življenja, svobode vesti in telesa ter varstva v (pred)kazenskih postopkih. Temeljne človekove pravice uživajo posebno varstvo v ustavah držav. Tudi slovenska ustava (Ustava Republike Slovenije, 1991) v 2. odstavku 16. člena navaja, katere človekove pravice ne smejo biti v nobenem primeru niti začasno razveljavljene niti omejene, kar daje tem pravicam v ustavnem kontekstu najvišjo oz. temeljno veljavo. Gre za naslednje pravice oz. načela, iz katerih pravice izvirajo (Ustava Republike Slovenije, 1991): nedotakljivost človekovega življenja (čl. 17), prepoved mučenja (čl. 18), varstvo človekove osebnosti in dostojanstva v pravnih postopkih (čl. 21), domneva nedolžnosti (čl. 27), načelo zakonitosti v kazenskem postopku (čl. 28), pravna jamstva v kazenskem postopku (čl. 29) ter svoboda vesti (čl. 41).

Deljive in nedeljive pravice

Tako s stališča posameznika kot s stališča družbe (države) se pravice lahko delijo na »deljive« in »nedeljive«. Ta delitev je v veliki meri odvisna od tega, za kakšne pravice gre, ali za temeljne, ki so podlaga drugim pravicam, ali izvedene, prav tako tudi, s kakšnimi dobrinami so povezane.

V primeru nedeljivih pravic gre za pravice, ki so lahko podane oz. uresničljive le v celoti, ali pa niso. Kratenje npr. pravice do življenja, izbire bivališča, združevanja ali izražanja mnenja običajno pomeni, da teh pravic v primeru kratenja enostavno ni več ali da ni osnov, da bi jih bilo mogoče realizirati »na pol«. Te pravice se torej lahko uresničujejo le celovito ali pa se sploh ne morejo uresničevati.

16. člen

(začasna razveljavitev in omejitev pravic)

S to ustavo določene človekove pravice in temeljne svoboščine je izjemoma dopustno začasno razveljaviti ali omejiti v vojnem in izrednem stanju. Človekove pravice in temeljne svoboščine se smejo razveljaviti ali omejiti le za čas trajanja vojnega ali izrednega stanja, vendar v obsegu, ki ga tako stanje zahteva in tako, da sprejeti ukrepi ne povzročajo neenakopravnosti, ki bi temeljila le na rasi, narodni pripadnosti, spolu, jeziku, veri, političnem ali drugem prepričanju, gmotnem stanju, rojstvu, izobrazbi, družbenem položaju ali katerikoli drugi osebni okoliščini.

Določba prejšnjega odstavka ne dopušča nobenega začasnega razveljavljanja ali omejevanja pravic, določenih v 17., 18., 21., 27., 28., 29. in 41. členu.

(Ustava Republike Slovenije, 1991)

V primeru t. i. deljivih pravic pa se lahko zastavlja vprašanje, koliko določenih dobrin (npr. let brezplačnega šolanja, stanovanjskega standarda, zdravstvenih uslug, dohodka, premoženja itd.) lahko pripada posamezniku ali določeni skupini ljudi. Govorimo torej o (z)možnostih države oz. družbene skupnosti, da materialno zagotavlja določene pravice, npr. pravice do socialne pomoči, do dela, do zdravstvenega varstva, do pomoči mladim družinam, do otroškega dodatka, do štipendij. Raven zagotavljanja pravic je v veliki meri odvisna od razvitosti gospodarstva in ustvarjenega nacionalnega dohodka na prebivalca, stopnje zaposlenosti v državi pa tudi ideološke orientacije vsakokratne vladajoče politične oblasti in seveda drugih okoliščin, kot so npr. gospodarska, socialna, zdravstvena kriza, naravne katastrofe. Od načina delitve nacionalnega dohodka je končno odvisna raven zagotavljanja standarda nezaposlenih, starejšega prebivalstva, mladih družin itd. Zagotavljanje in uveljavljanje številnih pravic tako ni odvisno samo od stopnje družbenoekonomske razvitosti, ampak tudi od stopnje solidarnosti v družbi oz. državi.

»Pozitivne« in »negativne« pravice

Glede na pojmovanje, da lahko posameznika najbolj ogroža avtoriteta države in da so človekove pravice sredstvo za zaščito njegovih temeljnih

svoboščin v odnosu do države, se je razvil koncept »negativnih« pravic, ki se ločijo od »pozitivnih« pravic. Kot bo kmalu prikazano v zgodovinskem poglavju knjige, so začetni misleci dejanske ideje o človekovih pravicah začeli razvijati prav na podlagi omejevanja moči oblasti v odnosu do posameznika in družbe.

»Negativne pravice« so pravice v razmerju države do posameznika. Država ima zaradi svoje osrednje funkcije vrhovne avtoritete na svojem ozemlju, ki v primeru opravičljivih razlogov varovanja ozemlja ter življenja ljudi kot edina lahko uporabi tudi moč prisile, možnosti, da lahko nadzira državljane oz. jim v takšnih primerih vsili svojo voljo. S tem seveda lahko z razlogom odgovornosti za varovanje ljudi ter ozemlja ovira številne svobode in pravice državljanov, slednji pa od nje upravičeno pričakujejo, da bo storila vse, da ji kljub skrbi za temeljno varnost življenj ter ozemlja pri tem ne bo omejevala uveljavljanja človekovih pravic in svoboščin. Posledično so bile oblikovane in kasneje ustavno potrjene številne pravice, ki državi omejujejo oz. celo prepovedujejo določena ravnanja v odnosu do posameznika, med njimi so npr. pravica do nedotakljivosti človekovega življenja, prepoved mučenja, enako varstvo pravic, pravica do sodnega varstva, do javnosti sojenja, do pravnega sredstva, do povračila škode, do rehabilitacije in odškodnine. Ker vse omenjene pravice omejujejo državo z namenom zagotavljanja svobode delovanja posameznika, so poimenovane kot »negativne« pravice.

»Pozitivne« pravice pa so tiste, ki po eni strani državljanu omogočajo, da od države zahteva določene usluge ali dobrine, na drugi strani pa se država obvezuje, da bo prevzela odgovornost pri spodbujanju nekaterih pravic, kot npr. pravice do zaposlovanja, zdravstvenega varstva, izobraževanja, stanovanja, varstva okolja, pitne vode. Država naj bi posamezniku nudila pomoč v vseh primerih življenjske ogroženosti (naravne nesreče, zdravstvene epidemije, vojna), materialne prizadetosti (socialna ogroženost, revščina, nezaposlenost, lakota) ali ogrožanja posameznikovega dostojanstva s strani organizacij, ustanov ali skupin, npr. delodajalcev, delojemalcev, političnih strank, interesnih ter drugih oblik združenj, nevladnih organizacij, medijev (npr. poseg v integriteto posameznika, mobing, manipulacije, dezinformacije, sovražni govor).

Kljub opisani temeljni razliki pa lahko rečemo, da so »pozitivne« pravice bolj ali manj povezane z »negativnimi« oz. celo da je skupina »negativnih pravic« nujni temelj za pravice iz skupine »pozitivnih«.

5. člen

Država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine. Varuje in zagotavlja pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti. Skrbi za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah, za slovenske izseljence in zdomce, ter pospešuje njihove stike z domovino. Skrbi za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine ter ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije.

Slovenci brez slovenskega državljanstva lahko uživajo v Sloveniji posebne pravice in ugodnosti. Vrsto in obseg teh pravic in ugodnosti določa zakon.

(Ustava Republike Slovenije, 1991)

Univerzalne pravice v globalnem, multikulturnem, multietičnem, multireligijskem svetu

Kadar govorimo o *univerzalnosti* človekovih pravic, pomeni, da se to nanaša na pravice vseh posameznikov, ne glede na to, ali so državljani posamezne države ali ne, čeprav je obseg priznanih in zagotovljenih pravic v sodobnih državah zelo odvisen od gospodarske, družbene, etične, verske ter drugih raznolikosti in razvitosti države. Človekove pravice mora država zagotavljati vsem po načelu nediskriminacije, to je ne glede na raso, spol, barvo kože, jezik, vero, politično ali drugo mnenje, nacionalni ali socialni izvor, lastnino, rojstvo ali druge drugačne značilnosti (status). Prav zato so pravice univerzalne in jih je treba priznavati ter uresničevati povsod in brez razlik.

Univerzalnost pravic ne more povsem izključevati civilizacijskih in razvojnih razlik v prostoru, v katerem se pravice in svoboščine uveljavljajo. Države same pravice in svoboščine priznavajo na svoj način, upošteva materialne, politične, kulturne, zgodovinske, ideološke ter tudi verske posebnosti in značilnosti, vključno s posebnostmi nacionalne sestave. Pri oceni teh razlik sta se v preteklosti uveljavili delitev vzhod – zahod in sever – jug, ki sta pokazali na posebno potrebno po spoštovanju vrednotnih razlik pri razumevanju človekovih pravic glede na različne kulture, nacije in tudi zgodovinski razvoj na različnih geografskih kontinentih, v zadnjih obdobjih pa tudi na mednarodno vpetost držav v globalno okolje in režime (Donnelly, 2003, str. 57–185). Medtem ko naj bi delitev vzhod – zahod s prehodom realsocialističnih

držav v demokracije izgubila na političnem pomenu, čeprav je pomembno obdržala potrebo po spoštovanju vrednotne različnosti pri dojemanju sveta, pa se delitev sever – jug, ki predstavlja nasprotje med ekonomsko razvitim in nerazvitim svetom, z globalnimi tokovi v vseh različnih razsežnostih celo še bolj zaostruje. Medtem ko se v nerazvitih državah pogosto ukvarjajo s problemi zagotavljanja varstva osnovnih pravic in svoboščin, so za razvitejše države pomembni sklopi novih, s sodobnim družbenim razvojem izpostavljenih pravic (npr. varovanje okolja, tehnološke pravice in pravice uporabe umetne inteligence), s čimer v zvezi se vedno bolj izpostavlja tudi pravica do enakomernega razvoja oz. solidarnostna pravica (kot kolektivna pravica), saj se prebivalci manj razvitih držav zavedajo, da niti približno nimajo enakih možnosti, da stopijo v korak z razvitimi.

Pomembna je tudi delitev, ki naj bi šla po načelu t. i. diagonale – tu gre za nasprotja med pravicami na kulturno-verski podlagi. Dejstvo je, da posamezne tradicionalne kulture in vere pravic ne pojmujejo na enak način. Človekove pravice so dejansko »izum« evropske kulture oz. posebnega zgodovinskega razvoja v Evropi, ki je v delih teoretikov naravnopravne šole uveljavil pravico do upora proti nepravični oblasti, to je oblasti, ki krši človekove prirodne pravice. Sekularizem, ki se je po verskih vojnah uveljavil po sklenitvi vestfalskega miru leta 1648, je ločil cerkveno oblast od posvetne in utemeljil načela verske svobode ter državne regulacije položaja cerkve na svojem ozemlju. Med posameznimi kulturnimi okolji še vedno obstajajo pomembne razlike v pogledih na vrednote, ki jih je treba zaščititi in varovati kot pravice posameznikov, kot so življenje, lastnina, zasebnost, čast. Pomembne razlike so tudi v pojmovanju dolžnosti – medtem ko jih številne izvenevropske kulture posebej poudarjajo ali postavljajo na prvo mesto (hinduizem, budizem, islam, konfucianizem, tradicionalno pravo Japonske ipd), jih evropsko pojmovanje pogosto zakriva ali zmanjšuje njihov pomen (Donnelly, 2003, str. 71–107; Cerar in Pavčnik, 1996, str. 44).

Vendar ima vztrajanje pri legitimnosti teh razlik svoje meje. Prevelik poudarek na teh razlikah bi pripeljal do popolnega relativizma in ponovne uveljavitve načela *cuius regio, eius religio* v razmerju do pravic. Procesi globalizacije so prispevali k temu, da velika večina držav vsaj formalno priznava nek skupen minimum političnih, ekonomskih in socialnih pravic. Temeljne človekove pravice in svoboščine so tako vsaj na papirju postale last vsega človeštva – postale so nadideološke,

transnacionalne in univerzalne (Donnelly, 2003, str. 127–185; Rizman, 1997, str. 138).

1.4 Zgodovinski razvoj človekovih pravic s poudarkom na izbranih zgodovinskih idejah in političnih mejnikih

Za razumevanje aktualnega stanja ter geneze človekovih pravic in svoboščin se je treba ustaviti pri njihovem zgodovinskem razvoju. Brez poznavanja okoliščin njihovega nastanka, idejnih misli in načinov uveljavljanja ni mogoče teoretično razpravljati o njih niti realno ocenjevati dejanskega spoštovanja in uresničevanja pravic ali pa prepoznavati različnosti ter razhajanja med normo in stvarnostjo.

Za celovito razumevanje človekovih pravic je zato potrebno vednje o tem, kdaj, kako, zakaj in pod katerimi vplivi so se idejno razvijale. Z drugimi besedami, koliko so k njihovi uveljavitvi ali omejevanju še pred pravnimi opredelitvami prispevali različne filozofske šole in njihovi misleci, tudi posamezne religije in končno seveda različne politično podprte ideologije, ki so nastopile kot pojav moderne dobe.

Zgodovinski začetek razvoja ideje človekovih pravic je težko natančno opredeliti. MacIntyre (1981) npr. tega povezuje s prvo omembo besede »pravica«, ki se pojavi okoli leta 1400. Micheline R. Ishay (2008), Freeman (2011) in Landman (2013) pa pojavnost človekovih pravic povezujejo z iskanjem zgodovinskih korenin idej, ki so povezane z njimi, in jih tako postavljajo v čas samega začetka razvoja človeške civilizacije. Po njihovem mnenju je zametke idej o človekovih pravicah možno najti že v vsebini Hamurabijevega zakonika (18. stoletje pr. n. št.), v zavzemanju za versko strpnost ter odpravo suženjstva, ki ju je odredil perzijski kralj Ciril Veliki (umrl 523 pr. n. št.), dolgotletni prevladi Konfucijeve misli, podprti z močjo vrlin in harmonije (pribl. 500 do 200 let pr. n. št.) ter v sorodnem času in s sorodnimi sporočili pri evropskih antičnih oz. grških mislecih Sokratu, Platonu in Aristotelu. Freeman, povzemajoč Weeramantryja (2011, str. 15) v povezavi z razvojem kasnejših idej človekovih pravic izpostavlja odločitve indijskega budističnega kralja Ašoka (okoli 264–238 pr. n. št.), ki so poleg zagovarjanja splošnih načel strpnosti za ljudi uvajale tudi zdravstvene in izobraževalne storitve ter vzpostavile prve formacije imenovanih uradnikov, katerih glavna naloga je bila skrb za preprečevanje nepoštenega mučenja. Micheline R. Ishay (2008) ter Bain, Raghuramaraju in March (v Gaus in D'Agostino, 2013, str. 181–215)

posebno vrednost v kontekstu vsebin človekovih pravic posvetijo vlogi sporočil v verskih knjigah – v *Bibliji*, *Koranu*, *Vedah* –, in mislecem, ki so se opirali nanje.

Nekateri spet začetek človekovih pravic povezujejo z vzpostavitvijo novega družbenega, gospodarskega in političnega reda v zahodnem delu sveta po koncu obeh uničujočih svetovnih vojn, ko je bil z ustanovitvijo Združenih narodov sprejet tudi prvi mednarodni pravni dokument o človekovih pravicah, imenovan *Splošna deklaracija človekovih pravic* (United Nations General Assembly, 1948). Omenjena skupina avtorjev vse pretekle zgodovinske misli in prakse človekovih pravic bodisi opisuje pod eno oznako, kot npr. »humanost pred človekovimi pravicami« (Moyn, 2010), ali pa jih zaradi njihovega manka »univerzalnosti«, ki jo po njihovi oceni kot prva prinaša prav *Splošna deklaracija človekovih pravic*, niti ne omenjajo (Johnson in Symonides, 1998; McNeilly, 2023).

Zgodovinskokronološko razvoj (oz., po mnenjih nekaterih avtorjev, »predhodnice«) človekovih pravic lahko umestimo v naslednja časovna obdobja s prevladujočimi lastnostmi (Ishay, 2008; Donnelly, 2003; Freeman, 2011; Weston, b. l.):

1. zgodnje civilizacije – ideje božjih, moralnih in selektivnih naravnih pravic;
2. antično in rimsko obdobje – obdobje naravnega prava (grški stoiki) in prava narodov (rimsko pravo);
3. renesansa in novi vek – obdobje kritike naravnega prava oz. pozitivno pravo;
4. sodobnost – globalna univerzalnost človekovih pravic.

Ilustrativni očrt ključnih značilnosti posameznega obdobja povzemamo v preglednici 1.2 in opisujemo v nadaljevanju besedila. Ob zavedanju specifičnega odnosa oz. razumevanja nezahodnih kultur in tradicij do človekovih pravic (Donnelly, 2003, str. 71–127; Gaus in D'Agostino, 2013) se bomo zaradi racionalnosti ter nadaljnje vsebinsko-kronološke linije pregleda razvoja ideje človekovih pravic omejili predvsem na evropski kulturno-politični prostor in se posebej posvetili t. i. »meščanski družbi« ter mislecem, ki so z razsvetljenskim poudarkom na politični emancipaciji in individualizaciji postavili temelje za kasnejšo, t. i. pozitivistično in utilitaristično presojo pravic v vsaki moderni družbi. Posebno pozornost bomo še pred tem obdobjem posvetili šoli naravnega prava, ki je s svojo zahtevo po zapisanih in

razglašeni pravicah, ki izhajajo iz »naravnih« okoliščin¹ posameznika ob rojstvu, kasneje spodbudila utilitarno zahtevo po vključitvi človekovih pravic v ustavne dokumente.

Vsekakor pa se zavedamo in hkrati ponovno opozarjamo, da opisani, na svet t. i. zahodne kulture osredotočeni pogled na razvoj človekovih pravic v svetovnem merilu ni edini in edinstven, čeprav je zanesljivo eden od vodilnih, na katerih je osnovano razumevanje in ravnanje s človekovimi pravicami današnjega časa, t. i. sodobnosti, ki se je na polju človekovih pravic dokončno utemeljila leta 1948, s sprejemom prve vsesvetovne in univerzalne pravne opredelitve človekovih pravic, zapisane in sprejete v *Splošni deklaraciji človekovih pravic* (United Nations General Assembly, 1948).

Med osrednjimi prvimi temeljnimi (pravno in kasneje ustavno opredeljenimi) dokumenti, ki vsebujejo pomembna sporočila ter smeri razmišljanja o vsebinah človekovih pravicah, o katerih, pa tudi o njihovih idejnih očetih oz. mislecih, podrobneje pišemo v nadaljevanju tega poglavja, velja izpostaviti naslednje (Ishay, 2008):

- Hamurabijev zakonik (1755–1750 pr. n. št.);
- *Velika listina svoboščin – Magna Carta Libertatum* (1215);
- The Habeas Corpus Act (1679);
- angleška Listina pravic – *The Bill of Rights* (1689);
- Deklaracija neodvisnosti Združenih držav Amerike – *The United States Declaration of Independence* (1776),
- francoska *Deklaracija o pravicah človeka in državljana – Declaration of the Rights of Man and Citizen* (1789);
- prvi ustavni dokumenti držav (od 1600 do 1920);
- *Splošna deklaracija človekovih pravic* (1948) – *The Universal Declaration of Human Rights*.

¹ Naravne okoliščine se navezujejo na idejo o naravnih pravicah, ki je v sodobni pravni in politični misli neločljivo povezana z doktrino enakopravnosti med ljudmi, kar ob rojstvu pridobimo že s samim dejstvom življenja. Sodobni pogled na naravne pravice tako izhaja iz dejstva, da imamo vsi ljudje, ne glede na naše razlike v fizičnem izgledu (npr. spol, starost, rasa) ali širše družbeno-ekonomske ter druge razlike (npr. izobrazba, finančni položaj, razredna, verska, narodnostna, etnična pripadnost), enake pravice, svoboščine in tudi obveznosti. Takšen pogled ima korenine v številnih predhodnih intelektualnih tradicijah, ki pa so temeljile na drugačnih, omejevalnih oz. izbranih kriterijih »naravnosti« po kriterijih božjega, intelektualnega in ekonomsko-družbenega dednega statusa in ne dejstva življenja samega. Vse do zgodnje moderne Evrope so na podlagah opisane omejevalne »enakosti« pravic, ki veljajo za izbrane skupine ljudi, dalje razvijali tudi različne poglede na naravno pravo (Clifford, 2008). Več in podrobneje v nadaljevanju tega poglavja.

Preglednica 1.2 Zgodovinski pregled razvoja idej in vsebin človekovih pravic**Obdobje / Temeljne lastnosti obdobja**

Vrste pravice	Avtorstvo
Stari vek od 2000 pr. n. št. do 500 n. št. / Zаметki pravic skozi sekularne, azijske in monoteistične tradicije	
Svoboda, strpnost, kodeks pravičnosti OZN DČP (1948): člani 1, 3, 5–12, 18–20, 27	Sekularna tradicija: Hamurabijev zakonik, Platon, Aristotel, Cicero, Epictetus Azijska religija in tradicija: Konfucij, Kautil, Ašoka, budistični verzi o kodeksih morale Monoteizem: hebrejska <i>Biblija</i> , Nova zaveza, <i>Koran</i>
Socialna in ekonomska pravičnost OZN DČP (1948): člani 17, 22–26	Sekularna tradicija: Hamurabijev zakonik, Platon, Aristotel Azijska religija in tradicija: Konfucij, Kautil, Manu, budizem Monoteizem: hebrejska <i>Biblija</i> , Nova zaveza, <i>Koran</i>
Pravičnost, vojna in mir OZN DČP (1948): člani 28–30	Sekularna tradicija: Platon, Tukididi Azijska religija in tradicija: Konfucij, Mencius, Ašoka Monoteizem: hebrejska <i>Biblija</i> , Nova zaveza, <i>Koran</i> , Sv. Avguštin, Sv. Tomaž Akvinski
Pravičnost »z izjemami« OZN DČP (1948): člani 1, 2, 4, 13, 14, 16, 24	Sekularna tradicija: Hamurabijev zakonik (ženske in sužnji), Platon (ženske, homoseksualnost), Aristotel (sužnji) Azijska religija in tradicija: Kautil (ženske, homoseksualnost, sužnji), Manu (ženske, sistem kast), budizem mahayana (stiska ženskosti) Monoteizem: hebrejska <i>Biblija</i> (prešuštvo, homoseksualnost, tujci, sužnji), Nova zaveza (ženske, homoseksualci, sužnji, neverniki)

Obdobje šole naravnega prava: 1600–1800 n. št. / Zapuščina liberalizma in razsvetljenstva

• OZN DČP (1948): člen 3

Liberalna vizija ČP	
1. Svoboda izražanja in verska svoboda OZN DČP (1948): člani 18–19	1. Locke, Voltaire
2. Pravica do življenja OZN DČP (1948): člen 3, 5–12	2. Hobbes
3. Pravica do lastnine OZN DČP (1948): člen 17	3. Locke, Rousseau, de Robespierre
Zagovorništvo liberalnega pojmovanja ČP OZN DČP (1948): preambula	Grotius, Locke, Rousseau, Smith, Paine, de Robespierre, Kant

OPOMBA S kratico OZN DČP označujemo *Splošno deklaracijo človekovih pravic*, ki jo je Organizacija združenih narodov sprejela l. 1948.

Nadaljevanje na naslednji strani

Preglednica 1.2 *Nadaljevanje s prejšnje strani*

Obdobje / Temeljne lastnosti obdobja	
Vrste pravice	Avtorstvo
ČP, osredotočene na ranljive družbene skupine OZN DČP (1948): člena 2, 4	de Las Casas (Indijanci), Grotius (tujci in begunci), Equiano (afriški sužnji), Smith (sužnji in kmetje), de Robespierre (nepremičnine, volilna pravica moških), de Gouges in Wollstonecraft (pravice žensk)
1800–1920 / Obdobje revolucij ter ustavnosti in pravice kot pozitivne kategorije	
Kritika in izziv naravnim pravicam in pravu Virginijska deklaracija o pravicah Deklaracija o neodvisnosti ZDA Francoska <i>Deklaracija o pravicah človeka in državljana</i> Ustave	Hume, Paine, Burke, Bentham, Hegel, Kant
1800–1920 / Socialistični prispevek in industrijska doba	
OZN DČP (1948): členi 20–26	
Kritike in izziv liberalni viziji pravic	Engels (zg. materializem), boj za volilno pravico: kartisti, Marx, Lassalle; boj za ekonomske in socialne pravice: Proudhon, Marx
Zagovorništvo socialističnega pogleda na ČP	Marx (nepravičnost prostega trga); razredni boj: Marx, Luxemburg, Kautski, Trocki; mednarodne organizacije: Proudhon, Marx, Woolf
ČP, osredotočene na ranljive družbene skupine in vsebine	Owen (otroci), Marx (židovsko vprašanje, suženjstvo), ženske: Bebel, Zetkin, Lenin, Dumant
1860–1965 / Pravica do samoodločbe in imperialno obdobje	
OZN DČP (1948): preambula, členi 1, 2, 15, in konvenciji OZN (1966)	
O narodnostnem vprašanju	Mill, Luxemburg, Lenin, Wilson, Gandi, Sati' al-Husri, Ho Chi Minh, Nkrumah,
1950–/ ČP v dobi globalizacije	
<ul style="list-style-type: none"> • OZN DČP (1948) • Svet Evrope – evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (1950) • Evropska unija – Listina EU o temeljnih pravicah (2010) 	
Redefinicija ČP	Moralni vidiki: Arendt, Rawls, Raz, Buchanan Razvojne pravice in delo: Friedman, Tilly, Beck, Stiglitz, Raz, Buchanan, Varufakis Okoljevarstvo: deklaracija iz Ria, Saro-Wiwa, Guha Begunci, migranti, trgovanje z ljudmi: Arendt, Sassen
Kulturne pravice nasproti univerzalizmu	Lukes, Hobsbawn, Donnelly, Rorty, Muzaffar, Kymlicka, Stychin
Zagovorništvo ČP	Terorizem: Cole, Posner, Dershowitz Humanitarna intervencija: Raz, Power, Ignatieff, Hobsbawn, Ishay

VIR Prirejeno po Ishay (2008), Weston (2023), United Nations General Assembly (1948) in Ustava Republike Slovenije (1991).

Od zgodnjih civilizacij preko antike do srednjeveške države in razvoj šole naravnega prava

Koncept sorazmerne kazni in pravičnosti je v luči svetosti življenja ter vzajemnih pravic pred okoli 1750 leti pr. n. št. prvič opredeljen v tedanjem temeljnem pravnem dokumentu, imenovanem Hamurabijev zakonik starega Babilona. Po sporočilnosti zaščite omenjenih prvih pravic sodobno pomembno vlogo prevzemajo verski dokumenti in sporočila hinduistične ter budistične religije, konfucionizem s spodbujanjem izobraževanja, krščanstvo in islam z močjo morale (posebej v vojnem času) in spodbujanjem človeške solidarnosti. Na sorodnih idejnih podlagah so bili postavljeni tudi temelji starogrške in rimljan-ske misli ter izoblikovane ideje naravnih zakonov in sposobnosti v zahodnem svetu, na katerih so vse do današnjih dni utemeljeni vodilni pogledi ter razumevanja vsebin človekovih pravic, o katerih pišemo v nadaljevanju (Ishay, 2004).

V starem veku država ni poznala nobenih omejitev in se je lahko vpletala tudi v najosebnejše življenje posameznikov, njen vpliv je bil velik tudi v verskem življenju. Državna in verska organiziranost sta se v veliki meri prepletali, splošno pa so bile v veljavi smernice t. i. naravnega prava oz. sistem pravic ali pravičnosti, ki naj bi bil skupen vsem ljudem in ki izhaja iz danosti narave, čeprav je v tem obdobju še vedno del t. i. božjega prava, ki ga oblikuje bog, človek pa ga je zmožen (raz)umeti. Po vodilni ideji Aristotela in stoikov ter kasnejših vidnih mislecev šole naravnega prava, med katerimi so Sveti Avguštin, Tomaž Akvinski, Hugo Grotius, Hobbes, Locke, še kasneje Rousseau in Kant, to označuje predpisana pravila (dobrega, primernega, pravičnega; op. avt.) vedenja, ki jih naravno sprejema in z dejanji razsoja človek s svojim razumom (Crowe in Youngwon Lee, 2019).²

Aristotel (384–322 pr. n. št.), grški filozof, Platonov učenec in vse do danes eden od osrednjih zgodovinskih mislecev zahodne filozofije, v svojih razpravah odpira vsebine, ki jih je mogoče povezati z idejami in prvimi oblikami naravnega prava. V delu *Politika* (Aristotel, 2010) obravnava pojem pravičnosti in njegovo povezavo z naravnim redom ter trdi, da pravičnost ni le človeška konvencija, ampak je zakoreninjena v naravi, da so nekatera načela pravičnosti univerzalna in jih je

² Legendarni primer začetnega pogleda na opisano šolo naravnega prava je Sofoklejeva igra *Antigona*, v kateri naslovna junakinja, ko ji kralj Kreon očita, da se je uprla njegovemu ukazu, naj ne pokoplje ubitega brata, trdi, da je ravnala po razumu, v skladu z nespremenljivimi zakoni bogov.

mogoče izpeljati iz razumevanja človeške narave ter da so tudi politične ideje v nadaljnji povezavi s politično dejavnostjo tesno povezane s človeško naravo, kar človeka po naravi dela politično žival (gr. *zoon politikon*) – a ne za vse enako, saj po Aristotelu pridni državljani (gr. *politês*) izmenično vladajo in so vladani, prav tako kot se nasploh človeška bitja po naravi razlikujejo. Suženj se tako po naravi razlikuje od svobodnega človeka in »po naravi pripada gospodarju«, ki bi sužnju moral vladati kot naravni vladar na način, kot bi morala telesu vladati duša. Podobno se moški po naravi razlikuje od ženske (Aristotel, 2010). Neposredno z vidika kasnejših vsebin človekovih pravic pa je Aristotel v delu *Nikomahova etika* (2016) trdil, da je v naravnem svetu vgrajen moralni red, ki ga sestavljajo vrline, in da lahko posamezniki z razumom in s praktično modrostjo prepoznajo, kaj je moralno pravilno za doseg končnega cilja *eudaimonije* – »razcveta« ali »dobrega življenja«. Na vrline sta odločilno vplivala moralna vzgoja in dobro politično upravljanje. Vodilna vrлина je sreča, ki je sestavljena iz iskanja resnice, oprte na razumu (Gaus in D'Agostino 2013). Aristotel sicer opredeli dve vrstini vrlin: (1) intelektualne in (2) moralne. Intelektualne vrline so pridobljene z učenjem in služijo kot vodilo pri ravnanju, saj posamezniku pomagajo odkriti resnico. Moralne vrline so bile pridobljene z navadami in so gradile značaj, saj so posamezniku pomagale, da si je prizadeval za to, kar je koristno, in se izogibal tistemu, kar je škodljivo (Byars in Stanberry 2018).

Aristotel kot popolno vrline, ki traja skozi celo življenje, opredeljujejo srečnost – najvišji smoter, h kateremu so usmerjeni vse človeško hotenje in vsa njegova dejanja, najvišje dobro, ki ga lahko doseže človek v svojih dejanjih (Aristotel, 2016, str. 388). Posamezno vrline znotraj kategorije moralnih in intelektualnih vrlin opiše na sledeči način (Aristotel, 2016):³

1. Moralne vrline:

- hrabrost (ali moč): nahaja se med skrajnostma nepremišljenosti in strahopetnosti ter vključuje soočanje s strahom in z nevarnostjo s pravo mero samozavesti in odpornosti;
- blagost – vrline, ki predstavlja srednjo mero pri jezi, a ji je vedno bližje odpuščanje kot pa maščevanje;
- obvladanost oz. umerjenost in samokontrola: iskanje sredine med presežkom in pomanjkanjem, zlasti v užitkih in željah;

³ Kajetan Gantar, slovenski prevajalec *Nikomahove etike* (Aristotel, 2016, str. 371–374), v zaključku prevoda opisuje »tveganost« oz. izzive, zapletenost, zahtevnost prevajanja Aristotelove terminologije, ki jo tudi v tej knjigi poskušamo deloma prevajati glede na aktualni strokovni politološki etični diskurz in poznavanje vrhunskega slovenskega filozofskega prevoda.

- radodarnost: kot srednja mera med razsipnostjo (pretirano radodarnostjo) in skopostjo, uravnoveženost in primernost dajanja ter jemanja;
- širokosrčnost: ustrežna poraba denarja v velikih in pomembnih projektih; sredstvo med vulgarnostjo (pretiranim trošenjem) in skopostjo;
- visokomiselnost: pravilna ocena in prikazovanje lastne vrednosti; sredstvo med nečimrnostjo in pretirano ponižnostjo;
- prijaznost: sredstvo med ustrežljivostjo (pretirano prijaznostjo) in prepirljivostjo; vključuje gojenje pozitivnih odnosov z drugimi;
- resnicoljubnost: govoriti resnico na pravi način, ob pravem času in pravim ljudem; izogibanje slabostim, kot sta hvalisavost in samohvala;
- spretnost (ali dober humor): duhovitost kot vrlina, povezana s prijaznim pogovorom; sredstvo med šaljivostjo in nesramnostjo.
- Intelektualne vrline
- modrost: najvišje mojstrstvo na področju znanosti, znanje o pravzrokih, nespremenljivih in nepremisljivih bitnostih;
- zdrava pamet, pametnost, blagohotnost: najvišja intelektualna vrlina, ki vključuje preudarno presojo o moralnih in praktičnih vidikih življenja; pomaga pri določanju pravilnega ravnanja v določenih situacijah;
- intelektualni pogum: pripravljenost soočiti se s težavami pri iskanju resnice in intelektualna odličnost;
- intelektualna poštenost (ali pravičnost): zmožnost, da se vsakemu primeru prizna ustrežna vrednost in da smo v intelektualnih zadevah pošteni.

Nasploh so grški misleci verjeli, da lahko človek živi svobodno samo v politično organizirani skupnosti, to je mestni državi oz. polis. Življenje posameznikov v polis je bilo pojmovano kot moralno izpopolnjevanje in doživljanje največje sreče. Država – polis je stvaritev narave in prioriteta posamezniku, ki je zgolj sestavni del družbe in tako predstavlja del v odnosu do celote, posameznik kot državljani pa je bil lahko le moški, ki ni bil rojen kot suženj. Zanj so veljale pravice državljan, ki pa glede na razumevanje sistema in družbe niso bile osebne, ampak funkcionalne (Miller, 1996). Na opisani način se je v Atenah

demokracijo razumelo kot sistem, utemeljen na enakosti posameznikov (državljanov; op. avt.) pred zakonom, z vlogo prava v funkciji zaščite posameznika pred dejanji drugih (Finley, 1999, str. 82).

V miselnem svetu, ki je nastal na predpostavki skladnosti posameznika s skupnostjo, kjer je bila udeležba pri razpravljanju o skupnih zadevah zaželena in nujna, je posameznik torej neprestano sodeloval pri vzpostavljanju te oblasti, a se ji je moral hkrati tudi prostovoljno pokoravati. Posegi oblasti so bili dopuščeni tudi zato, ker je veljalo, da je vsak posameznik predstavljal tako državljana kot oblast, sodni sistem pa ni bil samostojen, temveč rezultat odločanja ljudstva. Sodišče, ki so ga sestavljali porotniki, predsedujoči pa je bil po tedanjem načelu demokratičnosti izbran z žrebom, je razpravljalo in razsojalo o krivdi posameznikov za dejanja, ki so ogrožala ustaljene norme obnašanja ali verska načela, kot posebej huda zločina pa sta veljala svetoskrunstvo in brezboštvo.⁴ V posebej pomembnih primerih je kot sodišče zasedala cela skupščina, običajno pa so sklicali velike porote, izbrane z žrebom s seznama 6.000 prostovoljcev (Perenič, 1988, str. 19).

Čeprav je bila ideja atenske demokracije utemeljena na moči ustave, so zamisel o pomenu prava za zagotavljanje pravic precej bolj razvili Rimljani. V stalnih političnih bojih med rimskimi plebejci in vladajočimi elitami so prvi edino oporo videli v zapisanih pravilih. Pod pritiskom plebejcev so nastali prvi zapisi zakonov na bakrenih ploščah (prvih dvanajst plošč je nastalo leta 450 pr. n. št.). Ti prvi dokumenti rimskega prava uveljavljajo vrhovno moč v osebi družinskega očeta (lat. *pater familias*), ki je imel pravico odločati o življenju in smrti svojih otrok – edina razlika med gospodarjevim sinom in sužnjem je bila v tem, da je imel sin pravico do dediščine. Po drugi strani pa je bil družinski oče odgovoren za blaginjo članov svoje družine.

Kot enega od vodilnih mislecev na ozemlju Rimske republike, prav tako tudi idej naravnega prava, štejemo Cicero (106–43 pr. n. št.), ki je veliko pisal o etiki, politiki in religiji. Med njegovimi filozofskimi deli so O republiki (*De Republica*), O zakonih (*De Legibus*) in O dolžnostih (*De Officiis*). Možno je, da so na njegovo misel vplivali grški stoiki, posebej Aristotel, kar se kaže tudi skozi njegovo poudarjanje moralne dolžnosti in kreposti, tudi v političnem življenju. Cicero v svojih

⁴ V Atenah so leta 399 pr. n. št. pred najvišjim sodiščem, ki je štel 501 člana, sodili Sokratu, ki je bil obtožen, da ne veruje v državne bogove in kviri mladino. Spoznan za krivega je imel možnost, da gre v izgnanstvo, a je namesto tega izbral smrt in po pogovoru s prijatelji o nesmrtnosti duše spil strup ter umrl (Ksenofont, 2012).

delih povzema ideje o moči razuma in morale, ki imajo namen »s svojo mislijo in trdom izboljšati človeško življenje«, pa tudi moraliziranja javne oblasti, ki naj jo vodi strog občutek javne odgovornosti. Cicero je podpiral republiko kot najboljšo ureditev oblasti, ki jo usmerja zakonodaja, vlado pa sankcionira univerzalni naravni zakon, ki odraža kozmični red. Njegova dela so močno vplivala na kasnejšo zahodno miselnost, zlasti v času renesanse. Njegovo poudarjanje pomena prava, upravljanja in vrednot republike je bilo blizu mislecem, ki so se ukvarjali z vprašanji politične teorije in etike (Gaus in D'Agostino, 2013).

Rimsko pravo je razvilo urejen sodni postopek z možnostjo obrambe obtoženih, poznalo pa je tudi številne instrumente za zaščito njihovih pravic v postopkih pred sodišči, zlasti če je šlo za rimske državljane.⁵ Kodifikacija rimskega prava je dosegla vrhunec v Justinijanovem monumentalnem zakoniku iz leta 529, ki je služil kot temelj zahodnega (evropskega) prava. Njegovo bistvo je zaščita pravic vsakega posameznika, kjer mora vsakdo izpolnjevati naloge, ki so mu naložene na podlagi njegovega položaja. Bistveno pri rimskem konceptu pravic je bilo torej to, da so te v prvi vrsti utemeljene na pravu in na konceptu ureditve v družbi, ne pa več na naravnih danostih (Tuck, 1979; Tierney, 1989).

Rimsko pravo je bilo tako kot drugi antični sistemi prvotno utemeljeno na načelu, da pravo države velja le za njene državljane. Tujci niso imeli nobenih pravic, jih je pa že ščitila pogodba med njihovo državo in Rimom, če je bila sprejeta. Celo v primerih, ko ni bilo pogodbe, je običajno veljalo, da so Rimljani zaradi vse večjih trgovinskih interesov tujce, ki so prišli na njihove meje, zaščitili z določeno obliko pravnega varstva. Prav zaradi opisanih primerov rabe prava se je uveljavil rimski izraz *jus gentium* – pravo narodov, kot t. i. »prožna alternativa« za civilno pravo in kot osnovno pravilo za vse narode v opisnih medsebojnih odnosih (du Plessis idr., 2016). Millner idr. (b. l.) pri navajanju posameznih kategorij rimskega prava posebej dragocen opis njihovih namenov utemeljijo prav z vidika vsebin kasnejših idej človekovih pravic, povezanih z različnimi vidiki svobod in varnosti:

1. Osebno pravo: svoboda in državljanstvo – »glavna razlika v osebnem pravu«, je dejal pravnik Gaj v 2. stoletju, je, »da so vsi ljudje

⁵ Pravice rimskih državljanov so bile politične, pravne in materialne. Med prve so spadale pravice do sodelovanja na skupščinah, volilna pravica, pravica služiti v vojski ter pravica do delitve plena. Med materialne pravice sta spadali pravici do oskrbe z živili (žitom, mesom itd.) ter do uporabe državnega zemljišča. Med pravnimi sta bili pravica do sodnega postopka in pravica do pritožbe.

- svobodni ali sužnji«. Pravo je veljalo zgolj za svobodne posameznike – državljane (lat. *jus civile*); nedržavljeni so bili lahko latini, prebivalci rimskih naselij, ki so imeli pravice članov prvotne latinske lige, ali peregrini, ki so bili pripadniki tujih skupnosti ali tistih ozemelj, ki jih je Rim upravljal, vendar jih ni absorbiral. Sužnji so bili načeloma človeška premičnina, ki jo je bilo mogoče imeti v lasti in z njo ravnati kot s katero koli drugo lastnino, bili so last lastnika, brezpravni in (razen v kazenskem pravu) brez dolžnosti.⁶
2. Družinsko pravo: glavna značilnost rimske družine vse do 1. stoletja n. št. je bila *patria potestas* (lat.; očetovska oblast v obliki absolutne avtoritete), ki jo nad svojimi otroki izvajal oče, ki je imel celo pravico do izrekanja smrtne kazni nad njimi in razpolagal tudi z vsemi njihovimi pravicami v zasebnem pravu. Družinsko pravo je po vzoru opisanih moči očeta in moškega urejalo tudi sistem poroke in ločitve, ki je bila mogoča že v tedanjem času.
 3. Korporacijsko pravo: čeprav Rimljani niso razvili splošnega koncepta pravne osebnosti v smislu subjekta, ki bi imel pravice in dolžnosti, so nekaterim skupinam oseb podelili posebna pooblastila in sposobnosti, temeljni pravni pojem pa se je gibal med pooblastili družbe, kot jih razume sodobno pravo, in pooblastili, ki jih je imela skupina posameznikov skupaj. Vir takšnih kolektivnih pooblastil pa je bil vedno državni akt.
 4. Lastninsko in posestno pravo: že v rimskem pravu so bili lahko tako zemljišča kot premičnine v absolutni lasti posameznikov, kot to velja še danes.⁷
 5. Pogodbeno pravo: delikt in pogodba, ki je z vidika vsebin človekovih pravic pomembna zaradi zaščite v primerih prekrškov in zlorab.
 6. Dedno pravo: prevzem vseh pravic in dolžnosti dediča od pokojnika, če so bile te pravice prenosljive oz. jih je dedič zavrnil. Svoboda oporoče je bila omejena tudi tako, da je moral dedič določen delež svojega premoženja zapustiti svojim otrokom, v nekaterih primerih pa tudi potomcem ter bratom in sestram.

⁶ Čeprav je bil suženj po zakonu stvar, je bil dejansko človek, kar je spremenilo načelo. Suženj ni mogel biti pogodbeni stranka niti lastnik premoženja, lahko pa je dobil dejansko dediščino, ki jo je lahko obdržal, če je bil osvobojen. Tako je v večini primerov postal ne le svoboden, ampak tudi državljan (Millner idr., b. l.).

⁷ To pojmovanje absolutne lastnine (lat. *dominium*) je značilno za Rim, v nasprotju z relativnim pojmovanjem lastnine kot boljše pravice do posesti, ki je temelj germanskih sistemov in angleškega prava (Millner idr., b. l.).

7. Postopkovno pravo: spoštovanje pravil postopka in dokaznih bremen kot varovalo za tožnika ter toženca.

Skozi čas se je rimsko državljanstvo postopoma širilo na nova ozemlja (severno Italijo, Sicilijo, Španijo, Malo Azijo), prebivalci pa so z njim dobivali pomembne pravice in dolžnosti ter pravno zaščito.

Ob bok opisanemu pa je v času razvoja rimskega prava in pravic treba kot pomemben ter poseben opisati tudi odnos države do vere. V začetnih obdobjih je v Rimu vladala verska svoboda, povezana še z verovanjem v rimske bogove in božjo naravo cesarjev. S pojavom zgodnjega krščanstva pa se je ta svoboda za omenjene vernike omejila, zgodnje kristjane pa obtožilo, da kršijo javni red in se jih preganjalo, saj niso opravljali daritev rimskim bogovom in priznavali božanske narave cesarjem.⁸ Zgodnje krščanstvo, ki se je razvilo v posebnih razmerah oblikovanja velikih centraliziranih držav, je bilo pomembno tudi zato, ker je povsem drugače koncipiralo odnos med posameznikom in državo. Človek kot posameznik v posvetni državi ne more izpopolniti svoje osebnosti – svoje moralne izpopolnitve ne more doseči v odnosu do politike oz. države, ampak le v veri in njenem utrjevanju skozi zvestobo cerkvi. Prišlo je torej do bistveno novega pojmovanja države: človek se sicer mora pokoriti državnim oblastem in dati celo svoje življenje za državo, vendar pa je njegova duša svobodna. Za zgodnje krščanstvo je značilen poudarek na avtonomiji in svobodi človeka ter s tem na individualizmu, ki je prišel do izraza v odnosu posameznika do boga, kar je bistvena novost glede na človekove pravice, hkrati pa tudi na vzpostavitvi skupnosti, ki naj bo popolnoma enakopravna, ne glede na družbeni razred ali spol. Človek, ki je ustvarjen po božji podobi in je član božjega kraljestva, ima prirojeno in neodtujljivo dostojanstvo in k njegovemu spoštovanju naj bi bile zavezane vse posvetne oblasti (Green, 2010). Načela o enakosti ljudi, njihovi avtonomnosti in pravici do duhovne svobode so pomembno prispevala k razvoju drugih pravic ter svoboščin in v tem pogledu nakazujejo na misel o obstoju prirojenih in neodtujljivih pravic (Villey, 1969, str. 141).

⁸ Rim je bil daleč največje mesto v rimskem svetu, kar je močno vplivalo na razvoj krščanstva. Zelo zgodaj se je ločilo od judovstva. Rimski kristjani so bili prvi, ki jih je Neron brutalno preganjal. Verska svoboda je bila kristjanom priznana šele z Milanskim ediktom, ki ga je l. 313 izdal cesar Konstantin Veliki. Že konec stoletja, l. 392, pa je cesar Teodozij I. s Konstantinopelskim ediktom prepovedal poganstvo, s čimer je krščanstvo postalo uradno prepoznana vera državna vera. Konstantinovo pokroviteljstvo nad krščansko vero se je odrazilo tudi v gradnji bazilik in v prepoznavi visokega osebnega statusa papeža (Green, 2010).

Med pomembne mislece tedanjega obdobja štejemo *Svetega Avguština* (354–430), najpomembnejšega krščanskega misleca po svetem Pavlu. Avguštinovo osrednje delo z naslovom *Božje mesto* (*De Civitate Dei*) obravnava vprašanja krščanske teologije, narave boga ter odnosa med zemeljskim mestom (mestom človeka) in Božjim mestom, kjer Avguštin zagovarja prednost duhovnega pred posvetnim, saj je stanje človeštva na stalni preizkušnji, ob kateri je nujno potrebno božje posredovanje. Verjel je, da vsi ljudje rodimo z grehom in da je za odrešenje nujno potrebna božja milost. Sveti Avguštin je klasično grško sholastično misel prilagodil krščanskemu nauku in ustvaril močan teološki sistem s trajnim vplivom, oblikoval je prakso biblične eksegeze in pomagal postaviti temelje velikemu delu srednjeveške ter sodobne krščanske misli. V filozofskem utemeljevanju krščanstva je začrtal nov način razumevanja človeške družbe, namenil velik poudarek duhovnemu samospraševanju ter izkazoval pesimističen pogled na možnosti človeške pravičnosti v svetu politike (Gaus in D'Agostino, 2013).

Kljub vplivu zgodnjega krščanstva na razvoj človekovih pravic in nadaljnji širitvi krščanstva je srednjeveška družba priznavala ter pravno utemeljevala izrazito politično (slojevsko) in s tem družbeno, ekonomsko pa tudi versko neenakost. Krščanska načela o osebnem dostojanstvu človeka v vsakodnevem življenju niso pomenila svobode vesti oz. vere. Nasprotno, po razcepu krščanskih cerkva l. 1054 na vzhodno (pravoslavno) in zahodno, ki je priznavala primat papeža, so v katoliški cerkvi, ki je postala vodilna duhovna sila zahodnega sveta, prevladala avtoritarna pojmovanja. Cerkev je znotraj sebe vzpostavila monarhično-hierarhično ureditev in je zavračala zamisel o človekovih pravicah, češ da si človek prisvaja pravice, ki mu ne gredo. Katoliška (rimska) cerkev je vsiljevala primat papeža nad posvetnimi vladarji, sicer pa podpirala idejo, da je oblast vladarjev dana od boga. V srednjeveški Evropi se je tako utrdilo načelo o enotnosti in edinosti krščanstva, ki je pravice priznavalo le kristjanom, nad katerimi je imel vrhovno duhovno oblast papež. Pripadniki drugih ver so bili v svojih pravicah omejeni, lahko so jih tudi izgnali. Namesto da bi cerkev ostala nevtralna do raznih novih idejnih in znanstvenih tokov ali izkoriščala njihova dognanja, je v 13. stoletju zapadla v dogmatizem (Johnson, 1976).

Tomaž Akvinski (1225–1274) je osrednji in največji sholastični mislec omenjenega časa. Akvinski je v političnih spisih z naslovom *O vladanju knezov* (*De Regimine Principum*) in *O kraljestvu* (*De Regno*) ter

komentarjih Aristotelovih *Politike* in *Nikomahove etike* razvil teorijo naravnega prava, ki je imela velik vpliv na moralno filozofijo in politično misel. Po njegovem razumevanju lahko ljudje z razumom prepoznajo moralna načela, ki temeljijo na naravnem redu, ki ga je vzpostavil bog. Akvinski naravno pravo opredeljuje kot »udeležbo razumnih bitij pri večnih zakonih«, ki so bili ustvarjeni z naravno sposobnostjo, imenovano »naravno nagnjenje«, razumeti Božje namene, ki se izražajo v moralnem redu sveta. Moralni svet pa nadalje temelji na etiki: (1) glavnih vrlin preudarnosti, pravičnosti, zmernosti in kreposti ter (2) teoloških vrlin vere, upanja in ljubezni.

V tej povezavi Akvinski nadalje ločuje tudi med dvema temeljnima vrstama prava, in sicer:

1. človeškim pravom, ki ga pozneje razdeli na civilno pravo in pravo narodov ter se nanaša na zunanje ravnanje;
2. božjimi zakoni, s katerimi misli na zakon, ki ga vsebuje *Sveto pismo* in ki zagotavlja dodatno gotovost glede osnovnih moralnih načel ter zajema tudi področja, ki jih človeški zakon ne more urejati, ker vključujejo notranje motivacije ali človeka usmerjajo k njegovemu nadnaravnemu cilju – združitvi z bogom.

Monarhija je po mnenju Akvinskega najboljša oblika vladavine, ker je najučinkovitejša pri sprejemanju enotnih odločitev o skupnem dobrem, zakone sprejemajo tisti, ki so odgovorni skupnosti, odraža tudi enotnost boga in vzorce narave, čeprav se z naklonjenostjo izreka tudi o Rimski republiki, ne pa tudi o tiraniji, ki jo ocenjuje kot najslabšo od oblik vladanja.

Teorija naravnega prava Akvinskega je izvirna sinteza vseh preteklih pristopov in jo je mogoče uporabiti za številne sodobne moralne probleme, vključno z odnosom do politike, religije, vojne, ekonomije. Njegova teorija je stoletja vplivala na razvoj rimskokatoliške doktrine in bila leta 1917 sprejeta kot uradna filozofija cerkve (Goyette idr., 2004; Gaus in D'Agostino, 2013).

Verska nestrpnost je v dolgem prihajajočem obdobju privedla do večstoletnega preganjanja in množičnega izganjanja pripadnikov drugih ver po vsej Evropi. Zaradi zlorab in napak cerkve so postali ljudje veliko občutljivejši in kritičnejši, začeli so nasprotovati papeževi duhovni oblasti. Cerkev se je sicer uspešno ubranila zamisli verskih reformatorjev, kot sta bila npr. Anglež John Wicliff in Čeh Jan Hus, a na koncu, po več kot tristo letih, vendar ni več zmogla premagati idej

protestantizma, ki se v začetku 16. stoletja razmahnejo v nemških in drugih deželah severne Evrope. Protestantizem z globokim moralnim in reformatorskim značajem da nov poudarek individualnosti človeka ter utrjevanju svobode vesti, hkrati pa poudarja zakonitost ter potrebo po nadzoru nad oblastjo. Velik poudarek je namenjen izobraževanju posameznika preko branja *Svetega pisma* v lastnem jeziku. V tem pogledu lahko razumemo tudi 95 tez za reformo cerkve, ki jih je 31. oktobra 1517 predstavil Martin Luther, avguštinski menih in profesor biblične teologije na univerzi v Wittenbergu, v katerih je zagovarjal stališče, da je človek odvisen le od božje milosti in ne od različnih dobrih del ali kupovanja odpustkov za grehe, njegova vest pa naj bi bila poslušna le božji besedi, ki naj jo bere sam. Njegove teze v luči zgodovinskih dogodkov zato pogosto veljajo za ustanovno listino in izjavo o neodvisnosti protestantskih cerkva (Perenič, 1988).

Po razmahu protestantizma v Nemčiji in nekaterih drugih deželah so se vnele verske vojne, v katerih je bilo pobitih ogromno ljudi (v Nemčiji polovica, na Češkem celo do tri petine prebivalstva). Luteranska vera je bila priznana šele z verskim mirom v Augsburgu l. 1555,⁹ ki je določil, da se noben državljani cesarstva ne bo bojeval z drugim zaradi verskih razlogov. Izbira vere v posamezni deželi pa je bila odvisna od vere deželnega kneza (načelo *cuius regio – eius religio*). Pripadniki »neprave« vere so se morali prekrstiti ali pa prodati svojo lastnino in se odseliti v deželo svoje veroizpovedi.¹⁰

Dolgotrajne verske vojne, v katerih so posamezne dežele izgubile velik del svojega prebivalstva, so se v srednji Evropi končale šele z vestfalskim mirom leta 1648, s katerim se je v Evropi začelo novo obdobje. Katolikom in protestantom je bila priznana enakopravnost, vzpostavljen je bil decentraliziran sistem suverenih držav in postavljen temelj nacionalni državi ter s tem mednarodni skupnosti držav, kakršno poznamo še danes. Nastale so prve sekularizirane države, ki jim papež ni več mogel vsiljevati svoje volje. Dokončno je zmagalo pragmatično spoznanje, da je izbira vere ali nevere stvar posameznika in da sta mir

⁹ Katoliška in protestantska cerkev sta šele l. 1999 (482 let po tem, ko je Luther javno objavil svoje teze) v Augsburgu podali spravno izjavo, s katero naj bi ponovno prišlo do enotnosti krščanske cerkve.

¹⁰ Obdobje pred začetkom in med samim uveljavljanjem protestantizma v srednji Evropi je bilo tudi čas velikih kmečkih uporov. Razlogi zanje so številni in zelo kompleksni, saj se je položaj kmetov poslabšal tako zaradi pomanjkanja proste zemlje kot zaradi pogostih spopadov med plemstvi raznih dežel, hkrati pa se je okrepilo denarno gospodarstvo, uveljavile so se oblike zgodnjega kapitalizma, na podeželju pa se je razvila kmečka trgovina (Štih idr., 2016).

in strpnost najpomembnejši dobrini.¹¹ Svoboda vere je tako skozi čas postala priznana pravica, zavedena tudi v modernih ustavah, ki temeljijo na razlikovanju med vero (verskimi institucijami oz. šolami) in posvetno oblastjo ter izhajajo iz liberalnega pojmovanja človekovih pravic. Zagotovljena je tudi v mednarodnih dokumentih.¹²

V luči in praviloma kot neposredna posledica opisanih zgodovinskih dogodkov, povezanih tudi s stalnimi napetostmi in nestrinjanji med versko in posvetno oblastjo, so se skozi stoletja oblikovali tudi prvi dokumenti, v katerih so se začele pojavljati ideje in vsebine, ki jih danes poimenujemo z izrazom človekove pravice.

Kot eden od povsem začetnih te vrste je v začetku 13. stoletja v Angliji nastal dokument *Velika listina svoboščin* oz. *The Magna Carta Libertatum* (1215).¹³ Listina, ki jo sestavlja canterburyjski nadškof, kardinal

¹¹ Vodstvo katoliške cerkve se je sicer še dolgo upiralo ideji verske svobode in zamislilo o človekovih pravicah nasploh. Še leta 1864 je papež Pij IX. izdal okrožnico *Quantum cura* in z njo znameniti Syllabus – seznam posebej obsojenih trditev, ki se nanašajo tudi na nekatere danes splošno priznane človekove pravice. Idejo o človekovih pravicah je katoliška cerkev v celoti rehabilitirala šele leta 1963 z okrožnico Janeza XXIII. *Pacem in terris*. Zavzetost cerkve za moderne človekove pravice se je potrdila na 2. vatikanskem koncilu l. 1965. Cerkevni zbor je ob tej priložnosti izjavil, da ima vsaka človeška oseba pravico do verske svobode oz. biti v verskih zadevah prosta vsakršne prisile s strani posameznikov ali oblasti (Stres, 1988, str. 368).

¹² Zelo pomembno vlogo pri tem je imela tudi vsebina Nantskega edikta, ki ga je po koncu verske vojne med katoliki in hugenoti (t. i. hugenotske vojne so trajale od leta 1562 do 1598) leta 1598 izdal francoski kralj Henrik IV. Navarski. S tem dokumentom je bila francoskim protestantom – hugenotom – po dolгих letih krvavih obračunavanj priznana pravica do čaščenja in izražanja lastne vere. Nantski edikt je eden prvih dokumentov v evropski zgodovini, ki je neki verski manjšini priznal legitimnost obstoja. Hugenotom je bil zajamčen tudi enak pristop do služb na univerzi, sodiščih in na dvoru. S tem naj bi bilo konec razlikovanja med katoliki in hugenoti, vsi naj bi bili dobri državljani. Nantski edikt, ki ga je sicer narekoval politični pragmatizem, je prvi dokument, s katerim je nek evropski suveren priznal svobodo vesti. Z njim je takratna država ne le prevzela vlogo najvišjega ravnatelja glede verskih vprašanj, ampak je državljanom neposredno zapovedala strpnost in medsebojno spoštljivost ne glede na verske razlike. Vsebina dokumenta je imela velik vpliv tudi na kasnejše formulacije v temeljnih aktih, ki so naslavljali vsebine človekovih pravic, posebej v francoski deklaraciji o človekovih pravicah iz leta 1789, ki določa, da nihče ne sme biti zaslisan o lastnem verskem prepričanju. Podobno določilo je prišlo tudi v prvi amandma ameriške ustave in je del sodobnega pojmovanja človekovih pravic, ki je povezano z opreznostjo do vseh verskih, ki se razglašajo za absolutne in omejujejo človekovega duha. Svoboda izbire vere (ali nevere), verska strpnost, laičnost in ekumenizem so danes povsod po svetu splošno priznane vrednote, ki uravnavajo tudi odnose med državnimi oblastmi in verskimi skupnostmi. Verovanje in tudi svobodna izbira vere je postala stvar osebnega prepričanja, v katero se država ne more več vmešavati.

¹³ Zgodovinarji so mnogo kasneje kot prvi, skoraj 100 let starejši dokument odkrili *Textus Roffensis*. To je pravna enciklopedija iz 12. stoletja, ki jo je leta 1120 po normanski osvojitvi v katedrali Rochester v Kentu sestavil en sam pisar. Knjiga, napisana v stari angleščini in latinščini med letoma 1123 in 1124 n. št., vsebuje dva rokopisa. Prvi rokopis se navezuje na pravo državo in vsebino kronске listine Henrika I., drugi pa vsebuje najstarejše listine druge najstarejše angleške katedrale, ustanovljene v Rochesteru leta 604, in dokumente o danski osvojitvi

Stephen Langton, da bi sklenil mir med nepriljubljenim kraljem Ivanom Brez dežele in skupino upornih baronov, je kralju zapovedovala, da se mora odreči nekaterim pravicam, spoštovati pravne postopke in se strinjati, da njegovo voljo omejuje zakon, s čimer se zaščiti barone in tudi cerkvene pravice (Linebaugh, 2008).¹⁴ Velika listina svoboščin je nastala v zgodovinskih okoliščinah potrebe po omejitvi vedno večjih kršitev pravic s strani vladarjev (in ne zagovornišva pravic; op. avt.) in kot takšna v svoji vsebini prva opredeli »subjektivno« pravico (kot *this right – jus surum*), v okviru katere priznava in daje pravno poroštvo za osebno svobodo v primeru (pred)kazenskih postopkov, čeprav najprej zgolj na podlagi kraljeve pripadnosti, po kasnejši odločitvi parlamenta leta 1354 pa za vse »ne glede na lastninske ali druge pogoje«. Bistveno v omenjenih prvih dokumentih je zato predvsem to, da predmet zakonskih predpisov in regulacije postane tudi kralj kot prvi vladar naroda in ozemlja (Freeman, 2011, str. 19).¹⁵

Velika listina svoboščin po številnih zgodovinskih nesoglasjih in napetostih na relaciji med prosvetno in cerkveno oblastjo v Angliji predstavlja izhodiščno pravno podlago za kasnejše sorodne pravne dokumente, med katerimi je treba posebej izpostaviti najprej *Petition of Right* (1628), ki jo je v obliki pritožb zaradi številnih kršitev zakonov kralju Karlu I. posredoval parlament. V peticiji se je zahtevalo prepoznavanje štirih načel, in sicer: (1) nobene obdavčitve brez soglasja parlamenta, (2) zapora ni brez vzroka, (3) vojake se vpokliče le z razlogom, (4) vojne zakonodaje v miru ni. Karel I. je vsebine peticije iz pragmatičnih razlogov sicer sprejel, in čeprav njenih načel pri svojem nadaljnjem delovanju ni spoštoval, je *Petition of Right* skupaj z *Magna Carta* in s

Anglije leta 1016. *Textus Roffensis* vsebuje besedila, ki z namenom zaščite cerkve in ohranjanja družbenega miru določajo prve zametke pravil kazenskega prava, zaščite ter odškodnin (glede na družbeni položaj; op. avt.) in se kot takšna čez sto let zopet ponovijo v vsebini *Magne Carte Libertatum* in nato več kot pol tisočletja kasneje v Deklaraciji neodvisnosti Združenih držav Amerike iz leta 1776 (The University of Manchester, 2014).

¹⁴ Ker nobena od strani ni izpolnila svojih obveznosti, je papež Inocenc III. listino razveljavil, čemur je sledila prva vojna baronov. Po nekaj neuspešnih vmesnih poskusih je bila listina kot del angleškega zakonika potrjena pod kraljem Edvardom I., leta 1297, in tako postala del angleškega političnega življenja, vsakokratni novi kralj jo je potrdil, ob nastanku angleškega parlamenta in z njegovo pristojnostjo sprejemanja zakonodaje je sicer postopoma izgubljala svoj dejanski pomen, vse do danes pa je ostala močan, ikoničen dokument o prvih pravnih navedbah vsebin, povezanih s človekovimi pravicami (Linebaugh, 2008).

¹⁵ S podpisom te listine se je kralj Ivan Brez dežele zavezal, da ne bo pobiral davka na vojaško obveznost in ne drugih davkov brez soglasja kraljevega sveta. Člen 39 je vsem svobodnjakom zagotavljal pravico do sojenja, člen 61. pa je pooblaščal 25 baronov, da se z orožjem uprejo kralju, če ne bo spoštoval listine. (Glej tudi izvorni dokument: *Magna carta* (1297).)

kasnejšo Listino pravic (1689) pojmovana kot konstitutivni dokument oblasti Združenega kraljestva (Zeidan, 2020).

Habeas Corpus Act, ki ga je sprejel angleški parlament leta 1679, je prvi predpis v zgodovini ustavnosti, ki varuje pravice človeka, ko se ta znajde v kazenskem postopku. V njem je prišlo do veljave načelo zakonitosti v kazenskem pravu, po katerem nihče ne more odgovarjati za kaznivo dejanje, če to ni bilo že prej opredeljeno kot tako v zakonu. Prav tako je bilo prepovedano ponovno začeti postopek zoper ljudi za isto kaznivo dejanje. Osebe, ki so v priporu, so dobile možnost vlaganja pritožb, omogočeno jim je bilo tudi zastopanje po drugih. Vse, zoper katere je začel teči postopek, je bilo treba v treh dneh privedi pred sodnika, mogoče pa jih je bilo izpustiti proti varščini, ki ni smela biti previsoka (Jambrek idr., 1988, str. 395).

Listina pravic oz. The Bill of Rights, ki jo je sprejel angleški parlament leta 1689, je eden najpomembnejših ustavnopravnih dokumentov, določa načela omejevanja kraljeve oblasti in zavezuje kralja, da spoštuje pravice podanikov in se podreja zakonom. Hkrati ko Listina pravic uveljavlja parlament kot vrhovno zakonodajno telo, postavlja temelje ustavne monarhije in omogoča začetek parlamentarne demokracije. Konkretno določbe v njej kralju prepovedujejo pravico odpravljati (suspendirati) zakone ali pobirati denar brez odobritve parlamenta. Ustanavljanje vojske v mirnem času je nezakonito oz. je mogoče le s privolitvijo parlamenta. Vlogo parlamenta utrjujejo določbe, da morajo biti volitve članov parlamenta svobodne in da se mora parlament pogosto sestajati zato, da bi izboljšal in utrdil zakone. Za neodvisnost parlamenta je posebej pomembna določba, da se svoboda govora in parlamentarnega postopka ne sme spodbijati izven samega parlamenta (Jambrek idr., 1988, str. 402).

Navedeni pravni dokumenti, ki so posredno ali neposredno, zanesljivo pa začetno opredeljevali vsebine človekovih pravicah, so bili osnovani na ideji naravnega prava in pogodbenem prenosu ter omejitvi oblasti in so bili kot takšni v velikem nasprotju s posvetnim ter cerkvenim pravom tedanjega časa. Bistveno na tem mestu pa je zlasti izpostaviti, da so se ideje, povezane z naravnim pravom, ves čas razvijale z ramo ob rami z aktualnimi družbenimi in političnimi dogodki ter seveda z njimi povezanimi pogledi tedanjih vodilnih mislecev, zaradi česar imajo (logična) razlaga naravnega prava pa tudi njegove kritike različne podobe in poglede ter je treba pri njihovem pojmovanju vedno upoštevati tudi čas nastanka določenega pogleda, tako kot tudi kulturne

posebnosti okolij, kjer so se oblikovali. Z drugimi besedami, na primeru idej naravnega prava to pomeni, da imajo po teoriji prava, imenovani jusnaturalizem, vsi ljudje prirodjene pravice, ki jih ne podeljuje noben zakonodajni akt ali družbena konvencija, temveč »Bog, narava ali razum« (Kelsen, 2005). Ob tem velja tudi, da so nekatere pravice in etična načela neločljivo povezani s človeško naravo ter jih je mogoče odkriti in doumeti z razumom, razmišljanjem ter razmislekom o nara- vi človeštva (Crowe in Youngwon Lee, 2019).

Ključni elementi oz. načela naravnega prava so tako (Murphy, 2019):

- razum in racionalnost: temelji ideje naravnega prava izhajajo iz razuma in ideje, da lahko ljudje z intelektualnim raziskovanjem ter razmišljanjem prepoznajo temeljna etična načela;
- morala: v naravnem svetu je prisoten moralni red, ki ga lahko ljudje razumejo;
- univerzalnost: nekatera moralna načela so univerzalna in veljajo za vse ljudi, ne glede na kulturne, družbene ali pravne razlike;
- neodtujljivost pravic: že zaradi samega dejstva človekovega obstoja ta dobi niz pravic, ki se jim ni mogoče odpovedati, jih prenesti ali odvzeti.

Sporočilnost in idejne argumente, povezane z naravnim pravom obdobja, ki ga preučujemo, prikazujemo v nadaljevanju tega poglavja.

Boj za človekove pravice, ki je potekal med posvetno državo in cerkvi- jo, je v 16. in 17. stoletju izpostavil nekaj novih vprašanj in zahtev glede razmerja med posameznikom in oblastjo (državo). Te zahteve so bile jasno izražene v spisih predstavnikov naravnopravne šole, ki so iskali logično utemeljitev oblasti.¹⁶ Šele od tu dalje lahko pravzaprav govorimo o pravih začetkih moderne zasnove človekovih pravic. Že prvi predstavniki te šole, ki so se ukvarjali z vprašanjem, kdo je dejanski nosilec suverenosti, so poudarjali, da je nosilec te v začetku ljudstvo, ki pa jo prenese na vladarja. Medtem ko so v začetku misleci zagovarjali načelo enotnosti oblasti, so z razvojem njihovi sodobniki že trdili, da se človek rodi svoboden in da je namen države, da vsakemu posamezniku zagotovi pravico do svobode in imetja. Zato naj se oblast omeji, določene naj bodo jasne meje, ki jih država ne sme prestopiti. Ta novi, moderni (»meščanski«) pogled na človekove pravice je s seboj prinašal

¹⁶ Jean Bodin je v tem delu opisal obred ustoličevanja karantanskega vojvode na Gosposvetskem polju kot pomemben primer neposrednega sodelovanja ljudstva pri postavljanju oblasti.

tudi spoznanje, da o človekovih pravicah ni mogoče govoriti, dokler te niso priznane na pravno obličen način (Perenič, 1988; Freeman, 2011; Allen, 2013).

Za enega najvidnejših predstavnikov teorije suverenosti in suverene države velja francoski pravnik *Jean Bodin* (1529–1596), ki je v svojem delu *Šest knjig o republiki* (*Les Six Livres de la Republique*, 1576, 2002) zagovarjal (kraljevo oz. državno; op. avt.) suverenost. Suverenost je opredelil kot absolutno in trajno moč, ki pripada skupnosti (državi) in ji omogoča, da sprejema zakone, izvaja pravosodje in nadzoruje svoje ozemlje, ne da bi bila podvržena zunanji oblasti. Oblast po Bodinu mora biti vrhovna, enotna in nedeljiva (kar je bilo v nasprotju z razdrobljenimi in decentraliziranimi političnimi strukturami tistega časa; op. avt.), ključ do stabilnosti pa močan in avtoritativen vladar – monarh. Bodin je tudi poudarjal pomen posvetne narave politične oblasti, ki jo je treba ločiti od verske. Nasprotoval je vmešavanju cerkve v politične zadeve in se zavzemal za neodvisnost države od cerkvenega nadzora, čeprav naj bi po njegovem videnju ideje naravnega prava kralj imel oblast dano neposredno od boga, ki pa jo nato v posvetnem svetu prenaša na državo. Bodin je naravno pravo povezoval tudi z načeli pravičnosti in morale, za katere je verjel, da so neločljivo povezana s človeško naravo in bi morala usmerjati ravnanje posameznikov ter vladarjev (Andrew, 2011).

Čeprav Bodin ni razvil podrobne teorije družbene pogodbe kot poznejši misleci, so njegove ideje prispevale k številnim kasnejšim mislim o odnosih med vladarji in državljani, ki jih prikazujemo v nadaljevanju.¹⁷

Hugo Grotius (1583–1645), nizozemski pravnik, državnik in učenjak, sicer pogosto viden kot »oče mednarodnega prava«, si je na polju vsebin, povezanih z idejami človekovih pravic, kot prvi prizadeval določiti načela za urejanje odnosov med suverenimi državami v kontekstu t. i. »pravičnih vojn« oz. vprašanja, povezana z idejo, s pogoji oz. z upravičenostjo in s pravili vodenja vojne, ki bi sicer morala biti skrajno sredstvo reševanja konfliktov, ter z zaščito nebojujočih se oseb. Pri tem je nanj močno vplivala tradicija naravnega prava, ki trdi, da so določena etična načela neločljivo povezana z naravo in jih je mogoče razbrati z razumom. Grotius je zagovarjal prepričanje, da tudi v naravnem

¹⁷ Že v istem obdobju so nasprotno stališče, namreč da je bog sicer prvotni vir oblasti, vendar pa je neposredni vir oblasti v posvetnem svetu ljudstvo, zagovarjali t. i. kalvinisti ali monarhomahi, med vodilnimi Johannes Althusius (1557–1638), a se ideja v obdobju svojega nastanka še ni mogla uveljaviti (Althusius, 1995; prva izdaja l. 1603).

stanju posameznike in države zavezujejo določena moralna ter pravna načela. Zavzemal se je za versko strpnost in sožitje ter verjel v možnost skupnega moralnega okvira, ki bi lahko združil ljudi različnih veroizpovedi in spodbujal mir (Boukema, 1983).

Ideje o teoriji kraljeve suverenosti so podprli tudi nekateri misleci, ki so sicer izhajali iz ljudske suverenosti, med njimi *Thomas Hobbes* (1588–1679). Hobbes si je v svojem delu *Leviatan* (*Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil* (1651, 2009) zastavil nalogo, da razdela teorijo naravnega stanja. Zamisel o »naravnem stanju«, to je stanju brez države, je namreč za razumevanje celotne politične teorije tako pomembna, da si brez nje ne moremo predstavljati utemeljitve oblasti. Gre za predpostavko, ki naj pomaga iskati rešitve tudi v sedanjosti in prihodnosti. Hobbes pravi, da so ljudje ustvarjeni kot enaki, vendar niso samozadostni. V naravnem stanju torej poteka neusmiljen boj za dobrine in preživetje. Cilj vseh ljudi naj bi bil torej možnost preživetja in boljšega življenja. Človeška preračunljivost (racionalnost) je izumila državo, ki je boljša kot naravno stanje.

Država Thomasa Hobbesa ali »Leviatan« nastane, ko se njeni posamezni člani odrečejo svojim pooblastilom za izvajanje naravnih zakonov in se zavežejo, da bodo ta pooblastila predali vladarju ter se s tem od takrat naprej podrejali zakonom, ki jih je sprejel ta vladar. Hobbes tudi pravi, da takšni zakoni uživajo avtoriteto, ker so posamezni člani družbe dejansko njihovi soavtorji (Spiro, b. l.). Ljudje se ne vključujejo v državo, ker bi bili prepričani, da je to prav in dobro, ampak ker jim drugega ne preostane, brez nje ni nobenih drugih možnosti preživetja. Zato mora človek državi prepustiti nekatere pravice, ki mu po naravnem pravu pripadajo. Do države je mogoče priti na dva načina. Najprej tako, da si zmagovalci podvržejo svoje sovražnike. Drugi način pa je, da se ljudje prostovoljno podredijo nekemu človeku ali skupini ljudi, v upanju, da jih bo ščitil pred drugimi. Kdor hoče postati nosilec suverene oblasti, mora ljudi prepričati ali pa jim pokazati, da si le s podrečitvijo lahko rešijo življenje. Ko ljudje sporazumno ustanovijo državo, tj. prenesejo svojo neokrnjeno svobodo na enega ali več posameznikov, mora vsakdo odobriti vse odločitve oblasti, zato da so vsi zaščiteni pred drugimi in živijo v miru. Nosilec državne oblasti je suveren, na katerega je bila prenesena oblast (Hobbes, 2009).

Kljub pojmovanju, da vladarjeva moč in avtoriteta izhajata iz ljudstva, predstavljena ideja ne preseže Bodinove teorije suverenosti,

ki vladarju zagotavlja neomejeno oblast in po kateri je vsak upor zo- per vladarja, četudi je ta slab, nepravičen in prepovedan. Hobbes pravi (2009), da je tisti, ki »je poskušal zamenjati svojega vladarja, in ga ta kaznuje ali ubije zaradi tega poskusa, sam avtor svoje kazni«. V svoji misli avtor tudi ne preseže načela nedeljivosti oblasti, ki vladarju za- gotavlja praktično celotno oblast – od sprejemanja in izvajanja zako- nov do nagrajevanja in kaznovanja podložnikov. Načelo nedeljivosti oblasti razume v dobesebnem smislu in najstrožji obliki – suverena oblast je le ena in enotna ali pa ne obstoja. Vladarja je po Hobbesu mogoče zamenjati le sporazumno, vendar je to soglasje treba doseči ne le med podaniki, ampak tudi med podaniki in vladarjem. Ljudstvo si ne more samo povrniti svoje suverene oblasti, katere imetnik je bilo, in ne more samovoljno zamenjati vladarja, ne da bi stopilo nazaj v naravno stanje, kar pa pomeni državljansko vojno.

Ne glede na vse opisane podobnosti je Hobbes glede zamisli svoje- ga predhodnika Jeana Bodina napravil pomemben korak naprej, saj je zanj ljudstvo postalo primarni nosilec suverenosti. Čeprav se je kot konservativec in redoljub zavzemal za ohranitev minimalnega držav- nega reda ter celo opravičeval totalitarno oblast, ki ne upošteva no- benih človekovih pravic, je s svojim delom nesporno odprl pot idejam Johna Locka, ki pa je suverenost že pripisal zgolj in edinole ljudstvu, ki se ji tudi ne more za vedno odreči (McPherson, 1967, str. 27).

John Locke (1632–1704) je v svojem temeljnem delu *Two Treatises on Government* (1690, 1993, 2010; prva izdaja l. 1690) predstavil idejo mo- derne »meščanske« družbe in industrijske civilizacije sploh. V delu, ki je nastalo kot teoretično in politično opravičilo angleške revolucije leta 1688, je Locke razpravljal o smislu države, ki jo je izvajal iz družbene pogodbe. Temeljno vprašanje, ki si ga je zastavil, je bilo, ali so človeko- ve pravice odvisne od vladarja ali pa so »naravne« in prirojene (Jerman, 1983, str. 7). Od odgovora na to vprašanje je bila odvisna pozicija oblasti – če so namreč pravice človeka prirojene in neodtujljive, so postavljene nad vsakokratno oblast, ki jih je dolžna spoštovati in varovati. Locke med naravne pravice poleg pravice do življenja, svobode in enakosti uvršča tudi pravico do lastnine, kar z drugimi besedami pomeni, da tudi obstoj te pravice ne more biti odvisen od oblasti. Avtor sicer pravico do lastnine obravnava na več načinov – na eni strani naj bi bilo razum- no prisvajati le toliko, kolikor nekdo potrebuje zaradi neke življenjske potrebe, tj. kolikor s svojim delom vzpostavi lastnino nad tem (Loc- ke, 1993, str. 130). Na drugi stani pa Locke opravičuje »olastninjenje«

tudi preko teh meja, v kolikor gre za večjo produktivnost, ki je v prid vsem. Lockov »naravni človek« je torej moderni človek, ki stremi k pri- laščanju oz. povečanju kapitala.

Locke človekove pravice povezuje z »naravnim stanjem« v katerem so vsi ljudje enaki, svobodno uravnavajo svoja dejanja in razpolagajo z lastnino. Pri tem niso omejeni in niso odvisni od volje nikogar. Stanje enakosti je stanje, v katerem sta oblast in jurisdikcija vzajemni, to pa pomeni, da nihče nima več oblasti kot drugi (Locke, 1993, str. 6). Ven- dar pa naravno stanje za avtorja ni idealno, saj je uresničevanje narav- nih pravic izpostavljeno napadom. Človek se je zato pripravljen odreči naravnim pravicam in na osnovi družbene pogodbe vstopiti v državo, ki bolje zaščiti njegove pravice. Vsak posameznik torej prenese na dr- žavo svojo naravno pravico do kaznovanja tistih, ki ga ogrožajo. Če pa državni organi sami ogrožajo svobodo in imovino državljanov, name- sto da bi ju varovali, državno stanje preneha in je ljudstvo upravičeno ustvariti novo državno organizacijo oz. postaviti novo vlado za boljšo zaščito svojih pravic. V tem primeru ima ljudstvo neodtujljivo pravico do upora proti nepravični oblasti (lat. *ius resistendi*).

Po Locku se posamezniki s tem, ko pristopijo k dogovoru z drža- vo oz. vlado, torej strinjajo, da bodo sprejeli sodbe skupnega sodnika (zakonodajalca), s čimer takšna pogodba vzpostavlja tudi civilno druž- bo. Med člani civilne družbe na eni strani in vlado na drugi se tako vzpostavi zaveza, po kateri vlada obljubi, da bo zvesto izvrševala za- upanje ljudi ter jim prepustila pravico do upora v primeru, ko vlada krši pogoje pogodbe. Kdor zavrača takšen dogovor, mora zapustiti ozemlje politične enote in oditi v *vacuis locis* (lat.) ali »prazne kraje« (Shapiro, 2003).¹⁸ Namen družbene pogodbe ali ustave je torej zaščititi določē- ne temeljne pravice človeka, ki ne izvirajo iz kakršnega koli zakona, ampak iz »naravnega« zakona, ki je večer in nespremenljiv. Za pomen povezovanja demokracije in človekovih pravic je pomembna tudi Loc- kova teza, da je za namene varovanja pravic treba ločiti zakonodajno in izvršilno oblast (Locke, 2010).

Nove ideje, ki jih je razvil Locke, so naletele na številne odmeve. Na evropskem kontinentu je k nadaljnjemu razvoju novega liberalnega miš- ljenja veliko prispeval voditelj francoskega razsvetljenstva in nasprot- nik tradicionalnega družbenega reda *Voltaire* (1694–1778). Potem ko je v epski pesmi *La Henriade* napadel obstoječe politične odnose in cerkev

¹⁸ V Lockovem času je to pomenilo v Ameriko.

ter se zavzel za versko svobodo, je moral leta 1726 zbežati v Anglijo, kjer se je seznanil z delovanjem angleških liberalnih političnih institucij in se navzel idej Johna Locka, po vrnitvi pa je zagovarjal svobodo posameznika, mišljenja, izražanja,¹⁹ strpnost, kritiziral samovoljno oblast in zlorabo moči ter zagovarjal enakost pred zakonom (Voltaire, 2009). Čeprav je živel v povsem drugem zgodovinskem in intelektualnem obdobju, je Voltairov prispevek k razsvetljenstvu postavil intelektualne temelje za poznejše razprave o pravicah in svoboščinah posameznika, omejitvah oblasti in načelih človekovih pravic, kot so danes zapisani v *Splošni deklaraciji človekovih pravic Združenih narodov* (Shestack, 1998).

V istem obdobju je francoski filozof, pravnik politik in pisatelj *Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu (1689–1755)* dokončno utemeljil zamisel o omejevanju oblasti, ki je pomenila nasprotovanje neomejeni oblasti, združeni v isti osebi. V svojem delu *De l'esprit des lois* (1890; prva izdaja l. 1748) je za cilj sleherne vladavine postavil svobodo in se zavzel za omejevanje oblasti (Montesquieu, 1890, str. 168). Zakonodajna, izvršna in sodna veja oblasti ne smejo biti združene v rokah enega človeka ali telesa, saj bi to privedlo do tiranije in nasilja. S to zamislijo je pomembno prispeval k omejevanju oblasti in k njeni odgovornosti, s poudarkom na neodvisnem sodstvu pa postavil temelje za enakost pred zakonom in pravično sojenje. Čeprav je Montesquieu zahteval demokratično zasnovo oblasti, ki naj zagotavlja svobodo, in tudi priznaval, da bi moralo ljudstvo imeti zakonodajno oblast, je vendarle sodil, da ljudstvo samo ni sposobno razpravljati o javnih zadevah, in je to razpravljanje poveril telesu predstavnikov (str. 173).

Lockove ideje so prisotne tudi v delih *Jeana Jacquesa Rousseauja (1712–1778)*, ki, kot nadomestek za naravno skupnost, v kateri ni zagotovljeno varstvo človekovih pravic, zagovarja novo obliko prostovoljne združitve. V delu *Du contrat social ou principe du droit politique* (1960; 2001; prva izdaja l. 1762), ki je sintetičen povzetek njegovih pogledov na politično ureditev družbe, opisuje, da naj bi nova družbena skupnost, ki nastane (prav tako) z družbeno pogodbo »z vsemi skupnimi silami branila in varovala osebo in premoženje vsakega člana«. V njej naj pa bi se »vsakdo, združen z vsemi, vendarle podrejal le samemu sebi in ostal prav tako svoboden kot poprej« (Rousseau, 1960, str. 73). Rousseau

¹⁹ Za enega najznamenitejših zapisov Voltaira o svobodi izražanja velja naslednji (2009): »Ne odobravam tega, kar govorite, vendar bom do smrti branil vašo pravico, da to izrečete.«

je načelo suverenosti ljudstva zastopal na najdoslednejši način, saj te suverenosti po njem ne more zastopati nihče drug kot zbor samih državljanov. Zavračal je zamisel o predstavniških organih in poslance dopuščal le kot poverjenike ljudstva. Zakoni naj bi bili veljavni šele, ko jih ljudstvo potrdi. Iz istih razlogov je zavračal tudi potrebo po delitvi oblasti. S stališča človekovih pravic pa so z današnjega vidika vredne premisleka njegove besede (str. 103), da je »obča volja vedno pravilna in da le sposobnost presojanja ni vedno dovolj razsvetljena, [...] pokazati ji je treba pravo pot, ki jo išče, in jo zavarovati pred zavajanjem tujih volj«.

1.5 Obdobje revolucij in pravice kot pozitivne kategorije

Vpliv Lockovih in Motesquieujevih idej, začenši s pravicami do življenja, svobode in lastnine, se je zgodovinskopravno gledano utrdil po koncu velike revolucije leta 1689 in preko zagovorništva liberalnih ideologov (t. i. whigovcev), kasneje pa je bil skozi tedanje zgodovinske dogodke opazen v boju za politično neodvisnost zlasti v Severni Ameriki (Freeman, 2011, str. 26).

Zaradi velikega nezadovoljstva angleških kolonistov z britanskim upravljanjem in še posebej s centralistično trgovinsko politiko v takratnih kolonijah (od Nove Anglije na severu do Georgie na jugu), na katero niso imeli nobenega vpliva, ker niso imeli predstavnikov v britanskem parlamentu, je v Ameriki izbruhnilo več uporov (najznačilnejši je upor leta 1763 pod geslom »no taxation without representation«). Britanska vlada je imela tudi neomejeno pravico v zakonodaji kolonij (obnovljeno z zakonom Declaratory Act leta 1766). Do odkritega spora pri tej vsebini lastninskih pravic, ki je odpirala najširšo možno politično pravico do samostojnosti, pa je prišlo zaradi zakona o čaju leta 1773. Ko so neposredno po sprejemu zakona ameriški domoljubi zaradi tega z britanskih ladij, zasidranih v Bostonu, zmetali v morje tovor čaja, so se septembra 1774 poslanci 13 kolonij zbrali na prvem kontinentalnem ameriškem kongresu v Philadelphiji in objavili prekinitve trgovine z matično deželo ter s tem dodatno izoblikovali oz. utrdili idejo o samostojnosti (Rachum, 1993; Wallace, b. l.).

Prav pod močnim vplivom angleške in francoske politične misli sta nato na ameriških tleh kmalu nastala dva pomembna dokumenta, in sicer Virginijska deklaracija o pravicah (*Virginia Declaration of Rights*), ki jo je sprejela ustavodajna skupščina Virginije 12. junija 1776, in Deklaracija neodvisnosti Združenih držav Amerike, ki jo je sprejel 2. kontinentalni kongres 4. julija 1776 (Freeman, 2011).

Virginijska deklaracija o pravicah je bila sprejeta 12. junija 1776 na konvenciji delegatov v Virginiji. Ključne vsebine oz. načela o pravicah, zavedene v 16 razdelkih (angl. *sections*), je moč povzeti takole (*The Virginia Declaration of Rights*, 1776):

1. pravice posameznika: vsi ljudje so rojeni svobodni in enaki ter imajo neodtujljive pravice do življenja, svobode in lastnine;
2. oblast države izhaja iz ljudstva in deluje v skupno korist ljudstva;²⁰
3. ločitev oblasti: zakonodajna, izvršilna in sodna veja oblasti so ločene ter medsebojno neodvisne;
4. svoboda tiska kot branik svobode;
5. verska svoboda: vsi ljudje imajo naravno in neodtujljivo pravico, da častijo vero po svoji vesti;
6. pošteno sojenje ter zaščita pred nerazumnim preiskovanjem in zasegom ter krutim in neprimernim kaznovanjem: izpostavlja se neprimernost sodnih nalogov, v katerih niso navedene konkretne osebe in dejstva, zagotavljanje pravice do pravičnega sodnega postopka in zaščite posameznikovega premoženja, prepoved okrutnih in neprimernih kazni.

Vsebine Virginijske deklaracije o pravicah so vplivale na oblikovanje politične filozofije ameriške revolucije in na kasnejše vsebine državnih ustav ter ustave ZDA, posebej na Listino pravic (*Bill of Rights*) iz leta 1791, o kateri podrobneje v nadaljevanju.

Deklaracija neodvisnosti Združenih držav Amerike, ki jo je nekaj dni za Virginijsko deklaracijo o pravicah, 4. julija 1776, sprejel 2. kontinentalni kongres, je ustanovni dokument Združenih držav Amerike, ki ga je pod avtorstvom Thomasa Jeffersona le nekaj dni po Virginijski deklaraciji o pravicah sprejel celinski kongres in razglasil odločitev trinajstih ameriških kolonij, da se odcepijo od britanske oblasti. Deklaracija o neodvisnosti v uvodnem delu (preambula) najprej navaja filozofsko utemeljitev razglasitve neodvisnosti (*The Declaration of Independence*, 1776):

Ko se v toku človeških dogodkov izkaže, da je potrebno, da eno ljudstvo razpusti politične vezi, ki so ga povezovale z drugim, in med zemeljskimi silami zavzame ločen in enakopraven položaj, ki mu pripada po zakonih narave in Boga narave, dostojno spoštovanje mnenj človeštva zahteva, da razglasi razloge, ki ga silijo k ločitvi.

²⁰ Ta koncept je pozneje postal temeljna ideja v Deklaraciji o neodvisnosti ZDA.

Pomemben del vsebine je namenjen opisovanju razlogov za razglasitev neodvisnosti, ki se jih povezuje z zatiralskimi in nepravičnimi pritožbami nad britansko vladavino ter politiko kralja Jurija III.²¹

Navajanje pravnih pravic zavzema drugo osrednje poglavje deklaracije in se ob tem sklicuje na »Stvarnika«, ki je posameznike obdaril z nekaterimi neodtujljivimi pravicami, vključno z življenjem, s svobodo in z iskanjem sreče. Kot drugi osrednji sklop pravic pa se izpostavlja pravico do spremembe ali odprave vlade z vzpostavitvijo nove vlade, kar je pravica in dolžnost ljudstva, če to oceni, da obstoječa vlada začne škodovati pravicam ljudi, njihovi varnosti ali sreči.

Ameriška deklaracija o neodvisnosti, še prav posebej v delu, ki se nanaša na pravice, močno in jasno odraža vpliv razsvetljenske filozofije, zlasti idej Johna Locka (Perenič, 1988).

V času ameriške vojne za neodvisnost od britanske kolonialne uprave, ki je trajala do leta 1782, ko je angleški kralj Jurij III. v britanskem parlamentu priznal ameriško neodvisnost, je več ameriških držav oblikovalo lastne ustave in vzpostavilo ustavne vlade, ki pa jim je primanjkovalo učinkovitih institucionalnih in procesnih struktur oblasti. Po veliki politični in gospodarski nestabilnosti, ki je nastala zlasti po letu 1783, so predstavniki trinajstih držav v Philadelphiji leta 1787 oblikovali in podpisali *Ustavo Združenih držav Amerike*. Potem, ko je ustavo potrdil New Hampshire kot deveta država, je ta 21. junija 1788 začela veljati. Ustava opisuje strukturo zvezne vlade, razmejuje pristojnosti njenih vej ter zagotavlja sistem zavor in ravnovesij. To zamisel so uresničili v prvih treh od sedmih členov (prvi določa zakonodajno oblast, drugi izvršno in tretji sodno) in s tem izoblikovali temelje prvega demokratičnega političnega sistema. Dokument naj bi po besedah Alexandra Hamiltona za vedno določil republikansko obliko vladavine.

Da bi odpravili pomisleke antifederalistov med postopkom ratifikacije ustave in zagotovili, da bo imela nova zvezna vlada omejena in nadzorovana pooblastila ter da bodo individualne človekove pravice deležne še dodatnih jamstev, je bilo že leta 1791 sprejetih naslednjih deset amandmajev k ustavi ZDA, znanih kot *The United States Bill*

²¹ Deklaracija podrobno našteva, katere pravice Američanov je angleški kralj samovoljno kršil, in navaja, da »modrost narekuje, da se vlade ne menjujejo zaradi nepomembnih razlogov, temveč imajo ljudje pravico in dolžnost, da v primeru dolgotrajnih krivic, ki kažejo namero oblasti, da jih spravi pod despotsko oblast, takšno vlado zavržejo« (The Declaration of Independence, 1776).

of Rights oz. Listina o pravicah Združenih držav Amerike (*The Bill of Rights*, 1789):²²

- prvi amandma: svoboda vere, govora, tiska, zbiranja in peticij vladi za odpravo krivic;
- drugi amandma: pravica do nošenja orožja;
- tretji amandma: zaščita pred nastanitvijo vojske, ki vladi prepoveduje nastanitev vojakov v zasebnih hišah brez soglasja lastnika, zlasti v času miru;
- četrty amandma: zaščita pred neutemeljenimi in nerazumnimi preiskavami ter zasegi, zahteva, da se nalog za preiskavo izda na podlagi verjetnega razloga;
- peti amandma: varstvo pravic do življenja, svobode in lastnine,²³ vključujoč pravico do obtožnice pred veliko poroto, zaščito pred dvojno kaznijo, pravico do molka;
- šesti amandma: pravice obtoženih oseb v kazenskih zadevah, ki vključuje pravico do poštenega in hitrega sojenja, pravico do soočenja s pričami in pravico do zagovornika;
- sedmi amandma: pravica do sojenja pred porotnim sodiščem v civilnih zadevah;
- osmi amandma: varstvo pred krutim in neobičajnim (angl. *unusual*) kaznovanjem ter previsokimi varščinami ali denarnimi kaznimi;
- deveti amandma: zaščita pravic, ki niso posebej naštete, določa, da naštevanje določenih pravic v ustavi ne zanika ali omalovažuje drugih pravic, ki jih imajo ljudje;
- deseti amandma: pristojnosti držav in ljudstva, ki niso prenesene na zvezno vlado, so pridržane zveznim državam ali ljudstvu.

V evropskem kontinentalnem prostoru omenjenega obdobja pa je osrednji dokument, povezan z vsebinami človekovih pravic, francoska *Deklaracija o pravicah človeka in državljana* (*Declaration des droits de l'homme et du citoyen*), ki jo je 26. avgusta 1789 kot temeljni dokument

²² Čeprav je ustava ZDA primer zelo stare, v primerjavi z angleško trdne ali toge ustave, je vendar tudi primer žive in z vidika človekovih pravic razvijajoče se ustave. Samo število amandmajev Ameriške listine pravic je skozi čas naraslo na 27, zadnji je bil npr. predlagan leta 1789, ratificiran pa je bil v maju leta 1992 (*All Amendments to the United States Constitution*, b. l.). Ideje ustave ZDA so kasneje svoje mesto dobile tudi v ustavnih dokumentih številnih držav Južne Amerike.

²³ Vključujoč zaščito pred odvzemanjem zasebne lastnine brez pravičnega nadomestila (angl. *eminent domain*).

francoske revolucije sprejela nacionalna ustavodajna skupščina. Njene ključne točke prikazujemo preko sklopov vsebin in pravil o (1) človekovih pravicah in svoboščinah, (2) načinu delovanja oblasti ter (3) temeljnim pravnih načelih in zaščiti (*Declaration of Human and Civic Rights of 26 August 1789, 1789*):

1. Človekove pravice in svoboščine
 - enakost vseh državljanov pred zakonom; razlike in privilegiji, ki temeljijo na rojstvu ali družbenem položaju, so nepravični in jih je treba odpraviti;
 - pravice do svobode, lastnine, varnosti in odpora proti zatiranju²⁴ so naravne ter neodtujljive pravice, ki se jih ne sme uveljavljati v škodo skupnega dobrega;
 - svoboda govora in tiska sta temeljni pravici, pod pogojem, da ne kršita pravic drugih ali javnega interesa;
 - bratstvo kot solidarnost in občutek skupnosti med državljani.
2. Pravila delovanja oblasti
 - ločitev pristojnosti in neodvisnost zakonodajne, izvršilne ter sodne veje;
 - suverenost je v rokah ljudstva, ki ima pravico sodelovati pri sprejemanju zakonov preko izvoljenih predstavnikov.
3. Temeljna pravna načela in zaščita
 - pravna država: zakoni morajo izražati splošno voljo in veljati enako za vse državljane;
 - domneva nedolžnosti, dokler krivda ni dokazana;
 - pravica do poštenega in javnega sojenja.

Na osnovi tega dokumenta je bila leta 1791 sprejeta *prva francoska ustava*, ki je sicer utemeljila ustavno monarhijo. Posebnega pomena je tudi t. i. *Montagnardska deklaracija* iz l. 1793, ki odraža revolucionarno dogajanje tistega časa, v katerem so odločilno vlogo dobili jakobinci.²⁵ V njej je enakost dobila prednost pred svobodo, poudarjene pa so nove pravice do družbene pomoči v stiski, do dela in do izobrazbe (Jambrek idr., 1988, str. 411).

²⁴ Pravica do upora proti zatiranju je temeljna pravica, ki nastopi, kadar so pravice kršene in ni mogoče doseči povračila s pravnimi sredstvi.

²⁵ Že prva francoska ustavodajna skupščina je sprejela nekaj ukrepov, ki so na novo uredili položaj cerkve in omejili njen vpliv. Cerkevno premoženje je bilo zaseženo, duhovniki so morali priseči ustavi, leta 1795 pa so cerkev ločili od države.

Prav s francosko *Deklaracijo o pravicah človeka in državljana* in njeno vključitvijo v francosko pravo (nanjo se sklicuje ustava iz l. 1791 in vse kasnejše francoske ustave, vključno z ustavo iz leta 1958) je bil storjen eden najpomembnejših korakov v procesu preoblikovanja naravno-pravnih idej o človekovih pravicah v pozitivnopravne predpise.

Kot kritika individualizma in v obrambo tradicionalnega reda ter večinoma neargumentiranega utemeljevanja pravic kot naravne danosti se je prav v obdobju velikih revolucij pojavilo nekaj ideologij, ki so dotedanjemu pogledu na razumevanje človekovih pravic bodisi nasprotovale, ga kritizirale ali pa ga nadgrajevale. Ob koncu 18. stoletja, torej dejansko sovpadajoč z že prikazanimi revolucionarnimi procesi ter s še vedno močnimi idejami o razumevanju človekovih pravic kot naravnih pravic, so konservativni misleci dotedanji smeri pogleda na človekove pravice začeli močno nasprotovati, češ da so preveč egalitarne in subverzivne, premalo reformno usmerjene ter da so revolucionarnim gibanjem tudi omogočale odkrito izvajanje nasilja. Istočasno so predstavniki radikalne misli tudi trdili, da koncept naravnih pravic utrjuje preveliko neenakost bogastva (Freemann, 2011, str. 32).

Med prvimi in vodilnimi kritiki naravnega prava ter pravic je treba omeniti ključnega škotskega razsvetljenca in filozofa *Davidu Huma* (1711–1776), ki je znan po svoji empirični filozofiji in skepticizmu glede obstoja gotovega znanja. Poudarjal je na empiričnih dejstvih podprto kritično opazovanje in vlogo čutnih izkušenj pri oblikovanju znanja ter trdil, da je naš občutek osebne identitete skupek zaznav in ne trajna oz. nespremenljiva substanca, dana po neki vrsti »naravne« danosti. Izpodbijal je idejo, da en dogodek nujno vodi k drugemu, in s tem izpodbijal tradicionalno pojmovanje vzroka in posledice, njegova kritika indukcije pa je kasneje pomembno vplivala na filozofijo znanosti (Coventry in Valls, 2018). V delu *A Treatise of Human Nature* (Traktat o človeški naravi) iz leta 1739 je celovito raziskal tudi moralno filozofijo in zagovarjal, da morala in moralne sodbe temeljijo na čustvih ter občutkih, ki pa jih je seveda po njegovem treba sistematično empirično prepoznavati (Hume, 1985).

Navdahnjen s francosko revolucijo je angleško-ameriški politik in filozof *Thomas Paine* (1737–1809) napovedal »novo dobo človeške rase«, ki jo bodo ljudje dobili na podlagi svojega statusa (Dagger v Freemann, 2011, str. 31). Painov pogled na človekove pravice je bil še vedno močno utemeljen na individualizmu in univerzalnosti pravic za vsakogar, kjer koli in kadar koli, a jih je začel dalje povezovati tudi z logiko

dolžnosti – predvsem v odnosu do drugih, ne pa tudi do družbe ali države. Slednja je utemeljena na temeljnem načelu prisile in mora biti tudi zato v svojih posegih omejena, hkrati pa je treba spodbujati civilno družbo, ki je po naravnem načelu sodelovalna in progresivna (Paine, 1997).

Tudi irski politik in filozof *Edmund Burke* (1729–1797), nosilec konzervativne misli, sicer ni povsem zanikal koncepta naravnega prava, ki gradi na pravicah do življenja, svobode, svobode vesti, lastništva, enakih zakonskih pravicah ter pravicah do sadov opravljenega dela, a je trdil, da so vse te prevečkrat zgolj neuporabne metafore nečesa abstraktnega in da so »prave pravice ljudi« družbeno in ne naravno pogojene (Burke, 1989). V tem pogledu je tudi francosko doktrino o pravicah označil kot preveč preprosto, preveč dogmatsko in zato nevarno.

Neke vrste osrednji miselni povezovalni člen med obema pogledoma na človekove pravice – kot na začetno naravno in kasneje prvenstveno pravno kategorijo – je v omenjenem obdobju predstavljala ideja moralnega zakona, ki jo je razvil in zagovarjal nemški filozof *Immanuel Kant* (1724–1804). Po Kantovem mnenju je bistvo pravic svoboda in ne zaščita interesov ali sreča, skupek pravic pa se odraža v njeni upravičeni razdelitvi. Pravice so politični in ne etični projekt, utemeljene z zakonom narave in zamejene s pozitivnim pravom, kar vsakemu človeku omogoča, da je pojmovan kot moralna oseba s pravicami (Kant, 2006).

Vedno bolj pa je konceptu naravnih pravic nasprotoval utilitaristični angleški pravnik in filozof *Jeremy Bentham* (1748–1832), ki je zagovarjal potrebo po vzpostavljanju prava na racionalnih osnovah in na osnovi izogibanja kakršnim koli nejasnostim ter izmišljotinam, za kakršne je označil (Bentham, 2013) ideje naravnih pravic. Edine pravice, ki obstajajo, so pravne pravice. Po načelu uporabnosti (angl. *utility*) le dejstva opredeljujejo dobro in slabo ter predstavljajo osnovo etičnih in političnih ciljev, ki odražajo največjo srečo največjega števila ljudi oz. skupno dobro. Na takšnih osnovah sta se v povezavi z načeli naravnega prava in revolucionarnih procesov dalje razvijali tudi francoska ter angleška misel, ki sta kot antipod individualnemu dožemanju sveta v kritičnih in reformističnih idejah tega obdobja vedno bolj izpostavljali tudi pomen ter vlogo skupnosti.

Individualizem naj bi nevarno načeljal naravne odnose in razmerja v skupnosti (nem. *Gemeinschaft*), zato naj bi bilo – po mnenju *Georga W. H. Hegla* (1770–1831), enega vodilnih mislecev opisovanega pristopa – nered v skupnosti treba nadomestiti z vsemogočnim državnim

aparatom in institucijami za preseganje sebično naravnanih zasebnih interesov (Bibič, 1978). Pravica je po Heglu razumljena kot »obstoje svobode«, ki terja izpolnitev formalnih, moralnih in nraavnih pogojev, da bi lahko »svobodna volja« udejanjila svojo svobodo (Hegel, 1991, 2013).²⁶

Na podoben tradicionalističen način je razmerje med posameznikom in skupnostjo obravnaval tudi katoliški korporativizem, ki je vzpostavljaj korporacije kot oblike »organske solidarnosti« med ljudmi. Z njimi kot naravnimi okviri sodelovanja se med delavci in delodajalci skuša odpraviti temeljne družbene konflikte, kar je s svojim razvojnim konceptom industrijske družbe, utemeljene na znanstvenih osnovah, zagovarjal francoski socialni filozof, pozitivist in socialist *Henri de Saint-Simon* (1760–1825). Podobno kot je lahko po Webru (1988) posameznik postavljen v odnos do vseмогоčne birokratske države, je v primeru Saint-Simona utopljen v korporacije, zaradi česar so njegove individualne pravice in svoboščine enako zapostavljene, zabrisane ali celo odpravljene v korist abstraktne skupnosti, države ali solidaristične kolektivitete (Lukšič, 1994).

Sorodni misli sledimo tudi pri nemškem filozofu *Karlu Marxu* (1818–1883) in njegovi kritiki ločitve posameznika od družbe. V kapitalizmu naj bi se posameznik ravnal po svojih egoističnih interesih in prihajal v nasprotje z drugimi posamezniki ter družbo. Marx je človekove pravice delil na tiste državljanske pravice, ki jih je mogoče uporabljati skupaj z drugimi v oblikah participacije, in na individualne svoboščine, ki posamezniku omogočajo uveljavljanje na račun drugih. Verjel je, da naj bi se posameznik šele v socializmu uresničeval kot resnično družbeno bitje, v takšni utopični družbi prihodnosti pa naj bi odpadla tudi potreba po uveljavljanju pravic posameznika, saj naj bi ta tudi ne potreboval več zaščite pred državo (Marx, 1969). Na podobnih predpostavkah je bila zasnovana tudi teorija samoupravnega socializma, ki je zavrgla klasične človekove pravice oz. jih skušala nadomestiti s samoupravnimi (Kardelj, 1980; Županov, 1989; Lebowitz, 2014).

Pozitivno pravo, ki se razvija kot odziv na zgodovinske (praviloma revolucionarne) upore ljudstva tedanjim oblastem in tudi na preabstraktno ter pravno neopredeljeno idejno misel naravnega prava, torej svojo moč opira na sistem prava, ki ga sprejme in kodificira za to

²⁶ Vsebinsko pojmovanje pravice deluje kot kritika oz. dopolnilo Kantove moralnosti, ki ji očita nedejanskost in arbitrarnost ter nasproti njej poudarja nraavnost, *Sittlichkeit* (nem.), ki v sebi združuje nraavno, družbeno in historično objektivnost, na podlagi katere subjekt šele je to, kar je (Hegel, 2013).

pristojna politična institucija, bodisi zakonodajno telo, vlada ali v nekaterih primerih tudi sodna veja. Pravo je izrecno kodificirano v zakonih, predpisih, ustavah ali drugih pravnih dokumentih, ki so jasen in ekspliciten izraz pravil, podprtih z avtoriteto pristojnih državnih institucij ter dostopnih in razumljivih posameznikom, za katere so sprejeta. Pomembna lastnost pozitivnega prava je tudi odprtost za spremembe oz. možnost, da je pravo mogoče spremeniti, razveljaviti ali nadomestiti v okviru uveljavljenih pravnih postopkov in se tako prilagoditi spreminjajočim se družbenim normam, vrednotam ter potrebam.

Med danes najprepoznavnejše vrste pozitivnega prava se uvršča ustavno pravo, zakonsko (angl. *statutory law*), upravno ter zlasti v anglosaksonskem pravnem redu še običajno pravo (angl. *common law*), ki se razvija na podlagi sodnih odločb in precedensov.

Pozitivno pravo je prevladujoča oblika prava v sodobnih pravnih sistemih. Zagotavlja jasno in avtoritativno podlago za upravljanje družb, reševanje sporov ter zagotavljanje reda. Vendar pa je legitimnost pozitivnega prava lahko predmet razprav, zato se lahko pojavijo vprašanja o poštenosti, pravičnosti in moralnosti določenih pravnih določb (Viola, 2017).

Nekatere pozitivistično-pravno usmerjene teorije, ki so postavljale posameznika v okvir vnaprej določene skupnosti in zanemarjale vprašanje neodtujljivih človekovih pravic ter svoboščin, niso zadostile osnovnim kriterijem demokratičnosti in so pogosto dušile človekovo dostojanstvo ter ustvarjalnost. Čeprav naj bi zagotavljale družbeno harmonijo in omogočale optimalen razvoj, so se z vidika skrbi in razvoja človekovih pravic kazale kot izrazito nedemokratične, nemoderne, utopične in protirazvojne, v praksi zlasti v konceptu socialističnega oz. komunističnega političnega sistema (Donnelly, 2003; Richardson-Little, 2015). V imenu demokracije in boja za človekove pravice so se v tovrstnih okvirih v imenu določene skupnosti celo nevladne organizacije izkazale kot dejanski akterji »totalitarizma od spodaj« (Mastnak, 1987).

1.6 Uveljavljanje človekovih pravic s postrevolucionarnim ustavnim razvojem

Zamisel predstavnikov pozitivistične pravne šole, da morajo biti človekove pravice zavarovane tako, da so zapisane in razglašene, je dobila izraz v različnih dokumentih, listinah in deklaracijah, najpomembnejše pa je bilo njihovo vključevanje v ustave. Idejno-teoretične temelje sodobnega konstitucionalizma pa so v svojih delih, ki so prenašala predvsem ideje o t. i. *družbeni pogodbi* (angl. *social contract*), postavili

Hobbes in Locke v 17. ter Rousseau v 18. stoletju. Družbena pogodba je lahko hipotetična ali dejanska (tj. praviloma ustava; op. avt.) pogodba ali sporazum med vladanimi in njihovimi vladarji, ki opredeljuje pravice in dolžnosti vsakega od njih (Freeman, 2012).²⁷ Sestavljajo jo naslednji ključni elementi, povezani z idejnimi argumenti, ki so jih idejno-teoretsko vpeljali Hobbes, Locke in Rousseau (Spiro, b. l.):

- *Suveren in suverenost* (Hobbes). Po Hobbesu se posamezniki iz naravnega stanja, ki je stanje nereda in vojne, združijo, ker jim razum pravi, da lahko svojo samoohranitev najbolje zagotovijo, če vso oblast predajo suverenu. Slednjega lahko predstavlja ena oseba, skupščina ali celotno telo državljanov, vendar morajo biti ne glede na obliko po Hobbesu vse njegove pristojnosti združene in zgoščene na enem mestu. Avtor je menil, da vsaka delitev pristojnosti uniči suverena in s tem člane skupnosti vrne v naravno stanje, v katerem je človek »osamljen, reven, grd, brutalen in kratek«.²⁸ Posameznik naj bi ohranil le svoje naravne pravice, ki jih ne more predati v skupni bazen suverenih oblasti. Te pravice vključujejo pravico do prepovedi samoobtoževanja, pravico do nakupa nadomestila za obvezno vojaško službo in pravico do svobodnega ravnanja v primerih, ko zakoni molčijo.
- *Nadzor nad koncentracijo moči z delitvijo oblasti na zakonodajno in izvršilno ter z vzpostavitvijo »instituta« civilne družbe* (Locke). V nasprotju s Hobbesom Locke ni govoril o suverenosti, je pa po zgledu angleške ustavne tradicije v prvi vrsti zagovarjal neustreznost koncentracije vseh pristojnosti v enem organu oblasti. Zagovarjal je ločitev sicer medsebojno usklajenih pristojnosti med monarhom in parlamentom oz. približek opredelitve središča suverene oblasti, kot je od 16. stoletja dalje izhajala iz angleškega sistema, poznanega z izrazom »kralj (ali kraljica) v parlamentu«. Locke je poleg zagovarjanja delitve oblasti na današnjo zakonodajno in izvršno vejo trdno zagovarjal tudi stališče, da je naravna pravice posameznika, da pridrži pravico do revolucije proti vladi, ki je postala protiustavno zatiralska, ter se pri tem združuje v

²⁷ V pravadnini so se po tej teoriji posamezniki rodili v anarhično naravno stanje, ki je bilo po mnenju tedanjih mislecev lahko srečno ali nesrečno. Prav razvoj idej, povezanih z naravnimi pravicami ter naravnim sklepanjem (angl. *natural reasoning*), pa je vzpostavil idejne razloge za oblikovanje družbe in vlade preko vsebin družbene pogodbe.

²⁸ Hobbes je dajal prednost singularnemu suverenu, saj je bilo manj verjetno, da se bo notranje ali funkcionalno razdelil kot skupščina ali kot celotno telo državljanov.

civilno družbo. Po Locku neomejena suverenost torej ostaja v rokah ljudstva, ki ima moč, da razveljavi oblast svoje vlade (ali njenega dela), če ta preseže svoje (stoletje in več kasneje ustavno opredeljene ter zagotovljene; op. avt.) omejitve.

- *Izraz splošne volje* (angl. *general will*) (Rousseau). Rousseau je v svojem pogledu vse posamezne državljane združil v vsemogočnega suverena. Glavni namen državljanov kot suverenov je izražanje splošne volje. Le-ta ne more biti nikoli napačna. Če je izraženo nekaj, kar je v nasprotju s splošnim interesom, je to opredeljeno kot navadna »volja vseh« in po Rousseauju ne more izhajati od suverena. Da bi zagotovil legitimnost vlade in zakonov, bi avtor uveljavil splošno udeležbo, da bi »prisilil ljudi, da so svobodni«, kot je paradoksalno formuliral.

Hobbes, Locke in Rousseau so v imenu suverenosti torej zahtevali soglasje vseh o prvotni družbeni pogodbi, ki s seboj nosi ustavno stabilnost. Razlika med njimi je bila predvsem v Rousseaujevi ideji, povezani z zagotavljanjem legitimnosti oblasti s splošno udeležbo pri zakonodaji, s katero je država, ki jo opisuje v *Družbeni pogodbi*, podrejena nenadnim spremembam ali celo preoblikovanju svoje ustave po nareku univerzalnega in soglasnega vladarja – državljanov. Danes suverenost v najsplošnejšem smislu razumemo kot posedovanje najvišje (in po možnosti neomejene) normativne moči in oblasti na nekem področju, državno oblast oz. v njenem imenu zakonodajno, izvršilno in sodno vejo pa kot institucije, preko katerih se ta suverenost izvaja. To razlikovanje jasno sporoča, da mora biti suverenost nekje drugje kot pri oblasti države in tistih, ki izvajajo državna pooblastila, in s tem skladno z omejenostjo države v povezavi z neomejeno suverenostjo. V ustavnih demokracijah je suverena oblast ljudstva končna in neomejena, organi državne oblasti – zakonodajni organi, predsedniki in sodišča –, preko katerih se ta suverenost izvaja v imenu ljudstva, pa so ustavno omejeni in podrejeni (Waluchow in Kyritsis, 2001).

Normativno gledano moderne demokratične ustave človekove pravice ter svoboščine opredeljujejo kot temelj državne ureditve in organiziranosti ter so podlaga za vso drugo zakonodajo (Kaučič in Grad, 2008). Ustava kot sodobna oblika družbene pogodbe pa naj bi tudi v dejanskem smislu predstavljala zagotovilo za določanje pravic in nudila poročstva za varstvo pravic slehernega človeka ter državljana in pomoč pri uveljavljanju pravic ter svoboščin v odnosu do države (t. i.

negativne pravice). Hkrati naj bo ustava tudi normativni ter moralno osrednji akt, ki določa dolžnosti državljanov in nekatere omejitve njihovih pravic, z namenom, da ne bi bile kršene pravice drugih posameznikov ali skupin (koncept odgovornosti).

Kot smo že videli, so sodobne ustave dokumenti, ki imajo svoje predhodnike v različnih aktih in deklaracijah od angleške *Magne Carte Libertatum* dalje ali celo v obličnih izjavah o spoštovanju pravic, ki so bile del ceremoniala ob umestitvah novih vladarjev in so nastale že v začetku fevdalizma.²⁹ Ustava po vzoru opisanih temeljnih idej očetov družbene pogodbe iz 17. in 18. stoletja predstavlja temeljni pravni akt, utemeljen na pojmovanju pravic in dolžnosti, je temelj pravnega reda in pomeni tudi omejitev osebne, avtokratične ter poljubno izvrševane oblasti (Pitamic, 1927, str. 176). Z vidika filozofske in politične misli smo lahko prav na primeru evolucije od začetnih teorij naravnega prava proti kasnejšim oblikam pozitivistične racionalnosti opazovali tudi poglede na razvoj ustav oz. konstitucionalizma. Oblast kot pojem, ki je bil najprej povezan s pojmom »naravni« vladar kot božji predstavnik na Zemlji, se utemelji v »tozemskih« zadevah, to je v medčloveških odnosih. Prav tako pomemben je prehod poudarkov preko začetne (selektivne; op. avt.) individualnosti proti univerzalnosti na primeru človekovih pravic, na katere se ne gleda več kot na problem naravne danosti in občutij, komu in zakaj naj bi pripadale, ampak kot na pozitivno ustavnopravno vprašanje – pravice obstajajo tukaj in zdaj ter niso z ničemer pogojene, oblast pa jih mora priznati s posebnimi akti in razglasiti na svečan način ter jim zagotavljati učinkovito varstvo. Tako ravnanje oblasti postane kriterij njene legitimnosti in s tem

²⁹ Štih idr. (2016, str. 51) opisujejo, da so zgodnesrednjeveška ljudstva ali plemena na ozemlju današnje Slovenije za razliko od zahodnih, germanskih sosedov, ki so svoje pravo zapisali (kodificirali), živela po nezapisanih običajih in tako izpodrivala staro pogansko sakralno strukturo. V 9. stoletju se pojavijo viri, ki so opisovali pravo, po katerem so živele slovanske gentilne kneževine, ki pa so se začele prav pod vplivom frankovske ekspanzije širiti. Kaučič in Grad (2008) navajata, da so se s tem zahodnim zgledom na našem ozemlju postopoma začele pojavljati različne izjave, listine in dogovori, katerih namen je bil, da so posamezne družbene skupine, fevdalna gospoda, posamezne dežele ali mesta lahko od vladarjev izsilili potrditev določenih pravic ali priznanje novih, s čemer je bila vladarjeva oblast omejena oz. se je moral pri svojem ravnanju posluževati določenih postopkov ali pridobiti soglasje za nekatere odločitve. Kot najpogostejši prvi primer opisanih kodificiranih oblik v naših krajih štejejo obred ustoličevanja karantanskih knezov, ki je iz opisov znan že iz 9. stoletja in s katerim so Karantanci »naredili kneza« (lat. *ducem fecerunt*), določal pa naj bi, da mora knez odgovarjati na vprašanja in zagotoviti, da bo pravičen sodnik in da bo skrbel za blagor dežele, ter svojo oblast nato »izročiti« dalje (lat. *ducatum illi dederunt*), kljub temu da z zgodovinskimi dejstvi ni mogoče dokazati, da je bil obred takšnega ustoličevanja že oblika tovrstne legitimacije (Štih idr., 2016, str. 52).

temeljno vodilo obdobja širjenja konstitucionalizma, ki sledi njegovim opisanim začetkom.

Devetnajsto stoletje štejemo kot stoletje širjenja ustavnosti (predvsem v Evropi) in pisanih ustav, ki urejajo državno oblast izhajajoč iz načela ljudske suverenosti in postopoma vključujejo pravice posameznika ter zagotavljajo njegovo varstvo nasproti oblasti.

Ker je bilo plemstvo skupaj z vladarji v Evropi še vedno precej močno, so ustave pri izvajanju oblasti sprva predvidevale le omejeno sodelovanje ljudstva. Pomen volitev kot načina zamenjave vladajočih in sredstvo nadzora nad oblastjo je bil na začetku pogosto zelo skromen, vendar je postopoma naraščal s širjenjem volilne pravice.

V Evropi je sicer prva in hkrati tudi najstarejša ustava na svetu ustava San Marina iz leta 1600, ki se neprekinjeno uporablja vse do današnjih dni. Ker pa je ustava države nekodificirana, kar pomeni, da vsi njeni elementi niso del zakonodaje, se kot najstarejša pogosto navaja ustava Združenih držav Amerike iz leta 1788.³⁰ 3. maja 1791. leta je bila kot druga v Evropi sprejeta ustava Poljske, ki je zaradi rusko-poljske vojne leta 1792 sicer učinkovala zgolj eno leto, je pa v besedilu ustave vzpostavila ustavno monarhijo z jasno razdelitvijo izvršilne, zakonodajne in sodne oblasti. Tej je nato leta 1795 sledila že omenjena ustava Francije, leta 1814 in 1815 sta bili sprejeti ustavi severnoevropskih držav Norveške in Nizozemske, sledile so jim Belgija (1831), Luksemburg (1841), Švica (1848), Italija z Albertinskim statutom (1848), Danska (1849), Avstrija s t. i. »decembrsko ustavo« (1867), Nemčija ob združitvi (1871). Države srednje Evrope so se ustavnemu valu večinoma pridružile po letu 1848, medtem ko so države vzhodne Evrope prve ustave, ki so določale tudi obseg pravic državljanov, sprejele šele proti koncu 19. stoletja, Rusija komaj na začetku 20. (Jambrek idr., 1988; Trone, 2006; Lampe, 2010; Daum, 2023).

Prva svetovna vojna (1914–1918), ki je zajela večji del sveta, je spremenila način razmišljanja in dožemanja sveta ter s tem tudi človekovih pravic. Spremenile so se dotedanje ustaljene oblike življenja in družbenih odnosov ter pojavile številne nove ideje. Propadle so najstarejše imperialne države, številni predvsem evropski narodi pa so se osvobodili ter na načelih spoštovanja pravic človeka in državljana oblikovali nove države. Kot enega od pomembnih dosežkov ob koncu te vojne

³⁰ Nanjo sta vplivala Corpus Juris Civilis in rimsko običajno pravo, z vsebinami OZN-ove Deklaracije o državljanskih pravicah iz leta 1974 je bila ustava San Marina sicer zadnjič dopolnjena leta 2002.

štejemo ustanovitev Društva narodov (1918), organizacije, ki naj bi spodbujala mednarodno sodelovanje in s tem tudi varovanje pomembnih temeljnih pravic.

Ena najmodernejših ustav opisanega zgodovinskega obdobja, »weimarska« ustava, je bila sprejeta 11. avgusta 1919 kot ustava nove demokratične republikanske nemške države na zasedanju narodne skupščine v mestu Weimar. Ta ustava je primer evropske demokratične ustave, ki izhaja iz pravic posameznika in državljana – človekovim pravicam je namenila izredno obsežno poglavje, hkrati pa uvedla moderno republikansko obliko parlamentarizma. Ob pravici do lastnine in gospodarske pobude so v njej prvič omenjene ter naštetje obsežne socialno-ekonomske in kulturno-prosvetne pravice, zaradi česar jo štejejo tudi kot izrazit primer ustave moderne liberalne in hkrati intervencijske države. Weimarska ustava je služila za vzor pri sestavljanju nekaterih drugih ustav, ki so nastale po prvi svetovni vojni. Podrobno je določila politične pravice, ki gredo vsem državljanom, kot so pravica zbiranja (čl. 123), združevanja (čl. 124), svoboda in tajnost volitev (čl. 125). Posebej je bil zagotovljen enakopraven dostop do javnih služb (čl. 128). Lastninska pravica je bila zajamčena (čl. 153), v gospodarskem prometu pa je veljala v skladu z zakoni pogodbeno svoboda (čl. 152). Za ohranitev zdravja in delovne sposobnosti, za varstvo materinstva in za primer starosti je država ob sodelovanju zavezancev ustvarila obsežen zavarovalni sistem (čl. 161), ki je zagotavljal minimum socialnih pravic za celoten delavski razred.³¹

Potem ko je bila 12. novembra 1918 razglašena avstrijska republika, je bila 1. oktobra 1920 sprejeta nova *avstrijska ustava*, ki je temeljila na klasičnih pravicah človeka in državljana ter zagotavljala relativno visoko raven političnih in tudi socialnih pravic (z dopolnitvami leta 1925 in 1929). Vendar se je Avstrija spopadala s hudimi gospodarskimi težavami ter pomanjkanjem prave tradicije spoštovanja državljanskih pravic. V začetku leta 1934 so gospodarska kriza ter notranja politična nasprotja, zlasti med socialdemokrati in krščanskimi demokrati, dosegla vrhunec, kar je imelo za posledico prepoved socialdemokratske stranke. Parlament je istega leta brez socialdemokratskih poslancev sprejel novo ustavo, ki je vrsto klasičnih pravic in svoboščin odpravila ali bistveno omejila (onemogočila je npr. možnost politične opozicije) ter je veljala do priključitve Avstrije nemškemu rajhu leta 1938 (Hilpold, 2023).

³¹ Glej Ustava nemške države 1919, v Jambrek idr. (1988, str. 417).

Kot državna skupnost južnoslovanskih narodov je z aktom o združitvi, sprejetim 1. decembra 1918, nastala *Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Njeno ustavo, v pomembnem delu povzeto po weimarski, je 28. junija 1921 na Vidov dan zgolj z navadno večino sprejela ustavodajna skupščina.³² Ustava, ki je veljala do državnega udara leta 1929, je uvajala izrazito centralistično in unitarno monarhično vladavino. Izhajajoč iz predpostavke, da trije narodi predstavljajo en jugoslovanski narod, je onemogočala oblikovanje kakršnih koli nacionalno zaokroženih in zgodovinsko utemeljenih politično-upravnih enot. Vsebovala je dokaj obsežno poglavje o človekovih pravicah, vključno s socialno-ekonomskimi pravicami. Z določbami o enakosti pred zakonom (čl. 4), osebnih svobodi (čl. 5), nedotakljivosti stanovanja (čl. 11), svobodi vesti (čl. 12), tiska (čl. 13), združevanja (čl. 14) in tajnosti pisem (čl. 17) ter svobodi znanosti in umetnosti (čl. 16) je bila primerljiva z ustavami drugih evropskih držav. Prav tako je zaposlene postavljala pod zaščito države (čl. 23). Zanimivo je, da je ta ustava zagotavljala pravico do osebne lastnine ob poudarjanju obveznosti, ki izvirajo iz lastnine, in določala razlastitev veleposestev ter njihovo porazdelitev v korist onim, ki obdelujejo zemljo (čl. 43) (Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, 1921, v Jambreč idr., 1988, str. 424). Ne glede na te ustavno deklarirane pravice pa se je v praktičnem delovanju te države pod vodstvom srbske politične oligarhije uveljavljal avtoritarni unitarizem, ki je spregledoval nacionalne pravice ostalih narodov. Notranje napetosti so povečevale velike gospodarske težave zaradi gospodarske krize. Poskusi, da bi rešili nacionalno in socialno vprašanje v Kraljevini SHS, so bili zato vnaprej obsojeni na neuspeh (Zečević, 1986; Balkovec, 2009).

Ustavni razvoj človekovih pravic pa je povsem drugače potekal v Rusiji. T. i. »leninska« ustava Ruske sovjetske republike iz leta 1918 je bila povsem drugačen tip ustave, saj je izhajala iz predpostavke o zgodovinski zmagi proletarske revolucije. Ustava je vzpostavila diktaturo proletariata kot obliko državne organizacije v prehodu od kapitalizma v socializem (Britovšek, 1969, str. 207) in radikalno omejila vse politične

³² Vidovdanska ustava je bila sprejeta s 53 % glasov, kar je bilo v nasprotju s Krfskim paktom in akti iz decembra 1918, ki so za sprejem ustave zahtevali kvalificirano absolutno večino. Od slovenskih poslancev so zanjo glasovali samo predstavniki Samostojne kmetijske stranke in Jugoslovanske demokratske stranke. Poslanci narodnih socialistov in socialnih demokratov so bili proti. Poslanci Slovenske ljudske stranke so skupščino zapustili že 11. junija zaradi nestrinjanja z uvajanjem centralistične državne ureditve, poslanci Komunistične stranke pa 13. junija v znak protesta proti Obznani, ki je Komunistično partijo postavila izven zakona (Zečević, 1986; Balkovec; 1989).

pravice, ki bi lahko služile »izkoriščevalskemu« razredu, ter uvedla »ljudsko demokracijo« (Denisov in Kiričenko, 1960, str. 39). Ta ustava, ki je služila kot model ustavam drugih sovjetskih republik, ki so nastale na ozemlju bivše carske Rusije, je doživela hudo kritiko iz vrst evropske socialne demokracije. Po njenem modelu je bila leta 1924 pripravljena prva ustava Zveze sovjetskih socialističnih republik, ki je bila sicer v svoji skrajni obliki sprejeta pod oznako »stalinska« leta 1936. Izhodišče stalinske ustave je bilo prepričanje, da je kapitalizem dokončno likvidiran in da so antagonistični razredi izginili, obstajala pa naj bi samo prijateljska razreda delavstva in kmetov. Vsa oblast pripada delovnim ljudem, vodenje družbe pa z diktaturo preko komunistične stranke kot najvišje oblike političnega organiziranja delovnih ljudi in hkrati kot vodilne sile v boju za zgraditev komunizma izvaja delavski razred kot najnaprednejši. Vrhovni sovjet kot predstavniško telo je le še formalni potrjevalec sklepov komunistične stranke (str. 97). Ustava je vsebovala obsežen del (X. poglavje), posvečen temeljnim pravicam in dolžnostim državljanov, ki jih deli na politične, socialno-ekonomske in kulturne. Med političnimi pravicami (čl. 123–126) zagotavlja pravico vesti, svobodo govora, pravico tiska, svobodo zbiranja in združevanja, vendar pri tem poudarja, da so te pravice povezane le z emancipacijo delavskega razreda. Hkrati ko npr. zagotavlja svobodo vere, izhaja iz prepričanja, da so družbeni vzroki religije izginili. Prav tako svobodo govora interpretira le v interesu izgradnje komunizma in utrjevanja miru. Svobodo tiska in izražanja mnenj skozi tisk razume v smislu, da je celoten tisk na razpolago delovnim ljudem. Svoboda zbiranja naj bi bila po tej ustavi namenjena izključno izražanju javnega mnenja o vseh pomembnih vprašanih sovjetskih ljudi. Podobno v skladu z interesi delovnih ljudi je formulirana tudi svoboda združevanja (Jambrek idr., 1988). Tako opisano razumevanje človekovih pravic in svoboščin je v praksi omogočalo neomejeno totalitarno oblast ene same politične stranke oz. njenega voditelja ter preganjanje vsakršne opozicije z najnasilnejšimi sredstvi.³³

Večina ustav, ki so bile sprejete po prvi svetovni vojni, je sicer v nasprotju z zadnjim predstavljenim primerom upoštevala razvojne

³³ Sovjetska »stalinska« ustava je po drugi svetovni vojni služila kot model za ustave držav srednje in vzhodne Evrope, ki so v posebnih okoliščinah vzpostavljale socialistično družbeno ureditev. Med temi so tudi ustave Madžarske, Češkoslovaške (1948), Poljske (1952), Romunije, Bolgarije (1946) in Albanije. Pod vplivom rešitev v tej ustavi je nastajala tudi prva ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije, ki je bila sprejeta 31. januarja 1946 (Ribarič in Ribičič, 1983, str. 167).

spremembe, ki sta jih prinesla po eni strani sama dotedanja izkušnja in ideja pomembnosti razvoja konstitucionalizma, z njim povezanih delitve oblasti po sistemu nadzora in ravnovesij ter vloge človekovih pravic, hkrati pa tudi aktualni družbeni ter ekonomski in politično-ideološki procesi, povezani z industrializacijo ter s tržno ekonomijo. Z izjemami, kot sta omenjeni leninska in vidovdanska ustava, nastanek novih držav v Evropi in z njimi prvih demokratičnih ustav, sprejetih v obdobju neposredno po prvi svetovni vojni, predstavlja pomemben dosežek v procesu razvoja in varstva človekovih pravic pred posegi drugih ter še posebej države – a žal, kot so pokazali nadaljnji zgodovinski dogodki, zgolj na papirju, saj so bile države same neuspešne pri zagotavljanju pogojev za učinkovito delovanje političnega sistema.

Novim demokratičnim državam je manjkalo tudi izkušenj z delovanjem demokratičnega parlamentarizma, slabo razvita demokratična kultura v Italiji in Nemčiji pa ni prispevala k razreševanju konfliktov na racionalen način. V obeh deželah, kjer je bila vloga države zgodovinsko bolj poudarjena, so prevladovali avtoritarni vzorci upravljanja in obnašanja. Novim parlamentarnim sistemom je prav tako primanjkovalo varovalnih mehanizmov, ki bi preprečevali pogosto razpuščanje parlamenta in oblikovanje novih vlad. Uspeh parlamentarne demokracije je zmanjševala tudi radikalnost posameznih strank, ki niso hotele prevzeti svojega deleža odgovornosti za delovanje demokracije ali pa so parlamentarne oblike delovanja hotele zgolj izrabiti za svoj pohod na oblast (Papuashvili, 2017). Začetni primer so ruski boljševiki, ki so l. 1917 z revolucionarnim prevzemom oblasti in leto kasneje s sprejemom leninske ustave v bistvu preprečili sprejem moderne ustave, ki bi razglasila podobno raven človekovih pravic, kot so jih jamčile ustave držav zahodne Evrope (Jambrek idr., 1988). V desetletju, ki je sledilo po koncu prve svetovne vojne, se je z nastankom velike finančne krize leta 1929, ki je imela za vzpostavljene prve demokratično konstitutivne temelje zahodnega sveta katastrofalne posledice, pokazal tudi pomen gospodarske ter socialne stabilnosti. Te posledice so vodile do iskanja rešitev v totalitarnih ideologijah, povezanih z nacionalnimi ali razrednimi vrednotami in zavračanjem idej o človekovih pravicah ter s prizadevanjem za totalno oblast oz. podreditve vseh ljudi in celotne civilne družbe državi, ki postane zgolj instrument za uresničevanje ene strankarske volje. Avtoritarne in populistične stranke so človekove pravice ter pravice manjšin uspele postopoma odpraviti z uporabo večinskega načela odvzemanja pravic manjšinam, ki mu posamezne

družbene skupine niso nasprotovale, vse dokler se to isto ni zgodilo tudi njim. Totalitarne stranke in gibanja, ki so prišli na oblast v srednji in vzhodni Evropi, so tako na opisani način pod krinko izrednih razmer in z obljubami o zagotovitvi novega reda ter miru povsem zanikali ustavno zamišljene in vzpostavljene ideje ter poslanstva zagotavljanja in varovanja človekovih pravic (Caldwell, 2020).

Navkljub povojnim pozitivnim procesom ter rezultatom v obdobju po prvi svetovni vojni ne Društvu narodov in ne državam ter njihovim ustavnim zavezam, tako zaradi osebnostnih kot ideološko vodenih interesov, ni uspelo izpolniti razvojnega demokratičnega poslanstva države in njenih ljudi. Vsi, posebej tudi prvi poskusi mednarodnih dosežkov so bili ob vrsti zahtevnih gospodarskih in socialnih razmer povsem nemočni ter pozabljeni v odnosu do neslutene širitve avtoritarnih nacionalističnih idej v Evropi, ki je neizbežno vodila v drugo svetovno vojno (1939–1945).

Obdobje druge svetovne vojne v Evropi, ki jo je sprožil napad nacistične Nemčije na Poljsko leta 1939 (še pred tem je Nemčija zasedla in ukinila Češkoslovaško republiko), je čas najbrezobzirnejšega ter najkrvavejšega teptanja osnovnih pravic in svoboščin ljudi ter celotnih narodov na zasedenih ozemljih in kršenja temeljnih načel mednarodnega prava. Zaradi načrtovanega kršenja osnovnih civilizacijskih norm in sistematične krutosti povzročiteljev, ki so s koncentracijskimi taborišči vzpostavili pravo industrijo smrti, ta vojna presega vse doslej znane načine preganjanja in iztrebljanja ljudi. Nacistična in tudi fašistična ideologija sta poudarjali manjvrednost celih narodov ter ras ali jim odrekala pravico do obstoja. Nacistična Nemčija in fašistična Italija sta v osvajalnih pohodih zasedli velika ozemlja drugih držav, nekatere pa sta si razdelili in priključili. Pri tem so jima pomagale tudi nekatere druge države (Madžarska, Romunija, Bolgarija). Vojaške enote, različne vojaške uprave in policije so na zasedenih ter proti mednarodnemu pravu priključenih ozemljih izvajale najrazličnejše oblike preganjanja domačega prebivalstva, vključno z izseljevanjem, s prisilnim novačenjem v svojo vojsko, z zapiranjem in izganjanjem v delovna ter uničevalna taborišča, kjer so izvajali tudi razne medicinske poskuse na ljudeh. Hkrati s plenjenjem imovine domačih ljudi in z uvajanjem represalij nad civilisti so se posluževali tudi zajemanja talcev. Celotnim narodom so odrekli pravico do obstoja in razvoja, izkoriščali njihova naravna bogastva in industrijske zmogljivosti, onemogočali izobraževanje ter kakršno koli nujno pomoč, njihovim pripadnikom pa odvzeli

tudi pravico do nepristranskega sojenja (Jambrek idr., 1988; Primus, 1996; Traverso, 2017).

Že v začetku leta 1941 je ameriški predsednik Roosevelt koncept človekovih pravic umestil na dnevni red svojega nagovora kongresa, v katerem je svojo vizijo sveta utemeljil na štirih temeljnih svobodah človeka: (1) svobodi govora in izražanja; (2) svobodi čaščenja (angl. *warship*); (3) svobodi pred željo (angl. *from want*) in (4) svobodi pred strahom.

Prav omenjene pravice so po kasnejšem srečanju Roosevelta z britanskim predsednikom vlade Churchillom predstavljale temelj naslednjih ključnih medvojnih dokumentov, povezanih z vsebinami človekovih pravic: (1) skupne deklaracije, poznane pod imenom *The Atlantic Charter* (1941), (2) deklaraciji Združenih narodov iz leta 1942 ter (3) t. i. drugi verziji Listine pravic (1944), kot jo je poimenoval Roosevelt in v katero so bile dodane še pravice do zdravja, izobraževanja, dela, hrane, obleke, doma in rekreacije (Newman in Weissbrodt v Freemann, 2011, str. 38).

Vse navedene vsebine so bile po koncu druge svetovne vojne v obliki pravnih in političnih zavez držav s celega sveta in z vzpostavitvijo Organizacije združenih narodov (OZN) leta 1945 utemeljene s sprejemom *Splošne deklaracije človekovih pravic, še posebej njene preambule* (United Nations General Assembly, 1948).

Iz vsebine preambule k *Splošni deklaraciji človekovih pravic* (United Nations General Assembly, 1948):

- [K]er pomeni priznanje prirojenega človeškega dostojanstva vseh članov človeške družbe in njihovih enakih in neodtujljivih pravic temelj svobode, pravičnosti in miru na svetu;
- ker sta zanikanje in teptanje človekovih pravic pripeljala do barbarskih dejanj, žaljivih za človeško vest, in ker je bila stvaritev sveta, v katerem bi imeli vsi ljudje svobodo govora in verovanja in v katerem ne bi živeli v strahu in pomanjkanju, spoznana za najvišje prizadevanje človeštva;
- ker je nujno potrebno, da se človekove pravice zavarujejo z močjo prava, da človek ne bi bil prisiljen zatekati se v skrajni sili k uporabi zoper tiranijo in nasilje;
- ker je nujno potrebno pospeševati razvoj prijateljskih odnosov med narodi;
- ker so ljudstva Združenih narodov ponovno potrdila svojo vero v temeljne človekove pravice in dostojanstvo in vrednost človekove osebnosti, v enakopravnost moških in žensk in se odločila, da

bodo podpirala družbeni napredek in ustvarjanje boljših življenjskih pogojev v večji svobodi;

- ker so se vse države članice zavezale, da bodo, v sodelovanju z Združenimi narodi, pospeševale splošno in resnično spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin;
- ker je skupno razumevanje teh pravic in svoboščin največjega pomena za popolno uresničitev te zaveze.

Generalna skupščina razglša

- [t]o splošno deklaracijo človekovih pravic kot skupen ideal vseh ljudstev in vseh narodov z namenom, da bi vsi organi družbe in vsi posamezniki, vedno v skladu s to Deklaracijo, pri pouku in vzgoji razvijali spoštovanje teh pravic in svoboščin ter s postopnimi državnimi in mednarodnimi ukrepi zagotovili in zavarovali njihovo splošno in resnično priznanje in spoštovanje, tako med narodi držav članic samih, kakor tudi med ljudstvi ozemelj pod njihovo oblastjo.

Deklaracija je sestavljena iz preambule in 30 členov, ki vsebujejo pravice posameznikov, ki so vključene v ustave večine držav na svetu, nahajajo pa se tudi v številnih mednarodnih pogodbah, regionalnih instrumentih o človekovih pravicah in drugih ukrepih. Splošna deklaracija človekovih pravic predstavljala osnovo za vzpostavitev okoli 200 vrst mednarodnih pravnih instrumentov na področju človekovih pravic ter je bila omenjena kot neposredni vir sklicevanja v 65 vsebinsko sorodnih dokumentih (Morsink, 1999). Neposredno na podlagi *Splošne deklaracije človekovih pravic* je bilo pod okriljem Organizacije združenih narodov sprejetih še naslednjih 18 drugih mednarodnih konvencij, ki bodisi urejajo izbrana temeljna vsebinska področja ali pa ciljne družbene skupine:³⁴

1. Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, 1965/1969;³⁵
2. Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah, 1966/1976;

³⁴ Deklaracija ima naravo nezavezujočega splošnega pravnega akta, s podpisom se izkazuje strinjanje z vsebino pogodbe ter na (zgolj; op. avt.) načelni ravni kodificira izkušnje že obstoječih pozitivnih in negativnih dejanj v obliko pravil. Konvencije (angl. *treaty, covenant*) pa imajo po svoji naravi za podpisnice status obvezujoče pravne pogodbe.

³⁵ Prva letnica pomeni leto sprejema, druga pa leto, ko sprejeti dokument stopi v veljavo, v kolikor to ni leto sprejema.

3. Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, 1966/1976;
4. Deklaracija o otrokovih pravicah (1959) in nato Konvencija o otrokovih pravicah, 1989/1990;
5. Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk, 1979;
6. Konvencija proti mučenju in drugemu krutemu, nečloveškemu ali ponižujočemu ravnanju ali kaznovanju, 1984;
7. Mednarodna konvencija o varstvu pravic vseh delavcev migrantov in članov njihove družine, 1990;
8. Mednarodna konvencija za zaščito vseh oseb pred prisilnim izginotjem, 2006;
9. Konvencija o pravicah invalidov, 2006;
10. Izbirni protokol h Paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, 2008;
11. Izbirni protokol k Mednarodnemu paktu o državljskih in političnih pravicah, 1966;
12. Drugi izbirni protokol k Mednarodnemu paktu o državljskih in političnih pravicah, katerega cilj je odprava smrtne kazni, 1989;
13. Izbirni protokol h Konvenciji o odpravi diskriminacije žensk, 1999;
14. Izbirni protokol h Konvenciji o otrokovih pravicah o vključevanju otrok v oborožene spopade, 2000;
15. Izbirni protokol h Konvenciji o otrokovih pravicah o prodaji otrok, otroške prostitucije in otroške pornografije, 2000;
16. Izbirni protokol h Konvenciji o otrokovih pravicah o sporočilih postopka, 2014;
17. Izbirni protokol h Konvenciji proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali ponižujočim ravnanjem ali kaznovanjem, 2002;
18. Izbirni protokol h Konvenciji o pravicah invalidov, 2006/2008.

Danes je deklaracija prevedena v 538 svetovnih jezikov in od leta 1999 dalje velja za najpogosteje preveden dokument na svetu (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, b. l.b).

Na evropskih tleh pa so bili v okviru delovanja Sveta Evrope³⁶ in kasneje tudi Evropske unije (EU) sprejeti še naslednji temeljni pravni dokumenti s področja človekovih pravic:

³⁶ Sveta Evrope, ki je mednarodna organizacija, ne smemo zamenjevati z Evropskim svetom niti s Svetom Evropske unije, ki sta dve telesi Evropske unije, ki je nadnacionalna politična in ekonomska unija 27 držav članic.

- Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, 1950;
- Evropska socialna listina, 1961;
- Evropska konvencija o uresničevanju otrokovih pravic, 1990;
- Evropska konvencija o preprečevanju mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja, 1993;
- Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih, 1992;
- Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin, 1995/1998;
- Listina EU o temeljnih pravicah, 2010;
- Direktiva o rasni enakosti, 2000;
- Direktiva o enakosti pri zaposlovanju, 2000.

Zgodovinsko gledano je vsebina *Splošne deklaracije človekovih pravic*, prav posebej njene preambule, podobna prvim zgodovinskim dokumentom, ki so nastajali vse od Virginijske deklaracije (1976) in francoske *Deklaracije o pravicah človeka in državljana* (1789) dalje, ta pa po vzorih njenih predhodnic, začenši z *Magno Carto Libertatum*. Na vsebino *Splošne deklaracije človekovih pravic* so pod vplivom načel mednarodnega sodelovanja in iz potrebe po pravičnejšem svetovnem redu vplivali tudi po prvi svetovni vojni leta 1919 ustanovljena Liga narodov, podpisana versajska mirovna pogodba ter povsem sveži spomini na holokavst in vsa druga grozodejstva, storjena med drugo svetovno vojno, končno pa tudi nürnberški procesi proti vojnim zločincem, ki so poudarili pomen vzpostavitve pravnih načel, po katerih morajo posamezniki odgovarjati za kršitve človekovih pravic (Sheshtack, 1998).

Idejno gledano je *Splošna deklaracija človekovih pravic* utemeljena na individualnih, državljanskih in političnih pravicah iz kategorij t. i. negativnih pravic, a ne zanemari tudi kolektivnih, socialnih, ekonomskih in kulturnih pravic iz kategorij t. i. pozitivnih pravic.

Zgleduje se po klasični šoli razumevanja človekovih pravic kot naravnih pravic prirojenega dostojanstva in pravic posameznikov skladno s filozofijo razsvetljenstva 17. in 18. stoletja. Na njeno vsebino so vplivale Lockove zamisli o naravnih pravicah, Rousseaujeva teorija družbene pogodbe ter Voltairovo zagovarjanje svobode govora in vere (Sheshtack, 1998). Konzervativno-utilitarna ideja človekovih pravic se izkazuje v iskanju soglasja o temeljnih normah in vrednotah, ki na koncu procesa dobijo skupni imenovalc evropskega in liberalnega dojemanja sveta

ter mesta človekovih pravic v njem.³⁷ Kot pa izpostavlja Morsink (1999, str. 283), je besedilo *Splošne deklaracije človekovih pravic* zaradi nacistične zlorabe razumevanja naravnosti pravic z vidika rasne superiornosti izjemno previdno in ves čas uporablja izraz »človekove pravice«, čeprav se pri opredeljevanju le-teh opira na vsebine razumevanja »naravnih pravic«.

Na podlagi vsebin *Splošne deklaracije človekovih pravic* in iz nje izhajajočih kasnejših konvencij *Karl Vašák* (1977) in kasneje *Todd Landman* (2006) po vzoru prikazanih zgodovinskih, filozofskih in pravnih teoretskih misli človekove pravice umestita v štiri skupine oz. po Vašáku *generacije človekovih pravic*:

- prvo generacijo t. i. modrih pravic, ki jih predstavljajo civilne in politične pravice oz. načelo pravice do svobode (fr. *liberté*);
- drugo generacijo t. i. rdečih pravic oz. ekonomske, socialne in kulturne pravice oz. načelo pravice do enakosti (fr. *égalité*);
- tretjo generacijo t. i. zelenih pravic oz. solidarnostne pravice po načelih bratstva (fr. *fraternité*), ki (pogojno) vodijo do v aktualnem času potrebne vzpostavitve večje solidarnosti med posamezniki in družbenimi skupinami pa tudi spoštovanja okolja ter drugih živih bitij;
- četrto generacijo pravic, ki jih vodi načelo dobrobiti oz. blagostanja človeštva, vezanega tako na človeka kot posameznika kot na človeško skupnost (angl. *human beings*) ter njen nadaljnji razvoj v smeri večjega družbenega in socialnega ravnotežja ter odnosa do aktualnega neomejenega tehnološkega in komunikacijskega razvoja.

1.7 Človekove pravice po obeh svetovnih vojnah kot vsakodnevni globalni preizkus

Na prehodu iz 20. v 21. stoletje so se intenzivno začeli tako ekonomsko kot politično podprti procesi globalizacije, ki naj bi v sicer zelo raznolikih podobah sveta kot pozitivne elemente prinašali večjo medsebojno

³⁷ Ob samem sprejemu *Splošne deklaracije človekovih pravic* leta 1948 je od skupaj 50 držav članic 48 držav glasovalo za njen sprejem, nobena ni bila proti, osem držav je bilo vzdržanih (Sovjetska zveza, Jugoslavija, Poljska, Čehoslovaška, Ukrajina, Belorusija, Savdska Arabija in Južna Afrika), Honduras in Jemen pa nista glasovala (United Nations, 1949, str. 535). Ker za razliko od konvencij in paktov deklaracija nima forme pravne pogodbe, je državam ni treba posebej podpisati ali ratificirati, ampak »dokončni podpis« pomeni že soglasje države, da jo pogodba zavezuje (United Nations, b. l.a).

povezanost in tudi soodvisnost, načelo univerzalnosti pa so v sebi nosile tudi idealizirane zaveze k ne zgolj enakopravnosti, temveč tudi enakosti človekovih pravic ne glede na razlike, ki jih s seboj prinašajo tako naravno-biološke ter geografske kot ekonomske, družbene, kulturne, verske in druge oblike antropoloških danosti.

Kritiki in dvomljivci v globalizacijske in s tem posredno univerzalistične procese so opozarjali, da to obdobje v resnici prinaša le nove priložnosti za nova orodja kapitala in kolonizacije,³⁸ izkoriščanja ter okoriščanja bogatega dela sveta na račun večinskega revnejšega in s tem nadaljnje bogatenje ter utrjevanje centrov moči, izhodiščno povezanih z močjo finančnega kapitala (Tomlinson, 1996; Held in McGrew, 2000; Giddens, 2003).

Vse pogostejši so okoljevarstvene katastrofe ter seveda politične krize, razkazovanje moči z jedrskim orožjem, s terorističnimi napadi in z grožnjami, v aktualnem času tudi z nenadzorovanimi zmožnostmi umetne inteligence ter še vedno številnimi oboroženimi vojaškimi spopadi.³⁹ Po podatkih Agencije ZN za begunce (The UN Refugee Agency b. l.) je bilo ob koncu leta 2022 po svetu zaradi preganjanja, konfliktov, nasilja ali kršitev človekovih pravic prisilno razseljenih 108,4 milijona ljudi, med njimi:

- 35,3 milijona beguncev,
- 62,5 milijona notranje razseljenih oseb,
- 5,4 milijona prosilcev za azil,
- 5,2 milijona ljudi, ki potrebujejo mednarodno zaščito (večinoma iz Venezuele).

Pol leta kasneje (maja 2023) je bilo po vsem svetu prisilno razseljenih že več kot 110 milijonov oseb, kar v zgodovini obstoja Agencije ZN za begunce predstavlja največje povečanje števila prisilno razseljenih oseb v enem letu in je v prvi vrsti posledica vojne v Ukrajini ter drugih

³⁸ Kot prav poseben primer za ilustracijo politik človekovih pravic velja omeniti Južnoafriško republiko, ki so jo leta 1931 ustanovili beli evropski kolonisti. Z ustavo so najprej zagotovili oblast in privilegije belim priselencem. Leta 1948 pa so uvedli še politiko rasnega razlikovanja, poznano pod izrazom apartheid. Proti rasnemu razlikovanju se je boril Afriški nacionalni kongres z voditeljem Nelsonom Mandelo, ki ga je režim skupaj s somišljeniki zaprl za vrsto let. Ko je bil leta 1990 apartheid končno odpravljen, so iz zapora izpustili tudi Mandelo, ki je bil nato na demokratičnih volitvah izvoljen za predsednika Južnoafriške republike.

³⁹ Aktualni vojni med Rusijo in Ukrajino, Izraelom in Palestino, številne stalno prisotne napetosti v političnih konfliktih na afriških tleh (npr. Namibija, Somalija, Ruanda, Sudan, Darfur), vojna žarišča po koncu druge svetovne vojne v Koreji, Vietnamu, na Haitiju, v Liberiji, Kamboodži, nekdanji Jugoslaviji, Afganistanu, Siriji, Jemnu, Venezueli.

smrtonosnih konfliktov po svetu. Prav tako se viša število različnih skupin migrantov,⁴⁰ med katerimi prevladujejo prav ekonomski migranti, ki s selitvijo v druge države iščejo priložnosti lastnega boljšega zaslužka in s tem socialnega položaja, države, v katere se migranti priseljujejo, pa lastno boljše ekonomsko uspešnost (Hatton in Williamson, 2005).

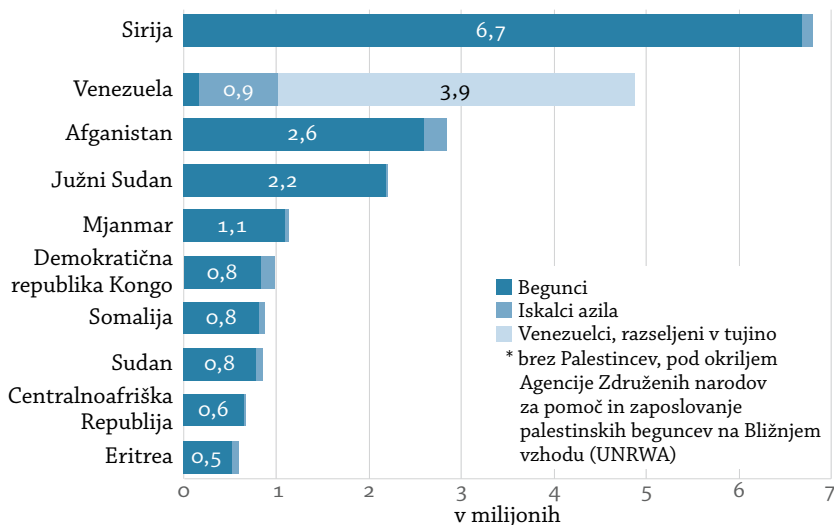
Zdi se torej, da se breme opisanih povojnih kriz s končnim ciljem konkurenčnosti in uspešnosti države prenaša na pleča njenih prebivalcev, s tem pa se poslanstvo države in njena prva vloga zaščite pravic njenih prebivalcev sprevrže v čisto nasprotje, v katerem se zdi, da se vlogi obrneta in da torej prebivalci skrbijo za varovanje pravic države ter ne obratno.

Opisani aktualni družbeni, ekonomski in politični dogodki ter z njimi povezane dileme so z vidika preizpraševanja vlog, poslanstva, zavez in kritik svoje mesto našli tudi v delih sodobnih mislecev ter filozofov, ki so se zaradi t. i. narave kontroverznosti človekovih pravic prvenstveno ukvarjali z njihovimi moralnimi vprašanji, zlorabami, vlogo prava in institucionalnih varstev, vključno z uspešnostjo varstva človekovih pravic v luči delovanja Združenih narodov kot osrednje mednarodne institucije, odgovorne zanj (Campbell, 1999; Ishay, 2004; DiGiacomo, 2016).

Hannah Arendt (1906–1975), ena od osrednjih filozofinj zadnjega stoletja, poznana po interdisciplinarnem prepletanju filozofije, etike, zgodovine in politične teorije, je z vidika vsebin človekovih pravic pomemben pečat pustila v študijah o totalitarizmu. V svoji misli poudarja pomen javnega prostora, političnega delovanja in ideje politične enakosti ter povezavo med svobodo in politično udeležbo in trdi, da se prava svoboda uresničuje z mirnim političnim delovanjem v javnem prostoru (Bowring, 2011). V delu *Izvori totalitarizma* (1958; prva izdaja l. 1951) preučuje vzpon nacističnega in stalinističnega režima, pojava političnega zla pod vplivi ideologij, propagande, razpadanja političnih institucij, ter zaradi vsega navedenega nevarnost izgube politične svobode. V delu *Eichmann v Jeruzalemu* (1963) na podlagi osebnega spremljanja sojenja Adolfu Eichmannu, nacističnemu uradniku, odgovornemu za organizacijo logistike holokavsta, razčleni znameniti koncept »banalnosti zla«, v katerem preko preučevanja Eichmannovega

⁴⁰ Po oceni Združenih narodov danes (2023) mednarodni migranti predstavljajo približno 3,6 odstotka svetovnega prebivalstva, leta 2000 jih je bilo 2,8, leta 1980 pa 2,3 odstotka.

1 | Konceptualizacija človekovih pravic skozi prizmo političnega

Slika 1.3 Razseljeno prebivalstvo po svetu (povzeto po Fleming, 2021)

zagovora zaključuje, kako lahko lahkomiselnost in nekritično sprejemanje avtoritete vodita do velikih grozodejstev.

Nekaj let kasneje *John Rawls* (1921–2002) v delu *Teorija pravičnosti* (1971) razvije razpravo o načelih pravičnosti⁴¹ in poštenosti, ki bi morala voditi vsako družbo in tudi politične institucije. Avtor pravi, da načelna uskladitev svobode in enakosti velja za osnovno strukturo dobro urejene družbe, pravična družba pa lahko dopušča neenakosti v dohodku in bogastvu, če le-te prispevajo k splošni blaginji najmanj privilegiranih. Po načelih razumnega pluralizma sodobnih družb lahko posamezniki sledijo različnim razumskim doktrinom in imajo različne filozofske, kulturne, verske svetovne nazore, zato je pomembno, da se neodvisno od različnih ideoloških pogledov sprejema politične odločitve, ki so utemeljene na skupnem dobrem vseh.

Človekove pravice so po Rawlsu »pravice ljudi oz. narodov« (angl. *law of peoples*), pomemben sestavni del mednarodnega prava pa tudi način za določanje meja upravičenega poseganja v notranjo avtonomijo suverenih držav. Rawls v imenu zagotavljanja človekovih pravic

⁴¹ Prvo načelo pravičnosti po Rawlsu (1971) je povezano z enakostjo temeljnih svoboščin: vsak mora imeti enako pravico do najboljšežnejših osnovnih svoboščin, ki so združljive s podobno svobodo za druge. Drugo načelo je načelo razlike, po katerem naj bodo družbene in gospodarske neenakosti urejene tako, da koristijo najmanj privilegiranim članom družbe. Končno pa uvede še načelo maksimuma, ki pravi, da bi morali posamezniki izbrati takšno družbeno ureditev, ki maksimizira blaginjo najmanj privilegiranih članov družbe (Rawls, 1999).

zagovarja tudi možnosti uporabe diplomatskih in gospodarskih sankcij, v resnih primerih pa tudi vojaške sile kot upravičenih odgovorov na nasilno poseganje v druge narode (Cruft idr., 2015).

Joseph Raz (1939) in Allan Buchanan (1948), dva od osrednjih še živelih mislecev, ki se ukvarjajo z razvijanjem pogledov na človekove pravice, le-te soočata v prvi vrsti s pravno normo in z moralo.

Raz, sicer velik zagovornik pravnega pragmatizma, trdi, da veljavnost prava ni odvisna od njegove moralne vsebine, temveč od družbenih dejstev, kot jih predstavljajo npr. avtoritete pravnih uradnikov. V svoji vplivni knjigi Načela pravnega sistema (*The Concept of a Legal System*, 1970) tako razvije svojevrstno različico pravnega pozitivizma, ki poudarja pomen družbenih virov pravne avtoritete, pri čemer pa skozi sporočilo knjige Moralnost svobode (*The Morality of Freedom*, 1986) ostaja tudi velik zagovornik osebne avtonomije in svobode posameznika ter vrednotnega pluralizma. Vsekakor se zaradi njegovih pogledov Raza dojema kot enega osrednjih zagovornikov človekovih pravic kot mednarodnopravno moralnega projekta, kakršen se kaže skozi vsebine *Splošne deklaracije človekovih pravic OZN* (Lampe, 2010).

Velik zagovornik pomembnosti moralne norme, ki je drugačna od pravne, je Allen Buchanan, katerega ena od osrednjih rdečih niti pri razvoju misli je raziskovanje demokratičnega upravljanja (angl. *governance*), s poudarkom na povezanosti demokratičnega odločanja z legitimnostjo političnih institucij, obstojem mednarodnih organizacij in etičnih načel, ki bi morala usmerjati omenjene procese. Avtor pri takšnem razumevanju sodobnih demokratičnih podob kot osrednja izpostavlja načela pravičnosti in človekovih pravic, mednarodno pravo pa kot orodje za reševanje globalnih izzivov, posebej revščine, zdravstvenega varstva, etičnih dilem, povezanih s tehnološkim razvojem, kot sta genski inženiring in umetna inteligenca (2004, 2009, 2011). V aktualnem obdobju Buchanan posebej poziva k potrebi po preseganju sodobnega tribalizma, ki se odraža v političnih in kulturnih delitvah na »naše« in »vaše«, ki niso del splošnega dejstva, da smo ljudje enaki tudi v pravici do moralnega statusa. Moralni napredek je delno odvisen od tega, ali imamo srečo, da se kot moralni akterji razvijamo v družbi, ki zagotavlja ustrezne pogoje za uresničevanje naših moralnih potencialov, v vsakem primeru pa svojo moralno usodo lahko prevzamemo v svoje roke tako, da zavestno oblikujemo svoje družbeno okolje z znanstveno utemeljeno »moralno institucionalno zasnovo«, in na takšen

način sami določimo, kakšna morala prevladuje v naši družbi in kakšni moralni akterji smo (Buchanan, 2020).

Za zadnje obdobje filozofske misli, osredotočene na človekove pravice, ki se razvija ob boku in po sprejemu mednarodnih pravnih dokumentov, na čelu s *Splošno deklaracijo človekovih pravic*, bi nasploh lahko ugotovili, da se je po eni strani močno oprlo na izpostavljanje normativnih vidikov obstoja in varovanja človekovih pravic, razmislek o razkoraku med pravnim varstvom in dejanskim stanjem ter s tem povezano preizpraševanje o družbenih in političnih razmerah ter ustreznosti odzivov sistemov, struktur in procesov delovanja oblasti pa sta se glede na obdobje razsvetljenstva mnogo bolj umaknila v ozadje. Sodobno obdobje se v teh pogledih sicer poglobljeno in zagovorniško ukvarja z vprašanji človekovih pravic posameznih družbenih skupin ter aktualnih vsebin, kot so terorizem, okoljevarstvo, tehnološki razvoj, feminizem, družina in spol, okoljevarstvo (npr. Gaus in D'Agostino, 2013), poudarek na alternativah političnim sistemom in ureditvam, ki bi bile v vsakodnevem realnem življenju zmožne celovito, ustrežneje, predvsem pa za vse enako pošteno uveljavljati zapisane pravne norme ter pravila človekovih pravic, pa verjetno svoje mesto dobiva tudi s pojavom prednosti ter pasti umetne inteligence in z njo povezanih zmožnosti za politične inovacije (glej npr. Raso idr., 2018; Risse, 2019; Leslie idr., 2022).

2 Obrazi politik(e) in človekovih pravic

Zgodovinski pregled razvoja idej in vsebin, povezanih s človekovimi pravicami, je pokazal, da so se ideje in vsebine, povezane s človekovimi pravicami, vedno oblikovale v odnosu s tedaj aktualnimi družbenimi, gospodarskimi, predvsem pa tudi političnimi dogodki in odzivi nanje. Čeprav so imeli na razvoj človekovih pravic velik neposreden vpliv prav s politiko povezani fenomeni, se je o politiki človekovih pravic kot o posebnem izrazu, ki ima svoj specifičen pomen ter sporočilnost, začelo govoriti dokaj pozno, praviloma po sprejemu *Splošne deklaracije človekovih pravic*, ki so jo kot osrednji mednarodni pravni akt na polju človekovih pravic kot svoj temeljni dokument pripravili v vodilni mednarodni politični organizaciji Združeni narodi.¹ Prav to dejstvo je z zornega kota širšega političnega preučevanja človekovih pravic pomembno zato, ker predstavlja mejnik v institucionalizaciji človekovih pravic skozi vzpostavitev specializiranih procesov in struktur, ki so s svojim obstojem in delom neposredno pristojne za vsebine človekovih pravic na ravni posamezne države in tudi mednarodnih organizacij. Z nadaljnjim sprejemanjem posamičnih pravnih aktov, ki so posebej opredeljevali tudi razumevanje in odnos do človekovih pravic v primerih izbranih ciljnih skupin ter tematik (o tem podrobneje v prehodnem poglavju, ki opisuje vsebino *Splošne deklaracije človekovih pravic*), pa so se poleg institucionalizacije pravic prvič opredelili tudi možni konkretni načini oz. ukrepi za njihovo izvajanje in zaščito, katerih sprejetje ter izvajanje so predani v odgovornost pristojnim institucijam države.

¹ Deklaracijo je na svojem 183. plenarnem zasedanju 10. decembra 1948 v Parizu sprejela Generalna skupščina Združenih narodov, podprle pa so jo naslednje države: Afganistan, Argentina, Avstralija, Belgija, Burma, Bolivija, Brazilija, Čile, Kitajska, Kolumbija, Kostarika, Kuba, Danska, Dominikanska republika, Ekvador, Egipt, El Salvador, Etiopija, Francija, Grčija, Gvatemala, Haiti, Islandija, Indija, Irak, Iran, Kanada, Libanon, Liberija, Luksemburg, Mehiko, Nizozemska, Nova Zelandija, Norveška, Nikaragva, Pakistan, Panama, Paragvaj, Peru, Filipini, Siam, Švedska, Sirija, Turčija, Velika Britanija, Združene države Amerike, Urugvaj in Venezuela. Osem držav članic se je podpisa vzdrgalo: Belorusija, Češkoslovaška, Poljska, Savdska Arabija, Ukrajina, Južna Afrika, Sovjetska zveza in Jugoslavija (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, b. l.b).

Z opisanimi procesi se je tako na simboličen način *sklenil skoraj tisočletje dolg prepletajoči se odnos med človekovimi pravicami in avtoritetami oblasti oz. vsakokratnimi oblikami politike*. Kot smo lahko videli v predhodnem zgodovinskem pregledu, se je ta prepletenost kazala skozi naslednje ključne značilnosti določenega obdobja:

1. s prvimi pravnimi normami od okoli 2000 let pr. n. št. naprej (Hamurabijev zakonik) skozi prve zapise in uredbe;
2. v številnih idejah in mislih, povezanih z vprašanji omejevanja moči in prisile oblasti ter s suverenostjo in suvereni do 17. stoletja;
3. v 17. in 18. stoletju v misli o odgovornosti oblasti do svojega prebivalstva in predlogih o delitvi oblasti;
4. konec 18. in v 19. stoletju kot rezultat revolucionarnih gibanj ter oblikovanja, ustavnih dokumentov;
5. v 20. stoletju po koncu druge svetovne vojne preko mednarodne pravne zamejitve človekovih pravic kot univerzalnih pravic, s posebnim poudarkom na pravicah ranljivih družbenih skupin (otroci, invalidi) ter vsebinah pravic (rasna nediskriminacija, državljanske, politične, ekonomske, socialne pravice).

Sam zgodovinski pregled kaže, da so vsebine človekovih pravic, bodisi ko so se odražale skozi čiste ideje mislecev ali kot boj posameznih družbenih skupin bodisi skozi pravno opredeljevanje, v vsakem od obdobjih odgovarjale na tedaj prevladujoče politične razmere. V začetnih obdobjih prvih petstotih let so bile vsebine človekovih pravic tako povezane s temeljnimi vprašanji politične moči, avtoritete, suverenosti. Konec 18. in v 19. stoletju so bile vsebine človekovih pravic povezane z vzpostavitvijo institucionalnih načel delitve oblasti ter njihovo umestitvijo in s tem prepoznanjem v prvih ustavnih dokumentih. In končno so se v 20. stoletju z vsebinami *Splošne deklaracije človekovih pravic* OZN in s slednjo dopolnjujočimi se dokumenti vzpostavili tudi temelji za sprejemanje ter izvajanje konkretnih političnih ukrepov za zagotavljanje in varovanje človekovih pravic posameznih skupin ter vsebinskih področij.

Kot bomo spoznali v nadaljevanju, se je torej podoba političnega na primeru vsebin človekovih pravic spreminjala in preraščala od najobičajnejše podobe politike kot boja za moč (politika kot *politics*) preko politike kot delovanja političnih institucij (politika kot *polity*) do politike kot načina za prepoznavanje in reševanje nastalih vsakodnevnih javnih problemov s strani političnih institucij (politika kot *public policy*).

V tako opisanih konstelacijah pa podoba človekovih pravic skozi prizmo politike ni nujno »zgolj« vprašanje vsebine moči ali pa odgovornosti državnih institucij, temveč je pogosto tudi orodje političnega samo po sebi, oz. kot bi zapisal Balibar (2013, str. 20), »zatorej mora biti politika človekovih pravic tudi politika drugega reda [*politics of the second order*] ali pa 'politika politike' [*politics of politics*]«.

Temeljne podobe politike človekovih pravic je možno strniti v naslednje štiri skupine »političnega« (Beetham, 1995; Ingram, 2002; Balibar, 2013; Douzinas, 2013):

1. človekove pravice skozi vidik uporabe moči in ideologij;
2. človekove pravice skozi vidik delovanja političnih organizacij oz. institucionalizacije moči, vključno s sistemom javnopravnega managementa;
3. človekove pravice skozi vidik avtonomnega političnega delovanja na posameznih vsebinskih področjih skupin, ki so odgovorni »nosilci« pravic (angl. *rights-holders*), in tistih, ki pravice »zahtevajo« (angl. *rights-claimants*);
4. človekove pravice kot »politika pravic«.

O vseh navedenih različnih podobah politike in političnega v odnosu do človekovih pravic bo govora v tem delu knjige, kjer bodo omenjene podobe politike in njihove temeljne značilnosti opisane ter opredeljene skozi teoretski okvir politologije (lahko tudi znanosti oz. vede o politiki; op. avt.) in nadalje ilustrirane na konkretnih vsebinah, povezanih s človekovimi pravicami.

2.1 Kaj vse je torej politika

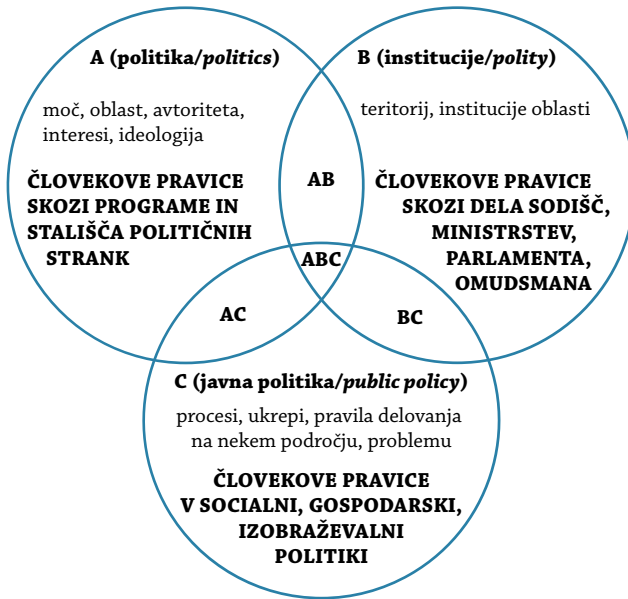
Čeprav je zastavljeno vprašanje navidezno preprosto, pa (vsaj) politološka stroka pri podajanju odgovorov nanj opozarja, da imamo pri razumevanju besede politika opraviti z vsebinsko prepletenim in ne popolnoma določljivim fenomenom. Tako, denimo, Heywood (1999, str. 52) zapiše, da lahko ponudimo toliko opredelitev politike, kolikor različnih avtoritet in njihovih pogledov nanjo obstaja, kar po McLeanu in McMillanu (1996, str. 388) nadalje vodi do težav v iskanju splošnega soglasja o tem, katere vidike družbenega življenja razumeti kot »politične«. V do sedaj enem najanalitičnejših del o vprašanju politike, ki je leta 1997 izšlo v Sloveniji (Bibič, 1997), urednik razumevanje politike strukturira glede na njeno splošno pojmovanje, z enačenjem z demokracijo, glede na časovno dimenzijo, v katero uvrsti tekste o novi oz. postmoderni političnosti,

ter glede na filozofsko razumevanje politike. Takšno pojmovanje je utemeljeno z navajanjem številnih pogledov in opredelitev politike, ki so jih skozi čas podajali t. i. klasiki politične misli (str. 29–35).

Zgodovinsko gledano korenine pojmovanja politike in političnosti lahko postavimo v obdobje antike, ko so bile vzpostavljene prve politične skupnosti, imenovane *polis*. Ti so po mnenju Aristotela predstavljali najboljšo obliko družbene organizacije, v kateri so lahko delovali (izbranci; op. avt.) državljani – *zoon politikon*. Z deli Platona in Aristotela so se tako odprle prve razprave o politiki, ki so se jim vse do danes pridruževale nove ali dodelane, kljub temu da se zdi, da je narava izhodiščnega vprašanja ostala precej nespremenjena. V tem smislu Marsh in Stoker (2002, str. 8–9) menita, da je iskanje vprašanja o politiki predvsem ontološke narave, saj nas vsakokrat zanima, kaj je to in kaj je o tem sploh treba vedeti. Navezujoč se na Haya določita dva širša vidika opredeljevanja političnega, pri čemer se prvi navezuje na institucionalno areno, ki jo oblikuje in v kateri se nato izvaja politika, drugi pa na družbene procese, ki se odvijajo, ko se oblast odloči (ne)delovati. V primeru prvega se prevladujoče osredotočamo na razumevanje politike z vidika njenih institucij, pri drugem pa preko poznavanja moči v družbi in boja zanjo na politiko z vidika (re)distribucije virov ter s tem vsaj posredno njene dobrobiti.

Na najrazumljivejši in hkrati najpreprostejši način pa je kompleksnost razumevanja politike možno razložiti kar preko poznavanja njenega etimološkega ozadja. V angleškem jeziku se namreč za opisovanje političnega uporabljajo trije različni izrazi, ki dajejo poudarke trem različnim vsebinam razumevanja tega fenomena.² V primeru, ko se o politiki razpravlja z vidika zvrsti političnega sistema neke države pa tudi ideologije, boja za moč in prevlado, ki se v parlamentarnih strankarskih demokracijah izvaja skozi strankarsko delovanje, še prav posebej v času volilnih kampanj in na volitvah samih, se zanjo uporablja splošen (tudi pogovorno najpogosteje uporabljen) izraz politika kot *politics*. Gre za tisti del politike, ki od vseh odraža najčustvenejšo, interesno vodeno dejavnosti. Kadar v nasprotju z opisanim govorimo o politiki kot nizu racionalnih, predvidljivih in na pravilih opredeljenih aktivnosti ter

² Problematika, s katero se srečuje večina ostalih evropskih jezikov, je, da se omenjene vsebine ne opisuje z več izrazi, ampak zanje obstaja en sam. Tako, denimo, v nemškem jeziku govorimo o *die Politik*, v italijanskem o *la politica*, v francoskem o *la politique*, slovenski jezik pozna zgolj izraz *politika*, s podobno problematiko v svojem jeziku so se srečali tudi hrvaški politologi (Petak, 2007).

Slika 2.1 Podobe politike

procesov na določenem področju delovanja (denimo politika na področju ekonomije, financ, sociale, šolstva, zdravstva, kulture), govorimo o javni politiki oz. *public policy*. Tedaj pa, ko nas zanima zlasti institucionalni vidik politike oz. različne teritorialne ravni njenega delovanja (lokalna, regionalna, nacionalna, nadnacionalna, transnacionalna ali globalna), uporabljamo izraz politika kot *polity* (več o tem glej tudi v Dunn, 1994; Parsons, 1999; Heywood, 1999; Fink-Hafner, 2007).

V primerih vsakodnevnega političnega delovanja (*politics*) se tako vsebine človekovih pravic pojavljajo kot del delovanja in vsebinskih programskih stališč ter idej političnih strank, kot orodje v boju za pridobivanje politične moči, za nagovarjanje in prepričevanje volivcev. Glavni politični nosilci teh vsebin so politični akterji, na čelu s političnimi strankami in njim sorodnimi skupinami v družbi, med katerimi izstopajo interesne skupine, nevladne organizacije, tudi mediji. V primerih javnopolitičnega (*public policy*) delovanja se človekove pravice gleda skozi procese in raznolike ukrepe reševanja nastalih problemov v povezavi s človekovimi pravicami. Znotraj posameznih področij, v katerih nastanejo problemi, je naloga javne politike, da zna te probleme prepoznati, jih ustrezno opredeliti, preko izbranih konkretnih ukrepov poiskati najoptimalnejše rešitve zanje, te nato pravno formalizirati in jih z namenom

rešitve problema uspešno izvajati. Celoten opisani proces in aktivnosti izvajajo pristojne institucije zakonodajne in izvršile, v nekaterih primerih tudi sodne veje oblasti. Način delovanja, pristojnosti in končno tudi uspehe posamezne institucije oblasti postavljamo v osrčje razumevanja politike kot institucionalne (*polity*) kategorije, kjer v primeru človekovih pravic v ospredje stopijo za te vsebine posebej vzpostavljeni instituti, kot je varuh človekovih pravic, različne institucije sodne veje oblasti pa seveda tudi številne institucije na ravni izvršilne in zakonodajne veje, oblikovane za namene skrbi za vsebine človekovih pravic.

Ob prikazanem torej lahko zaključimo, da je vsebine človekovih pravic možno povezati tudi z različnimi (pod)disciplinami in predmeti preučevanja političnih znanosti oz. politologije – od temeljnih vsebin, povezanih z vprašanji, vlogo, odnosi do demokracije, moči, avtoritete, vse do specifičnih vsebin, povezanih s fenomenom mednarodne politike in režimov ter metodološko usmerjenih raziskav, ki preučujejo okoliščine, pogoje, rezultate in učinke spoštovanja (angl. *respect*), zasledovanja (angl. *fullfilment, promotion*), varstva (angl. *protect*) in tudi kršenja ter zlorab človekovih pravic.

2.2 Človekove pravice kot politike boja za oblast (podoba A)

Človekove pravice in politična moč

Razumevanje moči v politiki je temelj razumevanja in preučevanja oblasti, političnih sistemov, procesov odločanja, izvajanja ter ocenjevanja posledic političnih dejanj in seveda odnosov med oblastjo ter posamezniki, posameznimi družbenimi skupinami, prebivalstvom. Moč je v politološki pa tudi širši sociološki in družboslovni znanosti nasploh opredeljena kot sposobnost ene skupine, da vpliva na vedenje in nadzoruje drugo skupino. V politiki je to praviloma razmerje med državo oz. njenimi institucijami ter drugo državo in njenimi institucijami, mednarodnimi organizacijami ali pa seveda predstavniki iz nedržavnega okolja (gospodarstvo, mediji, politične stranke in interesne skupine, nevladne organizacije, druge vrste družbenih omrežij, vplivni posamezniki). Moč v politiki vključuje zmožnost doseganja ciljev, sprejemanja odločitev in oblikovanja rezultatov ter se lahko izvaja na različne načine, bodisi v obliki t. i. trde (kot so uporaba sile in prisila, avtoriteta ali nadzor nad viri) ali mehke moči (spodbude, vplivanje na vedenje, komuniciranje, prepričevanje in osveščanje, kulturni vpliv) (Parsons, 1963; Bobio, 1985).

Ko govorimo o politični moči, je torej osrednje vprašanje povezano z razmerji moči v posameznih političnih sistemih in s tem povezanimi

Preglednica 2.1 Človekove pravice v politoloških (pod)disciplinah

Politološko (pod)disciplina	Ključne vsebine	Vodilna podoba politike
Teorija	Demokracija, ideologija, država, politične stranke, civilna družba, moč, participacija, državljanstvo, etika	A
Javne politike in procesi	Javni interes in javno dobro, aktivnosti, ukrepi, C akterji, odnosi reševanja, sprejemanja, izvajanja in ocenjevanja konkretnih problemov	
Politične institucije	Institucije države (po sistemu vej oblasti), politična teritorialnost	B
Politično vedenje	Volitve, volilni procesi in sistemi, politična kampanja, politične stranke, volivci	A
Metodologija	Raziskovalne metode, modeli, primerjalne raziskave, evalvacija	ABC
Mednarodni odnosi	Države in njihovi medsebojni odnosi ter razmerja, mednarodni režimi	B
Globalizacija	Države in mednarodna skupnost v svetovnem sistemu političnega	ABC

VIR Povzeto in prirejeno po McNabb (2010, str. 5).

vprašani: kdo ima vpliv, kdo sprejema odločitve in kdo znotraj nekega političnega sistema ima koristi ali trpi zaradi političnih dejanj. Če želimo to razumeti, se je najprej treba vrniti na temeljno vprašanje klasičnih tipologizacij političnih sistemov in virov moči, ki izhajajo iz njih, nadalje pa še na strukture oz. režime, ki izhajajo iz njih. V tem kontekstu je vse do današnjih dni vplivno in prepoznano klasifikacijo političnih sistemov v četrtem stoletju pred našim štetjem pripravil že Aristotel (2010). Na osnovi preučevanja političnega delovanja 158 grških mestnih držav je prepoznal šest oblik vladanja, kot izhajajo glede na to, (a) kdo vlada in (b) kdo ima koristi od tega vladanja. Z vidika največje moči oz. koristi vseh, ki jim je vladano, je Aristotel kot najboljšo obliko vladavine prepoznal *politejo* (*polity*) – vladavino, v osrednjem slovenskem prevodu poimenovano kot »ustavno ureditev«,³ mnogih vladajočih, ki vladajo v korist vseh.⁴

³ Kot v slovenskem prevodu prevaja dr. Matej Hriberšek z Oddelka za klasično filologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, so po Aristotelu ustavne ureditve lahko prave in dobre ali pa odstopanja ter odmiki od pravičnih ureditev. Prave so kraljevina, aristokracija in politeja (gr. πολιτεία), odstopanja pa tiranija, oligarhija in demokracija. Vsaka ustavna ureditev ima svojo ustavo, ki se lahko med seboj sicer povezujejo, a je to težko dosegljivo (Aristotel, 2010).

⁴ V nasprotju s sodobnim časom Aristotel čisto idejo demokracije skupaj s tiranijo in z oligarhijo umešča med nezaželene oblike vladanja, saj naj bi bila v rokah čeprav veliko, a še vedno

Preglednica 2.2 Klasične oblike vladanja oz. ustavnih ureditev po Aristotelu

Kdo ima koristi od vladanja	Kdo vlada		
	Ena oseba	Nekaj ljudi	Večina
Vladar	Tiranija	Oligarhija	Demokracija
Vsi	Kraljevina	Aristokracija	Politeja

VIR Prirejeno po Aristotel (2010).

Danes je po svetu možno prepoznati v grobem šest različnih skupin oz. vrst režimov oblasti, ki jih avtorji klasificirajo glede na vire in ključne lastnosti moči ter njihove prevladujoče vrednote oz. vodilne vsebine tega, kar smo v prvem delu knjige opredelili kot vsebine človekovih pravic (Held, 2006; Fukuyama, 2003). Kot osrednji vir politične moči se tako pojavlja vidik politične participacije oz. vprašanje, »kdo« in »kako« vlada v imenu države. Z vidika vsebin človekovih pravic so že prvi misleci skoraj tisoč let nazaj opozarjali, da oblast, tudi če je (bila takrat; op. avt.) dana po načelu »naravne danosti«, ne more in ne sme biti absolutna, ampak nadzorovana in vedno v službi suverena, ki ga od renesančne misli dalje začenjajo predstavljati prebivalci države. Po revolucionarnih gibanjih in s sprejemanjem prvih ustav ena od vodilnih pravic v tem pogledu postane tudi volilna pravica kot temeljna ter prva oblika aktivne politične participacije ljudi pri izbiranju vsakokratne oblasti. Opisani sistem ureditve države opisuje idejo demokratične večine, kot velja v zahodnem svetu, kjer so se vzpostavljale ter uveljavljale ideje človekovih pravic in se jih je posledično zaradi njihovih lastnosti ter vloge v sistemu začelo pojmovati kot sestavni del demokracije same (o tem več tudi v posebnem podpoglavju v nadaljevanju). Ni pa nujno, da je vir politične moči oblasti po celem svetu (navkljub zavezanosti k sprejemanju univerzalnih človekovih pravic) soroden opisanemu. V ureditvah oligarhije npr. moč vladanja ostaja v rokah izbrane manjšine, v avtokracijah enega posameznika, v anarhičnih ureditvah pa naj nihče ne bi razpolagal ne z močjo vladanja pa tudi ne z močjo kakršne koli oblike legitimiranja oblasti, saj za slednjo ni potrebe. V tem smislu tudi

izbranih vladajočih, ki skrbijo za svoje in ne za koristi vladanih ter to predvidoma usmerjali z demagogijo, ki se odraža kot »histerično navdušenje«. Kot najoptimalnejšo ureditev Aristotel kot zagovornik sredine kot najboljšega možnega v politiki vidi kombinacijo demokracije in aristokracije, v kateri je vlada v rokah »srednjega razreda« oz. tistih, ki niso ne revni in ne bogati (v Heywood, 2007, str. 29). Za Aristotela je velika napaka neke ustave, če ljudstvo izključi iz politike. V peti knjigi obravnava najrazličnejše vzroke trajnosti in stabilnosti različnih ustav. Presenečenja ob hitrih spremembah ustav so posledica dejstva, da se politične spremembe pogosto dogajajo neopazno (Kalan, 2011).

Preglednica 2.3 Sodobne ureditve političnega vladanja glede na vire moči

Ureditev	Vir moči vladanja	Relevantnost človekovih pravic
Demokracija: neposredna, liberalna, predstavniška, socialna, deliberativna, kozmopolitska	Večina (iz ljudstva) preko legitimacije na volitvah	Visoka
Oligarhija: aristokracija, meritokracija, strankokracija, tehnokracija, teokracija	Nekateri (izbrani predstavniki) preko legitimacije na podlagi (normativno potrjenega) sistema imenovanja	Načelna
Avtokracija: diktatura, tiranija, vojaški režim, despotizem, samodržstvo (angl. <i>self-coup</i> ; špan. <i>autogolpe</i>)	Eden, na način vsiljenega samoimenovanja	Ne obstaja
Anarhizem: anarhija, proste skupnosti (angl. <i>free association</i>), brezdržavnost (angl. <i>stateless</i>)	Nihče	Nepotrebna, brezmejna svoboda

VIR Prirejeno po Heywood (2007).

ni posebne potrebe po obstoju in legitimiranju človekovih pravic, saj so te v brezdržavni in prosti skupnosti samoumevna kategorija, povezana z neomejeno svobodo. Strnjeni pogled na prikazane vire moči vladanja in odnos do vsebin človekovih pravic prikazujemo v preglednici 2.3.

Nadalje je treba v povezavi s prikazanimi oblikami ureditve politične moči poznati tudi načine oz. sisteme »postavljanja« oblasti, ki poteka na dva prevladujoča načina. Bolj ko je sistem postavljanja oblasti zahteven in dan v roke ljudstvu kot volilnemu »presojevalcu«, večja je verjetnost, da bo pozornost na vsebine človekovih pravic v tovrstnih izbirnih procesih pomembnejša in zahtevnejša:

1. (samo)imenovanje (dedni prenos oblasti, prevzem oblasti s silo, izbira znotraj lastnih vrst oz. elite);
2. izvolitev na volitvah po načelu absolutne⁵ ali relativne⁶ večine (Toplak, 2000):
 - večinski volilni sistem temelji na izvolitvi enega kandidata, ki dobi največ glasov, ponekod po absolutnem (npr. parlamentarne volitve v Franciji ali volitve predsednika republike v naši državi), ponekod pa po relativnem sistemu izvoljive večine

⁵ Absolutna večina pomeni 50 % plus en glas vseh, ki morajo oddati svoj glas po volilnem ali glasovalnem seznamu.

⁶ Relativna večina je lahko absolutna, kar pomeni 50 % + 1 glas od vseh oddanih glasov, ali pa t. i. »navadna« oz. »relativna večina«, kar pomeni najvišje število od vseh oddanih glasov.

(parlamentarne volitve v Veliki Britaniji in v Združenih državah Amerike);

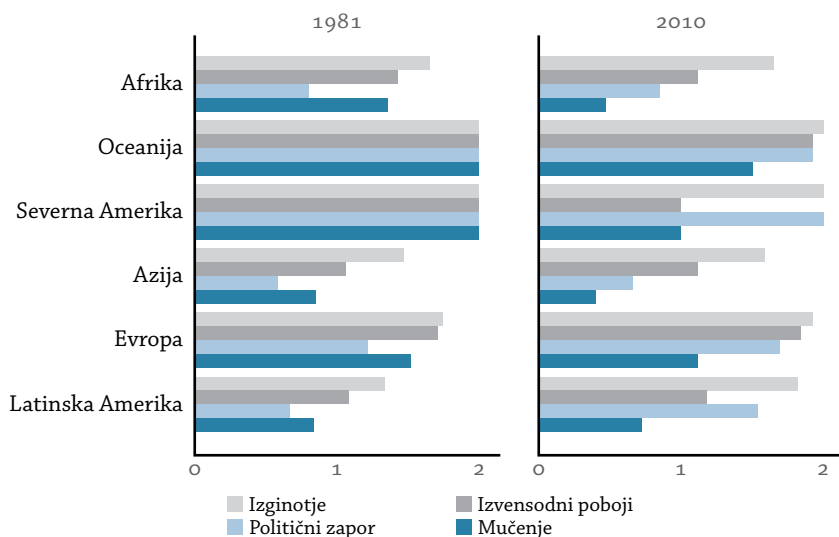
- proporcionalni volilni sistem deluje po načelu razdelitve glasov med vsemi nastopajočimi kandidati na volitvah in se ga uporablja tudi v primeru slovenskih volitev v državni zbor (torej spodnji dom parlamenta); za dodelitev poslanskih sedežev se glede na dobljene glasove uporablja formule oz. sisteme delitve glasov,⁷ prav tako se običajno postavi najnižja meja potrebnih glasov za izvoljivost, poznana pod izrazom »volilni prag«;
- polproporcionalni, kombinirani ali mešani večinski in proporcionalni sistem, v katerem države praviloma izberejo najboljše od obeh sistemov; v uporabi je praviloma v primeru parlamentarnih volitev preko t. i. dvojnega glasovanja,⁸ kot učbeniški primer uporabe tega volilnega sistema se najpogosteje navaja Japonska (tamkajšnje zakonodajno telo, imenovano *diet*, je dvodomno: spodnji dom, imenovan predstavniški, ima 500 članov; 300 jih je izvoljenih po večinskem načelu iz 300 volilnih enot, ki imajo le eno poslansko mesto, 200 pa po proporcionalnem načelu strankarskih list v 11 regijah; zgornji dom svetnikov ima 252 članov, pri čemer je 100 izvoljenih na proporcionalen način, 152 pa iz volilnih okrajev z enim mandatom; volivci na volitvah oddajo dve glasovnici – eno za strankarsko listo, eno pa za kandidata v volilnem okraju, kjer je na voljo samo en mandat).

Poleg doslej prikazanih splošnih vprašanj o tem, »kdo« vlada, je pri razumevanju virov moči politične oblasti pomembno poznati tudi, »kako« vlada. S tem je najprej povezan vidik ravni razdelanosti in s tem struktur moči vladanja oblasti, ki je lahko:

1. skoncentrirana v enem samem centru, kar velja za primere t. i. unitarnih, centraliziranih držav, kraljevin, kneževin, imperijev;
2. porazdeljena oz. decentralizirana na več točk, kar velja za federalne ter konfederalne ureditve in nadsacionalne politične strukture, kot je EU;

⁷ To so Harejev, Droopov in d'Hondtov sistem. V Sloveniji sta v uporabi drugi in tretji sistem (več v Toplak, 2000).

⁸ Del enodomnega predstavnškega telesa se voli po proporcionalnem volilnem sistemu, del pa po večinskem volilnem sistemu. Če je reprezentativno telo dvodomno, se lahko en dom voli po enem sistemu, drugi pa po drugem, možna pa je tudi kombinacija, kjer se vsak dom deloma voli po enem in deloma po drugem sistemu.

Slika 2.2 Načini spoštovanje pravic s strani držav, po regijah (povzeto po CIRI Human Rights Data Protection, 2011)

3. *client state* (angl.), kamor umeščamo obasti, ki jih predstavljajo t. i. pridružene države, priključena ozemlja, protektorati,
4. v primeru mednarodnih odnosov pa se glede na moč loči med hiper-, super-, vele-, srednje-, mini- in regijskimi silami.

Izhajajoč iz ene od temeljnih tipologizacij človekovih pravic kot pozitivnih in negativnih je prav država s svojim pravnim, institucionalnim in procesnim aparatom tista, ki skrbi za zaščito, varovanje in tudi izvajanje človekovih pravic oz. pravic ljudi ter skupin (t. i. *pozitivne* pravice), a se mora pri tem stalno nadzorovati in po potrebi tudi omejevati, da svoje moči v tej skrbi ne bi prestopila (t. i. *negativne* pravice). Pri tem jo poleg že opisane politične moči usmerja tudi ideološka moč, po definicije Fukuyame (2003) imenovana tudi moč kulturnega dejavnika.

Vprašanja pravičnosti in porazdelitve moči oblasti skozi prizmo vsebin človekovih pravic so skozi razprave o vrlinah odpirali že Aristotel ter njegovi somišljeniki, kasneje pa teoretiki družbene pogodbe in nato kritični ter moralni misleci. Etične razsežnosti politične moči na nek način kažejo krvno sliko vsakega političnega sistema, prioriten (ne)odnos do vsebin človekovih pravic pa njegovo krvno skupino. Kot lahko razberemo iz slike 2.2 in preglednice 2.4, različni politični režimi po svetu osrednjo pozornost praviloma namenjajo drugačnim

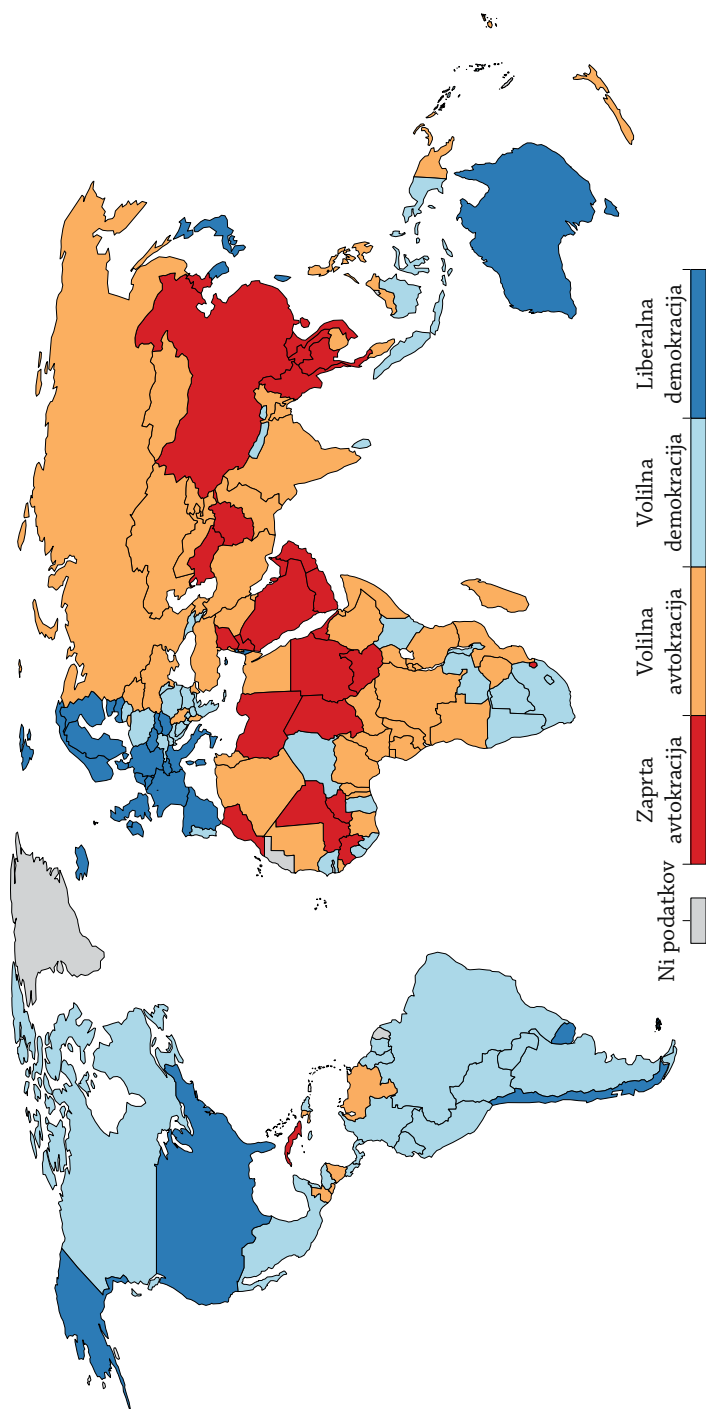
Preglednica 2.4 Aktualne vrste političnih režimov v svetu v odnosu do moči in človekovih pravic

Režim	Vir politične moči	Ključna lastnost politične moči	Vrednote (v odnosu do vsebin človekovih pravic)
Zahodne poliarhije *	Volilna večina in opozicijske alternative	Liberalna demokracija	Civilne pravice, na čelu s svobodo posameznika in enakostjo; pravo
Nove demokracije	Nepopolno razvita volilna večina z elementi avtoritarnosti	Neliberalna (angl. <i>illiberal</i>) pol-demokracija (angl. <i>semi-democracy</i>)	Demokracija, enakost, solidarnost, svoboda – med normativnim in dejanskim
Vzhodnoazijski režimi	Omejena volilna večina z elementi teokracije	Liberalna demokracija s teokracijo	Odgovornost, socialna harmonija, človečnost, spoštovanje avtoritete, vera v družino, ljubezen, emocionalni odnosi, kozmični red; zgodovina, kultura in religija
Islamski režimi	Izbrana manjšina »od zgoraj«	Avtoritarni absolutizem	Vera, življenje, intelekt, čast, lastnina; »način islama«: božje razodetje po <i>Koranu</i> , Mohamedovih naukah
Vojaški režimi	Vojaška (praviloma revolucionarna) klika	Moč represije	avtoriteta, moč

OPOMBA *Huntington (1991) v procesu razvoja demokracij opredeli tri časovne »valove« procesov demokratizacije, in sicer prvi val, ki se v najdaljšem, skoraj stoletnem procesu demokratizacije v času med letoma 1828 in 1926 odvije v Veliki Britaniji, Franciji in Združenih državah Amerike, današnji državah »nosilkah« demokracije; drugi val se v letih 1943–1962 odvije v Zahodni Nemčiji, Indiji, Japonski in Izraelu; tretji val pa se odvije s procesi prehoda iz avtoritarnih sistemov v južni Evropi (70. leta 20. stoletja), Latinski Ameriki (80. leta), vzhodni Evropi in delu Afrike (konec 80. let 20. stoletja ter kasneje). Skupina zahodnih poliarhij sovпада z demokracijami prvega in drugega vala demokratizacije, naslednja skupina mladih demokracij pa s tistimi iz tretjega vala. Prirejeno in razširjeno po Gasiorowski (1996), Held (2003), Hague in Harrop (2007), Heywood (2007), Maior (2013).

vrednotam, s tem povezano pa tudi odnosu do vodilnih vsebin človekovih pravic. Kot prikazuje preglednica 2.4, se s spreminjanjem stopnje demokratične razvitosti režimov spreminja tudi odnos do dojemanja temeljnih vrednot in s tem povezano tudi človekovih pravic v posameznem režimu, pri čemer pa podatki iz slike 2.2 prikazujejo, da, zanimivo, skozi čas in med posameznimi kontinenti opazne razlike pri dejansko prepoznanih vrstah kršitev človekovih pravic ni prepoznati.

V luči izpostavljenega predvsem politologi iz t. i. zahodnega sveta postavljajo številne geografske ter ideološke politične paralele, ki jih

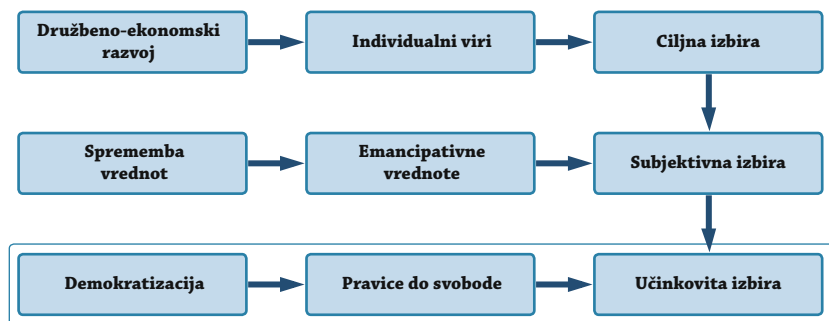
Slika 2.3 Interaktivni zemljevid političnih režimov po svetu, leta 2022 (povzeto po V-Dem, 2023)

Heywood (2007, str. 29–41) ter Lührmann idr. (2018) povzemajo v predlogu tipologije »treh oz. štirih svetov«: (1) kapitalizem »prvega sveta« oz. liberalne demokracije; (2) komunizem »drugega sveta« oz. volilne demokracije; (3) razvijajoči se »tretji sveta« oz. volilne avtokracije ter (4) zaprte avtokracije.⁹ Liberalna demokracija (del zahodnega dela sveta; op. avt.) oz. kapitalizem prvega reda predstavlja ideal na načelih človekovih pravic zgrajenega političnega sistema, ki je utemeljen na ponavljajočih se svobodnih, poštenih večstrankarskih volitvah, funkcionalni omejitvi ter razdelitvi oblasti, kjer so državljani enaki pred zakonom ter imajo zagotovljene splošne ter posebne individualne pravice (Heywood, 2007, str. 29–30). Na interaktivnem zemljevidu na sliki 2.3 je bilo leta 2022 kot stabilni primeri liberalnih demokracij prepoznanih manj kot tretjina od skupaj 202 preučevanih držav (V-Dem, 2023).

Moč tako v svetu politike kot *politics* predstavlja glavni razlog in hkrati tudi način oz. obliko politične podobe človekovih pravic. Z atributi regulacije in tudi prisile lahko država na svojem ozemlju kot edina v skrbi za reševanje problemov, povezanih z zagotavljanjem varnosti in svobode, uporabi tudi svojo politično moč prisile, kar pa v primeru neupravičenosti ali že zgolj raznolikih pogledov pri morebitni (ne)aktivaciji sredstev prisile lahko postane problem sam zase (Kennedy, 2004) – bodisi v odnosu do posameznikov in skupin znotraj lastnega teritorija kot tudi do drugih držav ter širše mednarodne skupnosti. V tem kontekstu mora biti zato tudi politična znanost osredotočena prav na vsebine, povezane z bojem za vpliv in nadzor nad izvajanjem javne (oz. državne) moči, še prav posebej pa na to, kdo in na kakšen način to počne v imenu države oz. politike, kadar tega ne počne država s svojimi strukturami neposredno sama (Beetham, 1995, str. 9–10).¹⁰ Kot ideal dobrega političnega sistema oz. režima z najvišjo možno stopnjo spoštovanja človekovih pravic in tako tudi najboljših vrednotno podprtih temeljev za vladanje v 20. stoletju danes velja politični režim liberalne demokracije. Ta je utemeljen na svobodnem izražanju volje posameznikov pri oblikovanju oblasti na

⁹ V volilnih demokracijah imajo državljani pravico do sodelovanja na ponavljajočih se, svobodnih in poštenih večstrankarskih volitvah. V volilnih avtokracijah imajo državljani pravico, da na večstrankarskih volitvah izberejo glavnega izvršnega in zakonodajnega predstavnika, vendar jim manjkajo nekatere svoboščine, kot sta svoboda združevanja ali izražanja, zaradi katerih so volitve smiselne, svobodne in poštene. V zaprtih avtokracijah državljani nimajo pravice, da bi na večstrankarskih volitvah izbrali vodjo vlade ali zakonodajno telo (V-Dem, 2023).

¹⁰ O tem podrobneje v nadaljevanju knjige, v poglavju o institucionalnih podobah politike kot *polity*.

Slika 2.4 Model človeškega razvoja in učinkovite izbire
(povzeto po Welzel idr., 2003)

volitvah, spoštovanju pravne države, varovanju človekovih pravic ter delovanju vlade v dobro večine in ob spoštovanju posebnosti manjšin.

Človekove pravice in demokracija

Politika človekovih pravic je tista politika, ki sodobno demokracijo osmišlja, ji daje smoter in namen, je njen ideal, vizija, pogonska sila. Demokracija, utemeljena na vladavini prava in človekovih pravicah, je predpogoj za omejevanje represije države na eni strani ter razlog in hkrati učinek *systemske modernizacije* države na drugi. Ideja človekovih pravic je *podlaga modernim demokratičnim ureditvam* in političnim sistemom ter je nasploh rezultat širših ekonomskih, družbenih in političnih procesov, povezanih z demokratizacijo sistemov. Kot vidimo v shemi na sliki 2.4, povzeti po Welzlu idr. (2003), procesi uvajanja demokracije s seboj prinašajo prepoznavanje pravic do svobode oz. svoboščin, te pa nadalje najučinkovitejšo oz. najoptimalnejšo izbiro, ki jo lahko posameznik in družba sprejmeta v ponujenih priložnostih, ki jih nudita družbeno-ekonomski razvoj ter osebni vrednotni sistem. Z razvojem gospodarstva se spreminjajo tudi vrednote, ki od materialističnih, povezanih prvenstveno z ekonomsko varnostjo, prehajajo v t. i. postmaterialistične vrednote samoizpolnjevanja, kakovosti življenja, tudi skrbi za okolje. Te so značilne za mlajše generacije, ki so odraščale v bogatejših in varnejših okoljih ter drugačnih kulturnih vzorcih, ki so se oblikovali vzporedno z modernizacijo družb. Kot na podlagi analize podatkov iz Svetovne raziskave vrednot (World Value Survey) ugotavljajo avtorji, je nove kulturne vrednote možno povezati s takšnimi političnimi stališči in vedenjem, ki vedno bolj odražajo vrednote in prioritete vsakega posameznika

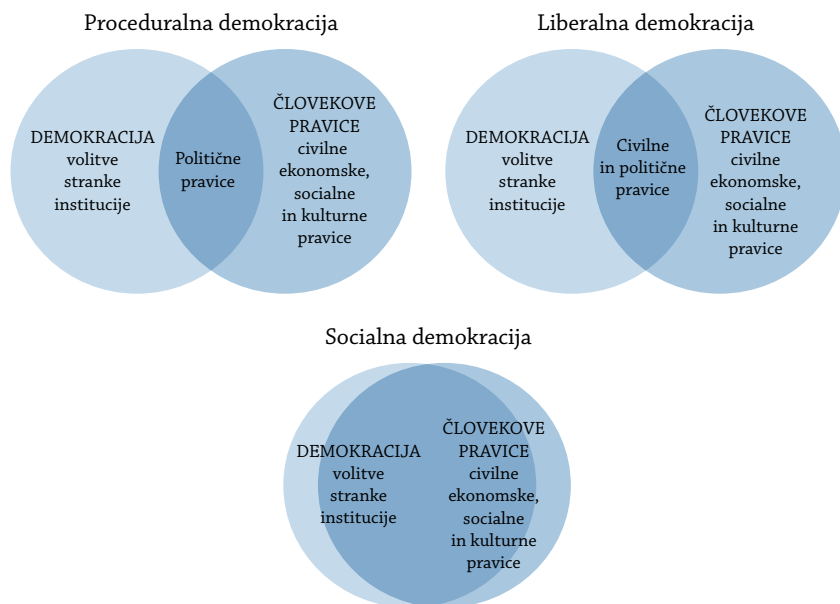
ternjegovega odnosa do lastnih pravic, ki so najprej povezane z vsebinami svobod in svoboščin ter z njimi povezanim razumevanjem demokracije (Welzel idr., 2003).

Že zgodovinska politična misel, ki je bila prikazana v predhodnih poglavjih, sedaj pa bo zgolj povzeta z vidika pomena človekovih pravic za demokracijo, sporoča, da je niz emancipatornih pravic, zasidranih v političnih načelih svobode in enakosti, gradnik demokracije (Beetham, 1999). Po Hobbesu bi tako življenje brez politične skupnosti pomenilo brutalno vojno vseh proti vsem, zato naj absolutni suveren dobi pooblastilo vseh ljudi, da jih bo v zameno za poslušnost zaščitil. Po Locku morajo imeti ljudje možnost upora proti tiranu, zato sta potrebna tako politični kot družbeni red, ob katerem bodo (po naravni poti) ljudje svobodni in sami izbirali svojo politično oblast po današnjih normativih demokracije.

Demokracija in človekove pravice temeljijo na *nizu skupnih načel, kot so osebna svoboda, enaka in pravična zastopnost, vključenost, sodelovanje, integriteta, nenasilno reševanje sporov ter odgovornost*. In – kot opozarja Goodhart (2005) – konflikt med demokracijo ter človekovimi pravicami nikoli ne obstaja sam po sebi, ampak se vedno pojavi v primerih poskusov ali celo že *namer zlorabe moči*. Moč tako v primerih poseganj v človekove pravice ni nujno uporabljena zgolj kot »tradicionalna« kategorija moči nekoga nad nekom, ampak tudi kot dispozicionalni koncept »grožnje«, kaj oz. kar bi se lahko zgodilo.¹¹ A kot izpostavljajo avtorji (v Gaus in D'Agostino, 2013), se moč v demokracijah kaže kot mnogo obvladljivejša, saj je sistem oblasti prav na temeljih zagovornišтва človekovih pravic širše in mnogo enakomerneje porazdeljen med več oblastmi, kar oblast sicer dela »nemočno« (angl. *powerless*), politični sistem demokracije pa močan (angl. *powerful*).

Na podlagi takšnega dojetja medsebojnega odnosa med demokracijo in človekovimi pravicami pa tudi politično močjo zato velja, da govorimo o *medsebojno integralnih oz. soodvisnih konceptih*, kjer vsak od njih opredeljuje, podpira in razume drugega. Demokracija sama po sebi zahteva visoko stopnjo priznavanja ter spoštovanja človekovih pravic in prav tako obratno pričakujejo človekove pravice do demokracije, zato je prav ter ne čudi, da je osrednje mesto družboslovnega, politološkega raziskovanja človekovih pravic v odnosu do demokracije

¹¹ To, da se moč nikoli dejansko ni izvajala, ne pomeni nujno tudi, da nikoli ni obstajala. Tovrstna moč se torej nanaša na potencialni ali možni dogodek. Tipičen primer opisanega je obdobje hladne vojne (1947–1991) ter izkazovanja opisane moči med Združenimi državami Amerike in njenimi zaveznicami ter Sovjetsko zvezo in njenimi zaveznicami.

Slika 2.5 Vrste demokracije skozi vsebine človekovih pravic (prirejeno po Landman, 2008)

vse do današnjih dni posebej osredotočeno in občutljivo na vprašanja moči, nasilja ter zlorab (Hafner-Burton, 2014, Carriere, 2019).

Sodobne predstave o demokraciji temeljijo na ideji ljudske suverenosti in kolektivnega odločanja, pri katerem so vladarji na različne načine odgovorni tistim, ki jim vladajo (glej Beetham idr., 2008; Landman, 2013). Glede na njihov prevladujoči odnos do vsebin človekovih pravic ter različne oblike varstva pravic in v tej povezavi stopnje tekmovanja (angl. *contestation*) ter sodelovanja (angl. *participation*)¹² Landman (2018, 49–50) demokracije razvrsti v tri prevladujoče zvrsti:

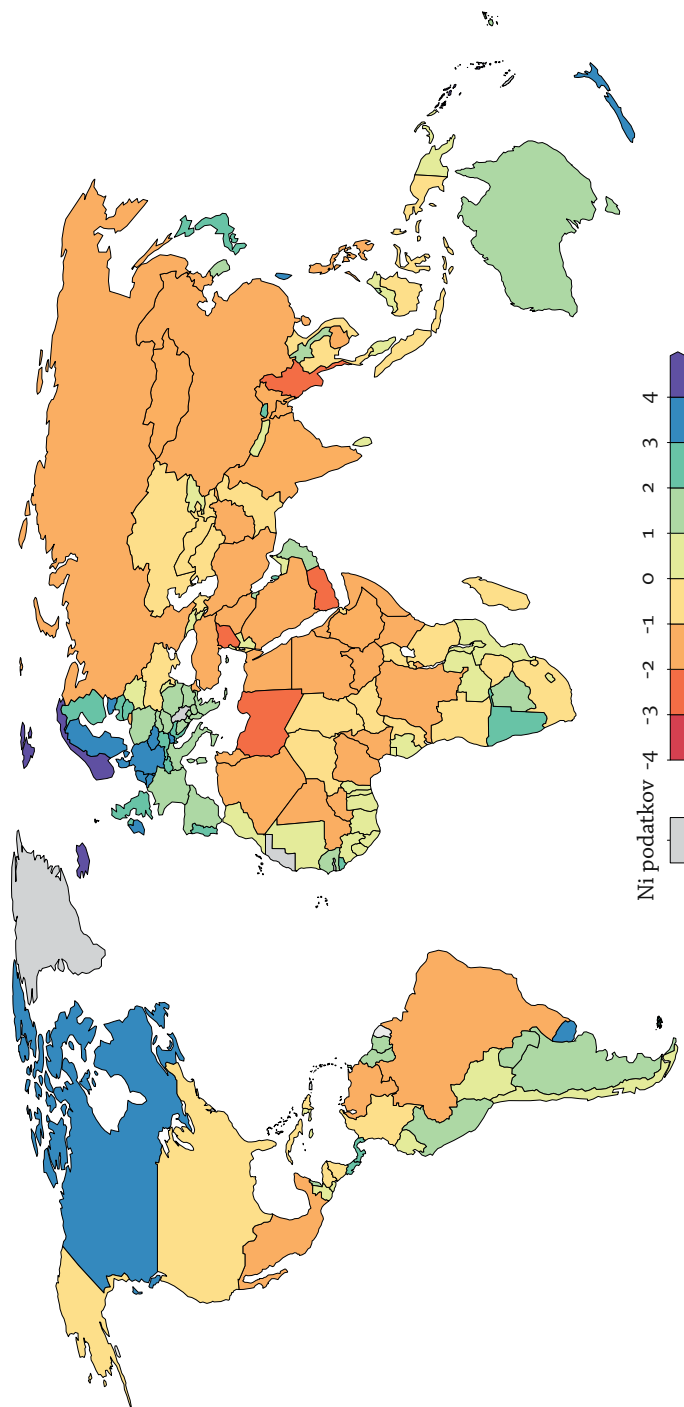
1. proceduralno (pogosto opredeljeno tudi kot volilno; op. avt.) demokracijo, katere najbližja podstat je poliarhija Roberta Dahla

¹² V izraz politično tekmovanje in participacija je ujet širok nabor različnih po časovnem merilu pogostih, po organizacijskem merilu obsežnih, po akcijskem merilu glasnih ter miroljubnih aktivnosti nepolitičnih subjektov (institucije, skupine, posamezniki) pri in za (so)delovanje v političnem svetu. Najpogostejša oblika politične participacije in tudi tekmovanja v demokracijah so volitve, različna zbiranja, kampanje, zborovanja, protesti, v šibko in nedemokratskih sistemih pa tudi oblike klientelističnega ter prikritega sodelovanja z oblastjo, enostranskih propagandnih manifestacij, participacija pri izvajanju sovražnega govora, podajanje lažnih ali enostranskih, iz konteksta vzetih informacij, vse do fizičnega nasilja in v skrajni obliki revolucionarnega prevzema oblasti s silo.

- (1971), za katero je značilno, da se demokracijo povezuje z nizom t. i. političnih pravic, ki se odražajo preko pravic strankarskega tekmovanja oz. volitev; v tem smislu proceduralna demokracija izpostavlja pravice in načela, ki dajejo legitimnost prepoznavni in organizirani opoziciji, pravici izzvati nasprotnika, zaščiti svobode izražanja in združevanja, svobodnim in poštenim volitvam ter utrjenemu strankarskemu sistemu;
2. liberalno demokracijo, ki ji poleg že opisanih lastnosti ter vseh lastnosti proceduralne oz. volilne demokracije prida še poudarek na zaščiti nekaterih (negativnih; op. avt.) pravic, povezanih z vladavino prava (angl. *rule of law*), ki omejujejo državo v primeru civilnih, političnih, lastninskih in manjšinskih pravic;
 3. socialno demokracijo, ki poleg že obstoječih lastnosti proceduralne in liberalne demokracije koncept demokracije širi še z nizom t. i. pozitivnih pravic, ki smo jih spoznali tudi pod izrazom tretja generacija človekovih pravic in se nanašajo na varstvo socialnih, ekonomskih ter kulturnih pravic.

Dejstvo je, da obstaja niz različnih vrst bolj ali manj razvitih demokracij, kar se odraža tudi skozi vsakodnevne načine (ne)priznavanja različnih vrst in vsebin pravic ter s tem povezovan odnos do moči, o čemer smo uvodoma govorili tudi že v prejšnjem podpoglavju¹³ (Beetham, 1999). Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja je bila objavljena ena od prvih primerjalnih analiz kršitev človekovih pravic in demokracije, ki je predstavljala raziskovalno ogrodje za številne nadaljnje raziskave teh vsebin v bolj in manj razvitih demokracijah (npr. Mitchell in McCormick, 1988; Arat, 1991; Davenport, 1999, 2007; Blais idr., 2001; Davenport in Armstrong, 2004). Rdeča nit vseh teh raziskovalnih ugotovitev je, da šele takrat, ko ima politični sistem dobro opredeljen sistem človekovih pravic in svoboščin ter skupaj z družbo in v zadnjem času še posebej z mediji razpolaga z učinkovitim sistemom njihovega varovanja, sebe lahko pojmuje kot eno od vrst demokracije (npr. Richards in Gelleny, 2007; Whitten-Woodring, 2009; Bellinger, 2017; Landman in Di Gennaro Splendore, 2020). Po podatkih, prikazanih v sliki 2.6, je varovanje človekovih pravic po svetu še vedno na stalni preizkušnji ne zgolj v šibkih demokratičnih sistemih, ampak tudi političnih sistemih volilnih ali celo liberalnih demokracij. Na zemljevidu so države obarvane v različnih barvah glede na oceno zaščite človekovih pravic

¹³ Glej tudi npr. spletno stran Political Terror Scale (<http://www.politicalterroryscale.org>).

Slika 2.6 Zemljevid ocene zaščite fizične integritete ljudi s strani držav po svetu, leta 2019 (prirejeno po Herre idr., 2016)

v odnosu do fizičnih zlorab s strani države (politični umori, mučenje, zapori, izvensodne usmrtitve, izginotja); države, kjer je stopnja zaščite najvišja, so obarvane z modro barvo, sledijo zelena, rumena, oranžna, do najnižje stopnje v državah, obarvanih z rdečo (Herre idr., 2016).

Človekove pravice naj bi bile sestavni del različnih oblik demokracije, na čelu z liberalno demokracijo, česar vsakodnevne prakse političnih sistemov pogosto ne potrjujejo. Prav tako odnos med demokracijo in človekovimi pravicami relativizirajo tudi raznoličnosti v vodilnih idejah, mislih ter vrednotah posameznih političnih ideologij ter njihovem pogledu na vlogo in poslanstvo države ter njen odnos do posameznikov in družbe v širšem smislu.

Človekove pravice in (politična)ideologija

Politična ideologija je po definiciji nabor idej, prepričanj, vrednot in mnenj o vlogi politike ter politični ureditvi in procesih neke skupnosti. Politološka znanost ideologijo opredeljuje kot bolj ali manj skladen nabor idej oz. politične misli, ki daje podlago za organizirano politično delovanje z namenom ohranjanja, spreminjanja ali zrušitve obstoječih odnosov moči, kot praviloma izhajajo iz moči, pridobljene glede na uspeh na vsakokratnih volitvah. Ko preučujemo politične ideologije, nas zato praviloma zanimajo njihovi (1) pogledi na obstoječe stanje, (2) vizija prihodnosti (v smislu »dobre družbe«) ter (3) oris potrebnih političnih sprememb (Heywood, 2021).

Z vidika vsebin, povezanih s politiko in človekovimi pravicami, je poznavanje ideologije pomembno zlasti zaradi razumevanja posameznih vsebin političnih misli, idej, argumentov, na katerih je utemeljena tudi ideološka (ne)podpora ali prioritetenost posamezne vrednote, na kateri je osnovana posamezna (človekova) pravica. Politične ideje in ideologije nam tako pomagajo pri pojasnjevanju odgovorov na vprašanja, kot so, kaj sploh pomeni enakost, kaj pomeni, da so vsi ljudje enaki, da imajo enake priložnosti, kaj pomeni, če nekoga označiš npr. z besedo »socialist«, »konzervativec«, »fašist«, »komunist«.

Danes lahko s pomočjo preglednih znanstvenih del prepoznavamo preko dvajset skupin raznolikih političnih ideologij ter znotraj njih še več kot sto njihovih podvrst. Ne glede na navedeno pa velja tudi oca, da je možno idejne nastavke katere koli politične ideologije v povezavi s temeljnimi vrednotami, na katerih so osnovane tudi vsebine človekovih pravic, najti v eni od treh »klasičnih« filozofskih politično-ideoloških družin oz. tradicij – (1) liberalizmu, (2) konzervativizmu ter

(3) socializmu – in njihovih odnosih do avtoritete, enakosti, pravičnosti, svobode in lastnine (Estlund, 2012; Freedon in Stears, 2013).

Zgodovinsko gledano so se vse tri ideologije, ki veljajo za začetnice politično-ideološke misli, začele oblikovati ob prehodu fevdalizma v industrijski kapitalizem in se v začetku konfrontirale zlasti s tekmujočima ekonomskima filozofijama kapitalizma ter socializma (Heywood, 2021).

Idejno-filozofske temelje za idejo liberalizma se pripisuje angleškemu filozofu in politiku Johnu Locku ter njegovemu zagovarjanju naravnih pravic do življenja, svobode in lastnine, predstavniške oblasti ter tolerance. Temeljni deli v tem pogledu sta *Pismo o toleranci* (1689) in *Dve razpravi o vladi* (1690). Med drugimi kasnejšimi vidnimi ideologi liberalizma pa vsekakor velja izpostaviti še Thomasa Paina (1737–1809), Johna Stuarta Milla (1806–1873) in sodobnega liberalnega ekonomista Johna Maynarda Keynesa (1883–1946). Liberalizem je osrednja ideologija industrializiranega zahodnega sveta in je zato pogosto prikazovan tudi kot neke vrste »metaideologija«, ki je skozi svoje razvojne procese danes utemeljena na ključnih idejah posameznika oz. individualizma, njegovih svobod in svoboščin, izhodiščnih priložnosti ter enakosti pred zakoni, v političnem smislu pa s temeljnim načelom »vsak glas ima enako težo«. ¹⁴ Družba je v tem pogledu videna kot atomizirani seštevki samozadostnih posameznikov, ki drug drugemu ne dolgujejo ničesar. Prednost imajo razumni in sposobni posamezniki, ki v racionalni ter argumentirani razpravi in s svojimi znanji, veščinami, izkušnjami, spretnostmi, talenti iščejo razvojne rešitve. Liberalizem je toleranten do drugačnega mišljenja, govora, delovanja, za katere verjame, da bogatijo in krepijo posameznika ter s tem posledično celotno skupnost. Vsakokratna oblast je izbrana s strani vladanih na volitvah in je odraz njihove večinske volje. ¹⁵ Država je nujno zlo (angl. *necessary evil*) in nočni čuvaj (ang. *nightwatchman*), ki zagotavlja red, varnost in pravna pravila ter skrbi in ščiti voljo skupnosti (t. i. javni interes) ter v tem odnosu tudi omejuje posameznikove svoboščine in mu nalaga dolžnosti. Z začetkom uveljavljanja Millove ideje o »novem liberalcu« ter s tem modernega liberalizma pogled na delovanje vlade postaja bolj intervencionističen, kar se kaže skozi njeno »spečo prisotnost« pri

¹⁴ V tem smislu liberalizem loči med močjo talentov in dohodkovnih zmožnosti ter posledično zagovarja t. i. »meritokratsko enakost« zaslug, ki ljudem z znanjem, s talenti in z delovnim zmožnostmi ter veščinami dajejo večjo izhodiščno moč in pomembnost kot tistim, ki teh nimajo.

¹⁵ Gre za temelj liberalne demokracije, po kateri oblast izbira ljudstvo »od spodaj«, preko sistema predstavništva in demokratičnih načel volilnih procesov.

ekonomskem menedžmentu ter socialni regulaciji in zagovorništvo po obsegu velike vlade. V ekonomskem smislu je trg (še vedno) razumljen kot samoregulativen in s svojimi mehanizmi po naravni poti zagotavlja splošen napredek ter priložnosti za vse (fr. *laissez-faire*) (Freeden, 2003; Heywood, 2021).

Ideja *konzervativizma* se pojavi konec 18. in v začetku 19. stoletja prvenstveno kot odziv na ekonomske ter politične spremembe, ki jih je najintenzivneje spodbudila francoska revolucija pa tudi druge vznika-joče ideologije, posebej liberalizem, socializem ter nacionalizem. Temeljna ideja konzervativizma je ohranjanje starega oz. obstoječega reda¹⁶ ali podpiranje sprememb z namenom (za)varovanja obstoječega reda,¹⁷ ki je utemeljen na spoštovanju (naravnega) aristokratskega reda in vladanja, spoštovanju avtoritete, hierarhije, tradicije ter obveznosti. Ljudje so videni kot nepopolni, v svojih zmožnostih in talentih, ki so sicer prirojeni, so omejeni, nagnjeni k moralni koruptivnosti, egoizmu, zavisti in želji po moči. Zaradi tega potrebujejo naravni prostor, ki bo raznolike posameznike povezoval, združeval in tudi vodil. To nalogo po organski poti opravlja družbena ureditev s svojimi institucijami oz. celotno tkivo družbe (angl. *fabric of society*), od družine in lokalne skupnosti do naroda. Celota je mnogo več kot le seštevek posameznih delov. Načelo delovanja je pragmatično, zaupa se v to, kar deluje, kar je utemeljeno na dobrih preteklih izkušnjah, znanju, življenjskosti in ne na abstraktnih idejah, ki so utemeljene na brezmejnih in nenačelnih priložnostih. Država je utemeljena na načelu »en narod«, za varnost in neodvisnost ljudi od države pa je ključno njihovo zasebno lastništvo, ki lastnikom daje samozavest, zagotavlja spoštovanje zakonov pa tudi drugih ljudi, ki imajo v svoji lasti premoženje. Lastništvo tudi zagotavlja razumevanje ter spoštovanje obveznosti in ne zgolj pravic. Zmanjševanje (prirojenih) ekonomskih neenakosti poteka preko kombinacije ukrepov politik progresivnega obdavčevanja in socialnih provizij za šibkejše. Takšen pristop vse do danes narekuje odnos konzervativne ideologije v zvezi z ekonomsko in socialno politiko, ki se krepi posebej po drugi svetovni vojni skozi

¹⁶ Praviloma se takšno usmeritev konzervativizma pripisuje kontinentalni evropski ideji, ki jo je začel razvijati mislec Joseph de Maistre (1753–1821).

¹⁷ Takšna smer je praviloma pripisana ameriškemu in britanskemu konzervativizmu, kot ga idejno opredeljuje Edmund Burke.

ideje krščanske demokracije¹⁸ in nove desnice¹⁹ ter na podlagah kasnejših smernic neokonzervativizma²⁰ pa tudi neoliberalizma²¹ (Phillips-Fein, 2011; Heywood, 2021). Kot posebej izpostavlja Kekes (1997), pa je konzervativizem predvsem odraz politične morale, ki se kaže skozi poslanstvo države v skrbi za dobro družbo in življenje. Idejno-filozofske temelje konzervativizma se pripisuje angleškemu filozofu in politiku Edmundu Burku (1729–1797), v kontinentalnem delu Evrope pa Josephu de Maistru (1753–1821). Med sodobnimi konzervativnimi ideologi osrednje mestu zavzema avstrijski ekonomisti in politični filozof Friderich von Hayek (1899–1992).

Tretja temeljna politično-filozofska misel, ki v središče svoje ideje in sporočila postavlja izbrane vsebine vrednot ter z njimi povezanih pravic, je *socializem*. Po mnenju nekaterih je temeljno idejo socializma v svojem delu *Republika* opredelil že Platon (428/427 ali 424/423 pr. n. št.–348/347 p.n.š.), zanesljivo pa leta 1516 Thomas Moore (1478–1535) v delu *Utopija*. Verjetno najbolj znan ideolog sodobnega (revolucionarnega; op. avt.) socializma je s svojo idejo odprave kapitalistične ekonomije in zamenjave s socialistično družbo ter skupnim lastništvom Karl Marx (1818–1883). Marx je z dokončnim razvojem ideje diktature delavskega proletariata postavil tudi temelje za ideologijo komunizma, s katero pa se veliko ideologov socializma zaradi njene ekstremne

¹⁸ Načela krščanske demokracije so se po drugi svetovni vojni razvijala v kontinentalni Evropi in so utemeljena na tržni ekonomiji, zasebnem podjetništvu ter tekmovalnosti pa tudi na prepričanju, da morajo t. i. vmesne institucije (npr. podjetja, cerkev, združenja in različne skupine sindikatov) med posamezniki in državo skupaj s slednjo zaradi cilja po blaginji (po) skrbeti preko ideje socialnega partnerstva tudi za socialno harmonijo družbe kot organske celice.

¹⁹ Razvije se v sedemdesetih letih 20. stoletja, kot odgovor na povojni intervencionizem države ter kritiko Keynesove socialnodemokratske ideje, ki naj bi vodila v zaskrbljujoče naraščajoče družbene konflikte ter upad splošne avtoritete. Glavni zagovornik tega pristopa je bil Friedrich von Hayek (1899–1992), v praksi pa se je v osemdesetih letih udeleževala skozi vodilno načelo »svobodne ekonomije in močne, a majhne države« in politike predsednika ZDA Ronalda Reagana (1911–2004) ter britanske premierke Margaret Thatcher (1925–2013).

²⁰ Neokonzervativizem gradi na vnovični utrditvi temeljne konzervativne ideje iz 19. stoletja. Prav posebej sta izpostavljeni vrnitev in okrepitev vloge avtoritete, ki je zaradi discipline, spoštovanja ter skupnih vrednot garant socialne stabilnosti in povezanosti. Skeptičnost in dvom se pojavljata v odnosu do rastočih multikulturalnosti, multireligioznosti pa tudi do multikulturalizma in naraščajočega vpliva nadnacionalnih institucij, kot sta OZN in EU. Vse navedeno naj bi samo po sebi vodilo k nestabilnosti ter konfliktni obremenjenosti.

²¹ Osrednja stebra ideje neoliberalizma sta trg in posameznik, kjer naj se prvega razbremeni regulacij, z vidika socialne odgovornosti države pa velja, da so socialni programi neupravičeni in za posameznika ponižujoči, gojijo kulturo odvisnosti in posledično jemljejo svobodo njegove izbire na trgu, kar je v strokovni literaturi poznano tudi pod izrazom »država varuška« (angl. *nanny state*), ključni zagovorniki tega idejnega toka pa so ekonomisti Hayek, Friedman ter filozof Robert Nozick. Tudi prevladujoči procesi globalizacije so oprti na številne od opisanih idej.

naravnosti ni strinjalo.²² Za idejo socializma velja, da je neposredni odgovor na kritike kapitalizma in z njim povezanih idej liberalizma pa tudi konzervativizma. Vodilno idejo socializma je zastopal t. i. reformistični socializem, ki se je razvil v 18. stoletju in je temeljil na vrednotah socialne enakosti, enakih priložnosti, moralnih (in ne materialnih; op. avt.) spodbudah, vlogi skupnosti, ki je nad posameznikom, članstvu v družbenih skupinah in kolektivnih telesih, človečnosti, ki se kaže skozi bratstvo in solidarnost. Delavski razred je v tem pogledu viden kot osrednji motor družbe, ki se bo po mirni, postopni, zakoniti, »parlamentarni« poti postopno integriral v kapitalistično družbo preko zagovorništva izboljšanih pogojev dela in plač, nastanka sindikatov ter socialističnih političnih strank. Glavni zagovorniki takšnega socializma so bili t. i. etični socialisti, ki so poudarjali potrebo po moralno ozaveščenem gospodarstvu, ki temelji na načelih altruizma, solidarnosti, sodelovanja in socialne pravičnosti, hkrati pa nasprotuje posesivnemu individualizmu,²³ ter revizionistični marksisti.²⁴ Oboji so v 20. stoletju predstavljali tudi idejno podstat za današnjo socialno demokracijo (Harrington, 1989).

Socialna demokracija v svoji ideji, za katero večinoma velja, da ji primanjkuje klasičnih ideoloških podstat liberalizma ali pa tudi temeljnega socializma, zagovarja ravnotežje med trgom in državo, med posameznikom in skupnostjo.²⁵ Je kompromis med priznavanjem kapitalizma kot mehanizma za zagotavljanje blagostanja ter hkrati distribucijo tega blagostanja po moralnem in ne tržnem načelu. Vodilna načela

²² Marksizem je prvenstveno izhajal iz tez Thomasa Hobbesa o naravnem stanju, v katerem so ljudje ljudem volkovi, zato potrebujejo višjo avtoriteto (suverena), ki mu z družbeno pogodbo predajo svoje pravice, ta pa jih bo lahko prisilil, da se bodo držali medsebojnih obljub in dogovorov. Državljeni se strinjajo, da se bodo pokoravali suverenu, ki ga bodo izbrali skupaj, a potem vso svojo politično voljo predali izbranemu suverenu, kar je v ideji marksizma pomenilo delavskemu razredu. Poleg Marxa je začetno marksistično vizijo zagovarjal tudi Fridrich Engels (1820–1895), kasneje za njima npr. Rosa Luxemburg (1871–1919) in Clara Zetkin (1857–1933). Posebej znana kasneje je v praksi zvrst ortodoksnega komunizma, ki se je izvajal v Sovjetski zvezi, z začetki političnega delovanja Lenina in Stalina, po drugi svetovni vojni pa v državah vzhodne Evrope, Kitajske, na Kubi, vse do danes v Severni Koreji, v zahodnem delu Evrope pa skozi idejne smernice Herberta Marcuseja (1898–1979).

²³ Med glavne predstavnike etičnega socializma uvrščamo mislece, kot so Henri de Saint-Simon (1760–1825), Robert Owen (1771–1858), Charles Fourier (1772–1837), William Morris (1834–1896).

²⁴ Vodilni ideolog Eduard Bernstein (1850–1932).

²⁵ Kot idejnega vodjo socialne demokracije se izpostavlja ameriškega akademika in političnega filozofa Johna Rawlsa (1921–2002) ter njegovo delo Teorija pravičnosti (1971), o katerem smo pisali tudi ob koncu prvega dela knjige.

Preglednica 2.5 Vrednote in pravice skozi politične ideologije

Politična ideologija	Ključne stebri vrednot in vodilne pravice
Liberalizem	Posameznik Svoboda Pravičnost Toleranca Razlog
Konzervativizem	Skupnost (organska) in nepopolnost posameznika Dobra družba in življenje Tradicija Hierarhija in avtoriteta Lastnina
Socializem	Skupnost Enakost Solidarnost Sodelovanje Skupno lastništvo

VIR Prirejeno po Heywood (2021).

socialne države, redistribucije in socialne pravičnosti posebno pozornost namenjajo šibkim ter ranljivim družbenim skupinam. Na nek način je utemeljena na želji po »počlovečenju« kapitalizma s pomočjo državne intervence, za katero s pojavom t. i. nove socialne demokracije – »tretje poti« – velja, da se kot alternativa stari socialni demokraciji ter neoliberalizmu zavzema za globalizacijo, dinamično tržno ekonomijo, utrjeno na ekonomiji znanja, kamor sodijo informacijska tehnologija, posameznikove veščine, delovna ter gospodarska fleksibilnost. Naloga države je spodbujanje mednarodne konkurenčnosti, s posebnim zagovorništvom izobraževanja in spretnosti (Giddens, 2000; Heywood, 2021).

Vodilne stebre vrednot in hierarhijo temeljnih vsebin, povezanih z idejami človekovih pravic v temeljnih političnih ideologijah, lahko na kratko prikažemo tudi s pomočjo preglednice 2.5. Glavno sporočilo tega za celovito razumevanje razdelanosti, ozadij in argumentov posamezne politične ideologije sicer (pre)kratkega poglavja je, da med različnimi političnimi ideologijami že na idejni ravni obstajajo izhodiščne razlike v dojemanju vlog, namenov, poslanstva in s tem odgovornosti tako posameznika kot tudi družbe in države.²⁶ Posledično se zato zdi še

²⁶ Heywood (2021) povzema, da se razlike med posameznimi ideologijami najpogosteje kažejo pri naslednjih idejnih linijah oz. determinantah: (1) družbeno-politične determinante ideologije, kot se kažejo skozi različne oblike ureditve oblasti v državi, npr. absolutne, ustavne, parlamentarne, (pol)predsedniške ali pa socialistične republike ali monarhije; (2) družbeno-eko-

toliko večjega pomena, da se dodatno pozornost nameni tudi idejnim opredelitvam temeljnih vrednot, na katere se nadalje opira posamezne vsebine človekovih pravic.

Vrednote, etika, morala in človekove pravice

Vrednote so odraz temeljnih in vodilnih prepričanj ter načel, ki nas na različnih področjih našega življenja vsakodnevno vodijo pri pogledih, odnosih, delovanju. So odraz naših sodb, oblikovanih na osnovi različnih dejavnikov: osebnih pogledov, izkušenj, družbenih norm in okolja, kulturnih, verskih, etničnih prepričanj, vpliva medijev ter javnega mnenja, v svetu politike pa seveda tudi idej, pogledov in stališč vodilnih političnih ideologij. *Številni avtorji* (npr. Thorisdottir idr., 2007; Schwartz idr., 2010; Piurko idr., 2011) skozi čas na različnih vrstah podatkov in preko različnih analiz prikazujejo tesno medsebojno prepletenost med osebnimi vrednotami ter politično identiteto ter volilno izbiro posameznikov, kjer povezovalni člen med obema predstavlja prav odnos do vsebin človekovih pravic. Z vidika vrednot, ki jih kot vodilne zagovarjajo politične ideologije v navezavi na njihovo razumevanje in prednostno razvrščanje človekovih pravic, se v kombinaciji med družbenimi in političnimi vrednotami lahko izpostavi naslednje, o katerih smo vsaj posredno pisali že v predhodnih delih knjige (Lerner in Lasswel, 1951; Rokeach, 1973; Gaus in D'Agostino, 2013):

- družbene vrednote, povezane s spoštovanjem, pravičnostjo, z blaginjo in enakostjo v družbi;
- politične vrednote, povezane s svobodo, z demokracijo in s človekovimi pravicami kot vrednoto samo po sebi.

Že do tega poglavja smo lahko prepoznali, da so človekove pravice vrednote same po sebi in da so v zahodnem svetu praviloma neposredno povezane z demokracijo ter s pravno državo. Vrednote so v večini pluralnih liberalnih demokracij odraz iskanja dogovorov. Posledično so zato praviloma tudi sprejete politike lahko zgolj neke vrste kompromis, s katerim se strinja večina vpletenih, in prav zaradi tega je zato

nomska ideologija, kot se odraža skozi avtoritarne ali libertarne ureditve na primerih fašizma, anarhizma, kolonializma, komunizma, despotizma, fevdalizma, socializma, totalitarizma; (3) geokulturna ideologija, ki se v razponu med globalnim in lokalnim kaže skozi zagovornišvo političnih ureditev v formacijah mestnih držav, nacionalnih vlad, nacionalizmov, internacionalizmov, mednarodnih organizacij, globalizma.

Slika 2.7 Možni izhodi iz konflikta vrednot (povzeto po Weimer in Vinning, 2017)

vneprej (po)znan dogovor o tem, na katerih vrednotah je utemeljeno vsakokratno politično delovanje, zelo pomemben.

Vrednot ni možno izmeriti z običajnimi merskimi enotami, ampak s primerjavo glede na *etične in moralno sprejete norme ter pravila* v neki skupnosti, na nekem ozemlju, času. Pri tem razumevanje etičnega odraža vsakokratni odgovor na vprašanje, kaj je prav in kaj narobe, kaj je dobro in kaj slabo, medtem ko se vidik morale osredotoča na še globlje vprašanje oz. pričakovanje, da to, kar je dobro za nekoga, ne ogroža, ali celo odvzema, dobrega drugemu.²⁷

Izhodišče in hkrati hrbtnica etike ter etičnega delovanja tako posameznika kot družbe ali oblasti je vezana na vrednoto enakosti (Shue, 2006; Bluhm in Heineman, 2007) in starogrške filozofije vodenja »dobrega življenja« oz. »biti« (Aristoteles, 2016). V slednji je bila etika postavljena v bistvo življenja in modrega ločevanja ter sledenja odgovornim zadevam (v odnosu do neodgovornih; op. avt.). V prisposobi jajca je logika lupina jajca, fizika njegov beljak, etika pa rumenjaki. O osrednjem mestu etike (prvenstveno) kot sinonima za moralo ter presojevalca delovanja posameznika in skupnosti se veliko razmišlja vse do danes. Tako etika npr. po Kantu odraža vidike presoje (angl. *ethics of judgement*), pri

²⁷ Ljudje večinoma oba termina sicer uporabljajo kot sinonima in izmenjajoče, Cidney Grannan (b. l.) pa izpostavlja, da je razliko treba iskati tudi v razumevanju etičnega kot standardnega normativa in pravil (posebej posamezne strokovne skupnosti, kot so npr. akademska, raziskovalna, poslovna, zdravniška, sodniška etika), morale pa kot intimnega, osebnega odnosa, ki ima svoje korenine pogosto v vrednotah, oprtih na vero.

Heglu pa odločitev (angl. *ethics of decision*), s čimer slednji vpelje tudi razliko med etičnim in moralnim, ko prvo povezuje z reakcijo oz. takojšnjim odzivom, drugo pa z refleksijo (Badiou, 2001, str. 1–2).

Ukvarjanje z vrednotami, posebej v povezavi z vprašanji etike in morale, se na primeru človekovih pravic lahko odraža tudi v različnih *kritičnih, pogosto konfliktnih primerih*, med katerimi v nadaljevanju navajamo tri najpogostejše in hkrati tudi najtemeljnejše.

Ideja vrednot sama v sebi nosi mnogo *subjektivnosti*, ki se kažejo preko prevlade osebnih pogledov in interesov, notranjih občutij, sledenja splošnim prepričanjem, kar pa za pošteno in glede na različne skupine uravnoteženo presojo ni dovolj (Davidson, 2005, str. 85–99). V izogib tovrstnim ozkim, osebno motiviranim pogledom na (praviloma lastne) pravice so bile seveda vzpostavljeni številne pravne regulative in zaščite, etični kodeksi pa tudi pravila ter posebna etika raziskovanja in preučevanja človekovih pravic, o čemer podrobneje pišemo v naslednjih poglavjih.

Druga, praviloma neposredna in običajno pričakovana posledica subjektivnega dojetja človekovih pravic pa je *konflikt vrednot*. Mnogokrat lahko neka rešitev oz. stanje predstavlja vrednoto za eno skupino, za drugo pa prav nasprotno. Še huje je, če ena skupina zase pridobi prednosti na račun tega, da poseže v vrednote druge skupine. Skoraj vsi politični spori že zaradi različnosti v političnih ideologijah vključujejo različna prepričanja o tem, kaj je prav in kaj narobe, kaj je pravično in kaj nepravilno, saj so v bistvu osnovani na medsebojno konkurenčnih vrednotah. Bistvo konflikta vrednot je torej utemeljeno na nestrinitanju ali nasprotovanju zaradi različnih pogledov, odnosov, prioritet v prepričanjih in načelih pa tudi osebnih interesih in seveda moči. Vse to sproža različno napete odzive in s seboj nosi nevarnost različnih vrst neenakosti ter nepravilnosti, od »zgolj« čustvenega občutka zapostavljenosti in omejevanja do objektivnega zmanjševanja ekonomskih, socialnih, celo civilnih ter političnih pravic.

Sestavni del konflikta vrednot je povezan z nesoglasji, s predsodki, stereotipi, z delitvami na »naše« in »vaše«, celo s sovražnostjo in z nasiljem. Komunikacija v opisanih primerih je zahtevna in otežena, a praviloma prva pot v smeri razreševanja, ki lahko poteka na različne načine, od »mirnega« do »glasnega« iskanja kompromisov in skupnih točk, pogajanj, do soočenja vrednot ali v najslabšem primeru izstopa iz konflikta brez rešitve (Shue, 2006; Weimer in Vinning, 2017). Kot kaže slika 2.7, se v praksi različni pristopi k reševanju konfliktov med seboj prepletajo, končni način razrešitve pa je pomemben predvsem

zato, ker odraža tudi kvaliteto razrešitve in zaščite človekovih pravic oz. vrednot, zaradi katerih je do konflikta sploh prišlo.

V primerih konflikta vrednot se velja ozreti tudi na različne filozofske in psihološke misli ter spoznanja, med katerimi je ponovno treba izpostaviti dilemo v odnosu med zagotavljanjem pravice do popolne svobode posameznika, ki jo je kot prvi zagovarjal John Stuart Mill, ter utilitarističnim moralnim načelom iskanja najboljših koristi za največje število ljudi. V tej povezavi *teorije pravic* pa tudi *teorije dolžnosti in obveznosti* opozarjajo na ultimativnost zagotavljanja pravice do življenja kot najvišjega dobrega, ki ne sme biti nikoli podvrženo kakršni koli omejitvi ali prisili niti ne predmet »pogajanj« v odnosu do drugih, s pravico do življenja tekmujočih pravic (npr. Wacks, 2006).

Kot tretjo občutljivo točko vrednot, etike in morale v svetu človekovih pravic pa je treba izpostaviti vidike, na katere opozarjajo ideje t. i. moralne politike in politike greha. Osrednje vodilo teorije moralne politike je, da obstajajo skupine na vrednotah ali morali temelječih politik, ki se vsakodnevno ukvarjajo z moralnimi vprašanji in vrednotami temeljnih človekovih pravic, kot npr.: kdaj se začne življenje, ali ima država pravico vzeti življenje, ali so igre na srečo po naravi zlo, ali naj bo homoseksualnost moralno in pravno enakovredna heteroseksualnosti (Mooney, 1999; Skitka idr., 2005; Ben-Nun Bloom, 2014)? Odgovori na tovrstna vprašanja predstavljajo osnovo za razlago in napovedovanje političnega vedenja na področjih moralne politike. Kot pa opozarja Mooney (1999), opisana moralna politika lahko hitro privede do (zgolj) pravnega sankcioniranja dobrega in slabega, potrjevanja določenega sklopa temeljnih vrednot tudi na račun spregleda drugih. V tem smislu se tako za družbo še prav posebej zahtevna in občutljiva vprašanja, ki ustvarjajo polarizacije, zameji v pravno opredeljena univerzalna pravila, ki pa so za določen del družbe povsem nespremenljiva. V psihološkem smislu to po ugotovitvah raziskovalcev vodi v konflikte zavračanja drugače mislečih, k nižji stopnji sodelovanja, močnim čustvom moraliziranja, sentimentalizma, vse do obtoževanja s konceptom greha – skratka, do močnih podlag za kulturno pogojene konflikte znotraj neke družbe in države (Skitka idr., 2005; Ben-Nun Bloom, 2014).

Medtem ko kazensko pravo v veliki meri opredeljuje dobro in zlo, bi se morala moralna politika ukvarjati predvsem s temami, glede katerih v državi z vidika vrednotnega pogleda nanje še ni popolnega soglasja, posebej ob dejstvu, da je vsaj znatna manjšina državljanov v temeljnem, prvobitnem sporu z vrednotami, ki jih uteleša nek vidik pravno

že opredeljenih vsebin, ki sodijo v skupine s področij t. i. moralnih politik. Raven javnega soglasja o teh vrednotah je med ljudmi pa tudi posameznimi državami lahko tako različna, da to dejansko lahko vpliva na vsebino končnih političnih usmeritev in s tem na splošno smer moralne politike neke države (Meier, 1999).²⁸

Opisane moralne politike praviloma ne zahtevajo velikih finančnih izdatkov ali kompleksnih birokratskih ukrepov, praviloma neposredno vplivajo na malo ljudi, imajo pa izredno močno simbolno sporočilo o tem, v kaj politika verjame in za kaj se zavzema. Za moralne politike velja tudi, da se večinoma nanašajo na vsebine neekonomskih vrednot in da so visoko politizirane s strani zainteresiranih interesnih skupin, ki moralno politiko osredotočijo na eno samo vprašanje in na pričakovanje, da vladam vsilijo svoje poglede in s tem svoje vrednote (Smith, 2002).

S sprejetjem *Splošne deklaracije človekovih pravic* (United Nations General Assembly, 1948) in z idejo univerzalnosti (politike) in človekovih pravic po celem svetu, neodvisno od geografskih, družbenih, kulturnih, verskih in končno tudi filozofskih ter še ostalih možnih drugih specifik, se je vsaj na načelni in normativno opredeljeni ravni pokazala priložnost premagovanja opisanega moralnega pluralizma in z njim povezanih nevarnosti vrednotnih konfliktov. Pa vendar, navkljub temu, da so se k spoštovanju tega dokumenta tudi politično zavezale večinoma skoraj vse države po svetu, številni primer iz vsakodnevne politične in tudi družbene, kulturne, verske, še posebej pa gospodarske prakse kažejo, da ideje univerzalnosti ni možno uveljaviti, tudi zaradi tega, ker je sistem vrednotnih in etičnih norm ter pravil zgodovinsko že glede na posamezne države postavljen na (vsaj) filozofsko, teleološko, ideološko raznolikih temeljih.²⁹ Posledično je skoraj nemogoče najti eno samo enotno opredelitev vrednot, etike, morale in človekovih pravic, dileme moralne politike in vrednotni konflikti pa so vsakodnevno dejstvo. Priznavanje, da je moralni in kulturni pluralizem realnost, lahko posameznikom in družbam pa tudi politiki pomaga pri

²⁸ Npr., politika regulacije umetne prekinitve nosečnosti, pri kateri pride do konflikta med t. i. »konkurenčnima vrednotama« pravice do življenja in pravice do svobode izbire, se lahko pri moralno sorodnem vprašanju odnosa do smrtne kazni odrazi v povsem drugačni, manj konfliktni podobi, v primeru, če so družbene vrednote in s tem povezano javno mnenje neke države pri tem vprašanju enotnejši in bolj enostranski.

²⁹ Maior (2013) univerzalnost vrednot človekovih pravic prikazuje skozi relativnost oz. specifičnost, kot jo lahko razberemo skozi vodilne svetovne religije islam, hinduizem in budizem ter konfucijanstvo. O sorodnih dilemah veliko tudi v Badiou (2001).

razumevanju ter obvladovanju konfliktov vrednot, saj s tem priznava možnost obstoja različnih pogledov in potrebo po iskanju načinov za spoštljivo razreševanje odprtih dilem.

Splošno naj bi veljalo, da etika predstavlja seštevek vrednot in da se kot odraz dobrega, pravega in pravilnega ter poštenega odraža skozi moralno načelo, da z nobenim našim delovanjem in vedenjem ne smemo omejevati pravic drugih (Copp, 2006). Skrb za to je položena najprej v roke posameznika, ko pa jo prevzame država, to počne preko delovanja svojih institucij in vodenja politik, povezanih z vsebinami človekovih pravic. Prav o tem govori nadaljevanje knjige.

2.3 Človekove pravice in institucionalna organizacija politične moči (podoba B)

V demokratičnih sistemih organizacijo moči države predstavlja sistem njenih institucij, njihovih pristojnosti in odgovornosti ter medsebojnih razmerij. Rhodes idr. (2006) kot institucije države opredeljujejo izvršilne organe, zakonodajne organe, sodišča, javno birokracijo pa tudi institucije civilne družbe, politične stranke, nevladne organizacije, ekonomske institucije, ozemeljske institucije, vse institucije, povezane z delom na lokalni in regionalni ter mednarodni ravni. Kot del institucionalnega okvira nekega sistema avtorji štejejo tudi uradne dokumente, kot so ustave, zakoni, predpisi, pa tudi manj uradne dejavnike, ki se kažejo skozi norme, ideje, vedenje. Pri tem naboru izhajajo iz različnih teoretskih pogledov, ki se skozi obdobja ter preko različnih (pod)zvrsti razvijajo v okviru posebne teoretske šole *institucionalizma* kot tistega znanstvenega in teoretičnega okvira, ki se ukvarja s preučevanjem vlog institucij in v tej povezavi z organizacijo (tudi) politične moči na nekem ozemlju, z odnosom institucij do konkretnih tematik, do drugih institucij, skupin, posameznikov.

Zgodovinsko gledano so institucionalne teorije ene od najstarejših politoloških teorij in se pojavijo v poznem 19. ter začetku 20. stoletja. Izhodiščno so se v začetkih navezovala predvsem na preučevanje delovanja institucij vlade ter parlamenta z vidika zasledovanja družbenih in ekonomskih vrednot tedanjega časa, vse do današnjih dni pa so razvile številne razširjene ter na aktualne čase osredotočene (pod)teorije (March in Olsen, 1984; Hall in Taylor, 1996; Steinmo, 2008; Knill in Tosun, 2012).³⁰

³⁰ Vsekakor velja omemba, da so o vlogi političnih institucij v tedanjem obdobju in v odnosu do aktualnih vrednotnih postulatov pisali že Platon, Aristotel, Locke, Hobbes in Madison.

Med različnimi vejami institucionalizma, ki se razvijajo skozi čas, je z vidika njihovega izpostavljanja vsebin, povezanih s človekovimi pravicami, treba poleg tradicionalnega institucionalizma posebej izpostaviti še novi institucionalizem³¹ in v njegovem okviru: (a) zgodovinski institucionalizem, ki obravnava zgodovinski razvoj in odvisnost institucij v nekem časovnem obdobju ter kontekstu; (b) normativni oz. konstruktivistični institucionalizem, ki se osredotoča na vlogo norm, idej in vrednot pri oblikovanju institucij ter njihovem vplivu na vedenje; (c) institucionalni dizajn in spremembe, ki izpostavljajo pomen poznavanja nastanka in sestavnih delov neke institucije ter rezultatov, ki jih ta prinaša s svojim delovanjem. V zadnjem obdobju se je omenjenim teoretskim vidikom pridružila še teorija omrežnega (angl. *network*) institucionalizma, ki mu je sorodna tudi vsebina teorij oz. koncepta vladanja (angl. *governance*). Po njih poznavanje delovanja institucij države in nedržavnega sektorja odraža poznavanje njihove sestave, organiziranosti, medsebojnih odnosov, ki vsi skupaj vplivajo na sprejemanje in nadaljnje izvajanje odločitev ter končnih rezultatov le-teh (Levi-Faur, 2012).

Institucije so tako danes v okviru različnih (pod)teorij institucionalizma v najširšem pogledu opredeljene kot strukture, ki zagotavljajo okvir, v katerem delujejo posamezniki in skupine, pravila njihovega delovanja in s tem tudi sistemov znotraj neke oblasti pa formalno opredeljujejo zakoni ter predpisi, neformalno pa norme, vrednote in običaji, to vse pa končno rezultate in dosežke sistema ter družbe (Rhodes idr., 2006). Institucionalna teorija se tako osredotoča tudi na pomen in vlogo institucij pri oblikovanju, sprejemanju ter kasnejšem izvajanju politik. Eno od osrednjih vprašanj (politične) institucionalne teorije je pri tem povezano s preučevanjem vpliva institucij na kasnejše rezultate sprejetih in izvedenih politik ter vprašanj, kako institucije skozi čas ter preko preteklih izkušenj z rezultati svojega delovanja uravnavajo probleme in krepijo trdnost politik ter s tem posledično tudi lastnega obstoja – torej, kako je preko institucij organizirana in izvajana politična moč ter s kakšnimi učinki. Skratka, v najširšem smislu institucije odražajo: (1) nabor posameznih institucij znotraj nekega lokalnega, regionalnega, nacionalnega, mednarodnega sistema; (2) oblike in sistem

³¹ Novi institucionalizem, imenovan tudi neoinstitucionalizem ali neoinstitucionalistična teorija, se za razliko od strogo formalnih vidikov preučevanja institucij, ki jih zagovarja tradicionalni institucionalizem, osredotoča na značilnosti in učinke tako formalnih kot tudi neformalnih pravil na vedenje posameznikov ter skupin (Peters in Pierre, 1999).

Makroprostor:

politične institucije vseh treh vej oblasti na različnih teritorialnih političnih ravneh

Mezoprostor:

skupno (so)delovanje institucij z makro- in mikroprostora

Mikroprostor:

organizacije, skupine, posamezniki iz nepolitičnega prostora (npr. gospodarstvo, družba, politične stranke, interesne skupine, društva, nevladni sektor, vplivni posamezniki)

Slika 2.8 (Neo)institucionalni prostor medsebojnih odnosov na primeru organizacije moči v politiki (uporabljene so grafike s Freepik.com)

ureditve ter izvajanja oblasti; (3) medsebojne odnose; (4) vzorce tako formalnih kot tudi neformalnih vedenj, pravil in norm delovanja institucij ter njihovih medsebojnih odnosov (Ostrom, 2007).

Povezanost med človekovimi pravicami in opisanim razumevanjem institucij je običajno možno videti bodisi skozi »čisti« institucionalni okvir bodisi interakcijsko (Pogge, 2008; Risse, 2008). Institucionalna razlaga vprašanja človekovih pravic povezuje z delovanjem institucij oblasti in njihovo prisilno naravo, z razumevanjem, da človekove pravice lahko kršijo le vlade ali vladne agencije in uradniki, ne pa tudi predstavniki zasebnega sektorja. Interakcijska razlaga, nasprotno, neposredno odgovornost za človekove pravice polaga tako v roke državnih kot nedržavnih oz. zasebnih institucij, skupin, posameznikov. Kot še specifičnejše vprašanje odnosa med človekovimi pravicami, institucijami in politiko predvsem raziskovalci s področja mednarodnih odnosov izpostavljajo tudi vprašanja, ali in kako lahko različni politični režimi vplivajo na človekove pravice ter kakšen vpliv imajo pri tovrstnem obnašanju držav mednarodne institucije (Forsythe, 2006). V tem pogledu lahko skozi predstavljene institucionalne teorije tudi na polju človekovih pravic vlogo institucij pre-

poznavamo skozi naslednje osrednje vidike, ki jih povzemamo tudi v sliki 2.8:

1. kot nabor (hierarhičnih; op. avt.) institucionalno-normativnih pravil in vsakodnevnih praks »politične in upravne igre«;
2. kot nabor strukturnih značilnosti delovanja posamezne institucije na ravni oblasti (ti. makroraven) oz. družbe (t. i. mikroraven) ter odnosov in skupnega delovanja različnih institucij pri konkretnih primerih oz. vsebinah (t. i. mezoraven).

V začetnem obdobju t. i. starega oz. tradicionalnega institucionalizma se je pri vsebinah človekovih pravic osrednji pomen pripisoval vlogi ustav in ustavnih dokumentov, ki so vzpostavili normativne ter temeljne pravne in institucionalne okvire države za njihovo varstvo v okviru pristojnosti pa tudi sistemov nadzorovanja ter uravnoteževanja (angl. *checks and balances*)³² vseh treh vej oblasti. Poseben poudarek je poleg ustavnega sodišča, ki ima po ustavi status prvega skrbnika človekovih pravic s strani države³³ dan tudi posebnim organom, pristojnim za človekove pravice, kot so npr. zaščitnik državljanskih pravic, komisar, komisija za človekove pravice, inštitut ali center za človekove pravice, varuh človekovih pravic oz. ombudsman, parlamentarni varuh človekovih pravic ali komisar za človekove pravice, javni zagovornik/zaščitnik, parlamentarni zagovornik.³⁴ Država našete posebne institucije za človekove pravice, na katere se lahko

³² Tako npr. »sodstvo« (pravna institucija) preverja, ali parlament (zakonodajna institucija) oblikuje politike, ki so v skladju z ustavno zahtevo. Parlament je tudi nadzorni organ, ki nadzoruje, ali politični del izvršilne veje oblasti (tj. vlada, posamezna ministrstva) deluje na zakonit način, ki ga je parlament določil z zakonodajo (March in Olsen, 1984).

³³ Ustava Republike Slovenije (1991) celotno osmo poglavje oz. člene 160–167 namenja ustavnemu sodišču. V šesti alineji 160. člena o pristojnostih ustavnega sodišča opredeljuje pristojnost, da ustavno sodišče odloča »o ustavnih pritožbah zaradi kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin s posamičnimi akti«.

³⁴ Ob opisanem je pomembno še prav posebej izpostaviti tudi sprejete zaveze oz. t. i. Pariška načela (The Paris Principles). Na prvi mednarodni delavnici nacionalnih institucij, zadolženih za človekove pravice, ki je pod okriljem OZN potekala v oktobru leta 1991 v Parizu, so se države zavezale, da bodo uredile status in delovanje nacionalnih institucij za zaščito in promocijo človekovih pravic (t. i. »nacionalnih institucij za človekove pravice«; op. avt.) ter v tem nacionalnem svojstvu sledile naslednjim temeljnim vlogam in odgovornostim, ki so opredeljene v Pariških načelih: (a) spremljale vsako situacijo kršitve človekovih pravic; (b) svetovale vladi, parlamentu in kateremu koli drugemu pristojnemu organu o konkretnih kršitvah, o vprašanjih v zvezi z zakonodajo ter s splošno skladnostjo in z izvajanjem mednarodnih instrumentov človekovih pravic; (c) samostojno sodelovale z regionalnimi in mednarodnimi organizacijami; (d) skrbele za izobraževanje in informiranje na področju človekovih pravic; (e) če jim nacionalni sistem dopušča, imele tudi t. i. kvazisodno pristojnost. Generalna skupščina OZN je Pariška načela sprejela leta 1993 (United Nations, b. l.b).

Slika 2.9 Institucionalno-pravni prostor človekovih pravic znotraj države

posamezniki obračajo po zaščito, razvija z namenom, da skozi te oblike in načine pomaga utrjevati ter poglobljati že sprejete pravice in svoboščine pa tudi da uveljavljajo nove pravice, katerih zaščito narekujejo tehnološki in gospodarski razvoj, spremenjene socialne, okoljske ter druge aktualne razmere. V luči tega zato velja izpostaviti, da se v medsebojnih odnosih država – posamezniki/skupine pravice pojavljajo v različnih oblikah (ne)samoumevnosti ter da jim je v določenih, predvsem novih primerih treba z odzivom nosilcev odgovornosti zanje (angl. *duty-bearer*) šele dati nek (ne)odgovor glede t. i. uveljavitvenega prepoznavanja novih pravic (angl. *assertive exercise*). Spet v drugih primerih pa institucije pravice že aktivno spoštujejo takoj, ko se pojavi potreba po njihovi uveljavitvi. V mnogih vsakodnevnih primerih pa se večino pravic povsem samoumevno spoštuje in objektivno uživa, saj niti uživalec pravice (angl. *right-holder*) niti nosilec njene odgovornosti več ne razmišljata o tem, da sta v tovrstnem odnosu (Donnelly, 2003, str. 8–10).

Za institucijo oz. institut varuha človekovih pravic, poimenovanega tudi z izrazom ombudsman, velja, da gre za izvensodno institucionalno obliko varstva človekovih pravic države, ombudsman pa je njen »predstavnik za pravičnost«, prvič vzpostavljen daljnega leta

1809 na Švedskem. Danes je preko 100 držav po svetu, tudi države Evropske unije, vzpostavilo tovrstne institute z namenom pomembnega dopolnila obstoječim oblikam varstva človekovih pravic pri nadzoru, reševanju in posredovanju pri konfliktih, iskanju poravnalnih rešitev ter svetovanju posameznikom in institucijam znotraj države (posebej sodiščem, državni administraciji ter političnemu delu izvršne ter zakonodajne veje oblasti), družbe (Hertogh in Kirkham, 2018).

Slovenski Zakon o varuhu človekovih pravic, prvič sprejet leta 1993 (Zakon o varuhu človekovih pravic (ZvarCP-UPB2), 2017), varuhu daje široko podlago za delo. Varuh lahko začne postopke na pobudo posameznikov ali na lastno pobudo, na različne organe naslavlja priporočila in mnenja, seznanja javnost s posameznimi problemi, pripravlja letna poročila in enkrat letno poročila Državnemu zboru Republike Slovenije. Zaradi zbiranja informacij lahko opravlja razgovore, vabi posamezne funkcionarje na pogovore in zaslišuje priče (če se priča ne javi, jo lahko prijavi sodniku za prekrške). Varuh se lahko odzove na vsak akt pristojnega ministrstva, lahko tudi vložijo ustavno pritožbo na ustavno sodišče. Varuh človekovih pravic pa hkrati ni nadomestilo državnih organov, kot so ustavno sodišče, sistem običajnih sodišč, ali pa tudi Komisija za peticije, človekove pravice in enake možnosti Državnega zbora. Prav tako ne more nadomestiti normalne pritožbene poti, pa vendarle velja splošna strokovna ocena, da je njegova vloga velika, saj s svojimi stališči in mnenji lahko v javnosti vidno vpliva na delo državnih organov pa tudi na reševanje konkretnih vprašanj posameznih družbenih skupin ali posameznikov (Zver, 1998; Bizjak, 2000).

Po zakonskih pristojnostih sorodno institutu ombudsmana, po načelnih pričakovanjih pa posebej osredotočeno prav na etične in moralne vidike spoštovanja pravic pa veliko demokratičnih sistemov vzpostavlja tudi posebne institute oz. urade, službe, komisije, ki se ukvarjajo z zagotavljanjem integritete in s preprečevanjem koruptivnega delovanja v sistemu.³⁵ Za te namene je bil tako npr. v Sloveniji leta 2011 sprejet Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije (Zin-TPK-UPB2) (2011). Z namenom krepitve učinkovitega delovanja pravne države in preprečevanja ogrožanja slednje s koruptivnimi dejanji

³⁵ Korupcija je v splošnem opredeljena kot kršenje in nespoštovanje sprejetih pravil ter s tem zaščite pravic s strani posameznikov, skupin in še posebej institucij v sistemu (Luna-Pla in Nicolás-Carlock, 2020).

pa je bila s tem zakonom kot samostojen ter neodvisen državni organ vzpostavljena tudi posebna institucija, imenovana Komisija za preprečevanje korupcije. Z opisanega zornega kota razumevanja skrbi za človekove pravice kot etično-moralne kategorije integritete v povezavi s korupcijo podatki ankete Eurobarometra, ki je bila objavljena leta 2020, kažejo, da Slovenija ne spada v skupino držav, kjer bi prebivalci v osebnih izkušnjah nadpovprečno zaznavali problematiko korupcije v sistemu, se pa Slovenci skupaj z Grki izmed prebivalcev vseh držav EU z naskokom popolnoma strinjajo s trditvijo, da je korupcija v njihovi državi velik problem (78 % vseh v Sloveniji in Grčiji, povprečje tovrstnega strinjanja v EU je 41 %, na Danskem, Finskem in Švedskem manj kot 10 %) (European Commission, 2011, str. 123, 130). Z vidika splošnega institucionalnega varstva anketa tudi pokaže, da ljudje v EU v primeru koruptivnih dejanj v povprečju najbolj zaupajo v delovanje policije (najbolj v skandinavskih državah), v Sloveniji pa varuhu človekovih pravic (str. 151–152).

Pomemben premik od opisanega nacionalno opredeljenega pojmovanja človekovih pravic na ravni državnih institucij proti mednarodnemu in širše institucionaliziranemu sistemu je neposredno po koncu druge svetovne vojne odražala vzpostavitev mednarodne politične organizacije Združeni narodi (OZN). Ključna institucionalna arena na področju mednarodne politike človekovih pravic se je začela s sprejemom *Splošne deklaracije človekovih pravic* (United Nations General Assembly, 1948) in z vzpostavitvijo vse institucionalne arhitekture, ki ji je sledila tako na mednarodni kot na nacionalni, regionalni ter lokalni ravni, kamor sodijo javne oz. politične ter zasebne oz. nepolitične organizacije. Od sprejema *Splošne deklaracije človekovih pravic* in njene podpore s strani držav sistem hierarhije ter nadzorov in ravnotežij v primeru javnih oz. političnih institucij na polju človekovih pravic deluje v naslednjem institucionalnem okviru:

1. mednarodne institucionalne strukture Organizacije Združenih narodov ter posebnega Urada višjega komisarja za človekove pravice (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights) in Odbora za človekove pravice (United Nations Human Rights Committee),³⁶ za človekove pravice specializirano Meddržavno

³⁶ Organ neodvisnih strokovnjakov, ki spremlja izvajanje Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah v državah pogodbenicah. Delo odbora ima za posledico številne spremembe zakonodaje, politike in prakse.

Preglednica 2.6 Institucionalna mreža na primeru izbranih institucij na polju človekovih pravic

Področje aktivnosti	Javno	Zasebno		
		Neprofitno	Profitno	
Politična raven aktivnosti	Mednarodni	<ul style="list-style-type: none"> • Organizacija Združenih narodov/Urada višjega komisarja za človekove pravice/Meddržavno sodišče/ Mednarodno kazensko sodišče • UNICEF* • Svetovna zdravstvena organizacija (WHO)* • Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD)* • NATO • Mednarodna banka za obnovo in razvoj (IBRD) • Svetovni monetarni sklad (IMF) 	<ul style="list-style-type: none"> • Amnesty International • Human Rights Watch • Human Rights First • Avocats Sans Frontières • International Federation for Human Rights • Human Rights Foundation • Equality Now • Freedom House • Transparency International • International Labour Organization (ILO) • Rdeči križ • Greenpeace 	<ul style="list-style-type: none"> • Multinacionalke* • Komercialne banke in zavarovalnice*
	Regijski	<ul style="list-style-type: none"> • Svet Evrope/Evropsko sodišče za človekove pravice • Komisar za ČP • EU*/EU ombudsman/EP pododbor za človekove pravice (DROI)/ Agencija EU za temeljne pravice (FRA) • Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OSCE)* • Mreža afriških nacionalnih institucij za človekove pravice • Mreža nacionalnih ustanov za promocijo in varstvo človekovih pravic v Ameriki • Azijsko-pacifiški forum nacionalnih institucij za človekove pravice 	<ul style="list-style-type: none"> • Global Rights (Afrika, Azija, LA) • Commonwealth Human Rights Initiative • Refugees International 	<ul style="list-style-type: none"> • Podjetja iz regije* • Komercialne banke in zavarovalnice*
	Domači	<ul style="list-style-type: none"> • Ustavno sodišče • Varuh človekovih pravic • Zagovornik pravic enakosti • Parlamentarna komisija za peticije, človekove pravice in enake možnosti Državnega zbora RS • Ministrstvo za pravosodje • Šole in univerze* 	<ul style="list-style-type: none"> • Center za informiranje, sodelovanje in razvoj nevladnih organizacij (CNVOS) • Mirovni inštitut • Društvo integriteta • Norwegian Refugee Council 	<ul style="list-style-type: none"> • Domača podjetja in banke, strokovna skupnost, • Mediji • Zasebne šole in univerze*

OPOMBA * Posredno institucionalno delovanje: gre za institucije, ki nimajo neposrednih pristojnosti, a se pri svojem delu pogosto ukvarjajo z vsebinami človekovih pravic Prirjeno po Landman (2006) in Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (2010)

- sodišče (International Court of Justice)³⁷ ter Mednarodno kazensko sodišče v Haagu (International Criminal Court);³⁸
2. regijske institucije za varnost in sodelovanje, kot je v primeru evropskega kontinenta Svet Evrope in v njegovem okviru delujoče Evropsko sodišče za človekove pravice – ESČP (European Court of Human Rights),³⁹ pa institut Evropskega ombudsmana, institucionalne strukture pod okriljem Evropske unije, med njimi Pododbor za človekove pravice v Evropskem parlamentu (European Parliament Subcommittee on Human Rights – DROI) in Agencija EU za temeljne pravice (European Union Agency for Fundamental Human Rights – FRA) ter Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (Organisation for Security and Co-operation in Europe – OVSE);
 3. nacionalne institucije, kot že opisano zgoraj.

Ko prikazana splošna pravila oz. sisteme organizacije moči v politiki prenesemo na polje človekovih pravic, se je treba zavedati, da posameznik svojih pravic ne uveljavlja zgolj preko državnih institucij, temveč ima na razpolago množstvo načinov delovanja skozi ustaljene organizacijske oblike ali skozi nove, ki jih lahko šele oblikuje izven okvirov države (npr. politične stranke, skupine pritiska, društva, nevladne organizacije za zaščito posameznih pravic, mediji, strokovna skupnost, izobraževalni sistem). Posledično se s podobno hierarhijo kot na strani države vzpostavijo tudi številne zasebne oz. nepolitične organizacije ter skupine za človekove pravice. Glede na njihovo poslanstvo ter značaj delovanja jih je po mnenju Landmana (2006) treba razlikovati tudi glede na njihov profitni ali neprofitni interes pri skrbi za človekove pravice.

³⁷ Meddržavno sodišče je glavni sodni organ OZN, ustanovljen z *Ustanovno listino Združenih narodov* in pristojen za reševanje sporov, ki jih predložijo države, v skladu z mednarodnim pravom in za podajanje svetovalnih mnenj o pravnih vprašanjih, ki jih predložijo pristojni organi in specializirane agencije OZN (spletna stran: <https://www.icj-cij.org/home>).

³⁸ Mednarodno kazensko sodišče (spletna stran: <https://www.icc-cpi.>) je neodvisno stalno sodišče, ki sodi osebam, obdolženim najhujših kaznivih dejanj mednarodnih razsežnosti, kot so genocid, hudodelstva zoper človečnost in vojna hudodelstva. Na zgodovinskih idejnih osnovah Lige narodov, oblikovanih že po prvi svetovni vojni, je Generalna skupščina OZN leta 1998 sprejela t. i. Rimski statut Mednarodnega kazenskega sodišča in na tej podlagi leta 2000 vzpostavila tudi delovanje tega sodišča.

³⁹ Evropsko sodišče za človekove pravice (spletna stran: <https://www.echr.coe.int/home>) je začelo delovati leta 1959 pod institucionalnim okriljem Sveta Evrope z namenom zagotavljanja spoštovanja pravic iz *Evropske konvencije o človekovih pravicah*, ki je stopila v veljavo leta 1953.

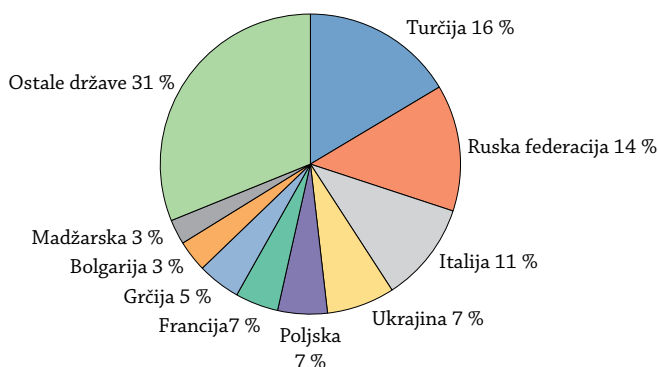
Prepleteno in živahno institucionalno mrežo človekovih pravic na izbranih primerih institucij države oz. javnega in nedržave oz. zasebnega sektorja strnjeno predstavljamo v preglednici 2.6. Preko delovanja teh institucij se odražajo tako vzorci njihovih uspešnih in manj uspešnih praks kot tudi njihovega neposrednega ali posrednega⁴⁰ (so) delovanja pri vsebinah človekovih pravic, ki se odvija v že omenjeni mezosferi političnega delovanja.

Kot smo že spoznali skozi teoretski okvir (novega) institucionalizma, je pravnoformalno raven delovanja neke institucije treba poznati tudi skozi njeno dejansko delovanje in izkušnje. To nam pri vsebinah človekovih pravic na najobjektivnejši način lahko omogočijo dostopni statistični podatki o delu preučevanih institucij, o čemer posebej pišemo tudi v naslednjem poglavju knjige, podatke same pa kot pomemben vir za opisovanje delovanja institucij in vsebin človekovih pravic uporabljamo že v nadaljevanju pričujočega poglavja.

Kako velik je lahko razkorak med formalnim in dejanskim institucionalnim delovanjem na primeru varovanja človekovih pravic s strani državnih institucij, nam kažejo podatki longitudinalnega pregleda delovanja Evropskega sodišča za človekove pravice (2022). Iz njih je možno razbrati, da je od začetka svojega delovanja leta 1959 do leta 2021 sodišče prejelo okoli 957.300 prijav in izdalo 24.511 sodb (v letu 2021 je bilo prijav 70.150 in izdanih 1.105 sodb, ki so se nanašale na 3.131 prijav). V 84 % sodb od leta 1959 dalje je sodišče ugotovilo vsaj eno kršitev konvencije s strani tožene države. Skoraj 40 % kršitev, ki jih je ugotovilo sodišče, se nanaša na problematiki nespoštovanja načela pravičnosti nižjih sodišč (16,55 %) ter dolžine sodnih postopkov (18,28 %). Druga najpogostejše ugotovljena kršitev se nanaša na pravico do zagotavljanja svobode in varnosti (13,5 %), v več kot 12 % primerov pa je sodišče ugotovilo resno kršitev zagotavljanja pravice do življenja ali prepovedi mučenja in nečloveško ali ponižujoče ravnanje. V celotnem 62-letnem obdobju je približno 40 % vseh sodb zadevalo tri države članice Sveta Evrope: Turčijo (3.820), Rusko federaciji (3.116) in Italijo (2.466). V letu 2021 je 24 % sodb zadevalo Rusko federacijo, 21,7 % Turčijo, 16 % Ukrajino, 8 % Romunijo in 5,2 % Italijo (European Court of Human Rights, 2022a in 2022b).

Za primer Slovenije lahko skozi čas vidimo, da je bilo iz države na sodišče vloženi 10.136 vlog (234 v letu 2021). Za 10.026 od teh pobud

⁴⁰ V preglednici izbrani primeri označeni z *.

Slika 2.10 Evropsko sodišče za človekove pravice, statistika sodb po državah (1959–2021)⁴¹ (povzeto po European Court of Human Rights, 2022a)

je sodišče sprejelo odločitev, od tega je 9.634 vlog obravnavalo kot neustreznih (172 v letu 2021) glede na svoje pristojnosti, v 392 primerih pa je razglasilo sodbo (v letu 2021 v sedmih primerih), pri čemer je v 342 primerih ugotovilo vsaj eno kršitev in zgolj v 24 primerih nobene (European Court of Human Rights, 2022a in 2022b).

Kot je razvidno s spletne strani Sveta Evrope, v okviru katerega je formalno vzpostavljeno delovanje Evropskega sodišča za človekove pravice, je bilo v Sloveniji do sedaj največ sodb povezanih z vsebinami spoštovanja pravic do življenja in do družinskega življenja, do lastnine pa tudi do svobode izražanja in pravic žensk. Prva pravomočna sodba od slovenskega članstva v Svetu Evrope 14. maja leta 1993 ter ratifikacije Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin 28. junija 1994 je bila v zadevi Rehbock (29462/95) 28. novembra 2000.⁴² Med najodmevnejšimi pa so tudi sodbe v zadevah:

⁴¹ Podrobneje na spletni strani Evropskega sodišča za človekove pravice: <https://www.echr.coe.int/pages/home.aspx?p=hearings/gcpending&c>.

⁴² Pritožnika Ernsta Rehbocka, nemškega državljan, rojenega leta 1959, je 8. septembra 1995 slovenska policija aretirala v Doliču. Pritožnik je bil obtožen trgovanja z mamilami in tihotapljenja ter pridržan. Njegova zahteva za izpustitev z dne 3. oktobra 1995 je bila zavrnjena 26. oktobra 1995. Druga zahteva za izpustitev, ki jo je pritožnik vložil 29. novembra 1995, je bila zavrnjena 22. decembra 1995. 29. aprila 1996 je Višje sodišče v Mariboru potrdilo prvostopenjsko sodbo, s katero je bil pritožnik obsojen kaznivih dejanj, povezanih z mamilami, in ga obsodilo na 17 mesecev zapora. Okoliščine prijetja in njegovega pridržanja, med katerimi je bil Rehbock poškodovan, so bile za stranki sporne. Po zdravniškem pregledu 9. septembra 1995 so bili Rehbocku diagnosticirani dvojni zlom čeljusti in zmečkanine obraza. Pritožnik je zavrnil operacijo, ves čas pa opozarjal, da je bil izpostavljen nečloveškemu in ponižujočemu ravnanju ter da mu ni bila zagotovljena ustrežna zdravstvena oskrba, na kar se je skliceval tudi v tožbi, ki jo je vložil na Evropsko sodišče za človekove pravice. To mu je v končnem odlo-

(1) »izbrisani« oz. Kurić in drugi (primer iz leta 1992, sodba iz leta 2012), ko je bila 25.671 ljudem v Sloveniji s strani države samodejno odvzeta pravica do bivanja in s tem povezane vse državljanske, socialne, ekonomske ter druge pravice v državi; (2) primer Ališić (primer iz leta 1989/90, sodba iz leta 2014) oz. nezmožnost varčevalcev, da bi dvignili svoje stare devizne vloge v nekdanjih podružnicah Nove Ljubljanske banke; (3) primer Šilih (primer iz leta 1993, sodba iz leta 2009) oz. nesprijem učinkovitih in časovno ustreznih korakov slovenskih organov pri iskanju pravice na sodišču ter pri zdravljenju; (4) primer mladoletne posiljene Y. (primer iz leta 2002, sodba iz leta 2015), v katerem slovenski organi med kazensko preiskavo in sojenjem niso zaščitili njene osebne integritete, niso nemudoma obravnavali njene pritožbe ter domnevnemu storilcu omogočili uporabo žaljivih in ponižujočih opazk pri navzkrižnem zaslišanju; (5) primer Mladina (primer iz leta 2005, sodba iz leta 2014) oz. omejitev pravice do svobode govora v primeru javnih oseb.⁴³

Med letoma 2011 in 2016 je bilo delo Evropskega sodišča za človekove pravice v primeru Slovenije najintenzivnejše doslej, s skoraj 300 odprtimi zadevami leta 2015, od katerih jih je v letu 2016 zaprlo 260, leta 2018 pa še skoraj 30. Največji porast novih (t. i. ponavljajočih se; angl. *repetitive*) primerov, okoli 30 v vsakem letu, beležimo v letih 2013 in 2014, v zadnjih treh letih pa vsako leto po enega (Council of Europe, b. l.d).

2.4 Človekove pravice in avtonomno politično delovanje na posameznih področjih javnih politik (podoba C)

Ko je govora o konkretnem vsakodnevem operativnem delovanju politike oz. njenih institucij na nekem vsebinskem področju, se v politološki znanosti praviloma uporablja znanja s t. i. področja javnih politik (angl. *public policy*). Glede na temeljne opredelitve so javne politike najracionalnejši, najbolj normativno-instrumentalno definirani del politike in odražajo nize konkretnih aktivnosti delovanja pa tudi nedelovanja političnih institucij z namenom reševanja skupnih javnih

čanju 28. novembra 2000 s šestimi glasovi za in z enim proti pritrdilo ter Slovenijo spoznalo kot krivo pri oviranju pravic med odvzemom prostosti in ji naložilo plačilo denarne kazni Rehbocku za nastalo škodo. Več in podrobneje na spletni strani Informacijskega urada Sveta Evrope v Republiki Sloveniji: www.svetevrope.si/sl/evropsko_sodisce_za_clovekove_pravice/slovenski_prevodi_sodb/157/index.html

⁴³ Več in podrobneje na: <https://www.coe.int/en/web/impact-convention-human-rights/slovenia>. Glej tudi Gabrovec (2020).

problemov, sprejemanja ter izvajanja tovrstnih rešitev ali pa ocenjevanja rezultatov le-teh (Moran idr., 2006). Javne politike se s svojim poslanstvom urejanja javnih problemov pojavljajo na praktično vseh področjih našega življenja, od gospodarskih vsebin, socialne varnosti in družbenega blagostanja, infrastrukturne politike do izobraževanja, kulturne, okoljevarstvene ali pa politike nacionalne varnosti. Pri tem so na vsakem posameznem področju oprte na normativno sprejetih pravilih, ki usmerjajo ter hkrati opredeljujejo cilje, načine, oblike in pričakovane rezultate delovanja oblasti pri urejanju vsebin na teh področjih. Skozi tako zastavljen temeljni okvir delovanja pristojne institucije države izberejo in nato skrbijo za izvajanje zelo konkretnih ukrepov ter instrumentov, ki jih prepoznajo kot najustreznejše za reševanje problemov in nadaljnje dobro izvajanje oz. doseganje zastavljenih ciljev, povezanih z urejanjem določenega področja in vsebin v njem (Howlett, 1991).

Na splošno se je skozi čas v tem okviru znotraj teorij javnih politik in analize politik⁴⁴ razvilo posebno polje, ki se ukvarja s preučevanjem različnih skupin ukrepov in nadalje konkretnih operativnih instrumentov oz. mehanizmov za izvajanje javnih politik. V tem okviru velja izpostaviti predvsem tri temeljne, medsebojno dopolnjujoče se tipologizacije, ki vse do danes strnjeno sporočajo, da je v politiki za namene reševanja in kasnejšega izvajanja politik glede na naravo in vsebinsko področje problema možno uporabiti ukrepe in instrumente, ki so povezani: (1) s pravili, (2) z institucijami, (3) denarjem in (4) informacijami.

V tem kontekstu Lowi (1966, 1979) našteva štiri tipe ukrepov, ki jih vlada izvaja pri svojem vsakodnevem političnem delovanju, in sicer:

- urejanje oz. regulacijo,
- razdeljevanje oz. distribucijo,
- prerazdeljevanje oz. redistribucijo,
- skrb za politične institucije oz. institucionalizacijo.⁴⁵

Nekaj let kasneje je Hood (1986) predstavil nabor orodij vlade, ki jih poimenuje NATO-shema. Izhaja iz stališča, da imajo vlade za svoje

⁴⁴ Analiza politik oz. znanosti o javnih politikah (za demokracijo) je večdisciplinarna in večmetodska uporabniška znanstvena disciplina, ki je bila osnovana v začetku 50. let 20. stoletja z namenom razumevanja, opisovanja, pojasnjevanja, napovedovanja in svetovanja o in za javne politike (Lerner in Lasswell, 1951; Dunn, 2018).

⁴⁵ Ta ukrep je dodal nekaj let kasneje, ko je ugotavljal, da lahko zaradi propadanja politične ideje liberalizma načela demokratične politike obranijo zgolj politične institucije, najprej sodne z zasledovanjem in s spoštovanjem načel pravne države (Lowi, 1979).

vsakodnevno upravljanje običajno na voljo naslednje štiri osnovne vire ukrepov (Hood 1986; Hood in Margetts, 2007):

1. vsebine in informacije (*Nodality*);
2. avtoriteto (*Authority*);
3. zakladništvo (*Treasure*);
4. organizacijo (*Organisation*).

Vsebine in informacije označujejo uporabo vladnih informacijskih virov za vplivanje in usmerjanje političnih ukrepov z zagotavljanjem ali zadrževanjem »informacij« ali »znanja«; avtoriteta označuje posedovanje pravne ali uradne moči oz. moč politike, da nekaj uradno zahteva, prepove, jamči, razsoja; zakladništvo označuje posedovanje zalog denarja ali »zamenljivih premičnin«; organizacija pa označuje posedovanje zemlje, zgradb, druge opreme pa tudi nabora ljudi z različnimi veščinami, ki so vsi potrebni za delovanje vlade (npr. vojaki, delavci, birokrati) (Hood 1986; Hood in Margetts, 2007).

Še desetletje kasneje Marie-Louise Bemelmans-Videc idr. (1998) glede na naravo učinkov delovanja posameznega ukrepa in mehanizma te delijo na:

- korenčke (angl. *carrots*), kot so npr. pozitivni finančni transferji, socialne pomoči, brezplačna izobraževanja, ki jih zagotavlja država »na svoj račun«;
- palice (angl. *sticks*), kot so zakoni, pravila, prepovedi, davki, dajatve in ostali finančni transferji, ki si jih jemlje država »za svoj račun«;
- pridige (angl. *sermons*), v obliki izobraževanj, raziskovanj, kampanj ter informacijskega osveščanja in opozarjanja ljudi, posameznih ciljnih skupin, podjetij ter organizacij.

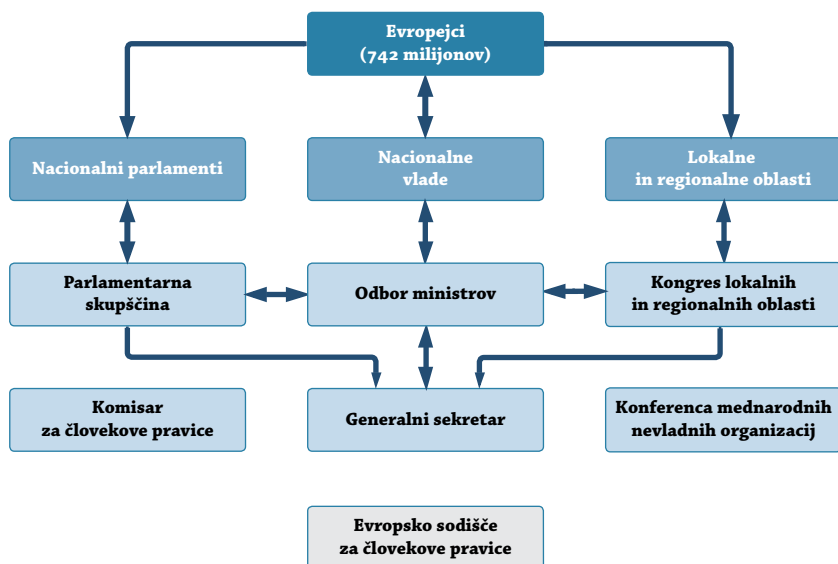
Z vidika sprejemanja in nadaljnega izvajanja sprejetih ukrepov ter instrumentov javnih politik velja, da so ti prvenstveno v rokah institucij zakonodajne in izvršilne veje oblasti. Zakonodajni organi v tem smislu sprejemajo tiste vrste ukrepov, ki potrebujejo zakonsko ali celo ustavno regulativno podlago, izvršilna telesa pa dalje skrbijo za izvajanje sprejetih ukrepov. Pri tem velja izpostaviti, da izvajalski proces javnih politik poteka na politični in strokovno-upravni ravni. Politična raven, ki jo predstavljajo politično imenovani predstavniki, skrbi za nadaljnje usmerjanje načinov izvajanja sprejetih odločitev na strani zakonodajnih organov oz. celo sama oblikuje in potrjuje podzakonske

akte, ki opredeljujejo ukrepe in instrumente za izvajanje politike. Način konkretne izvedbe sprejetega v okviru vsakodnevnega izvajanja pa je končno prepuščen strokovnemu in administrativnemu delu, npr. uradnikom v primeru sprejemanja in odločanja o posameznih vlogah, učiteljem v primeru izobraževanja o človekovih pravicah itd.

Skozi prakso izvajanja politik človekovih pravic lahko v luči prikazanih orodij javnih politik prepoznamo, da se tudi na primeru vsebin človekovih pravic na različnih institucionalnih ravneh delovanja politike pojavljajo različni ukrepi ter konkretni instrumenti za doseganje ciljev, povezanih z omenjenimi vsebinami. Kot opozarja Deborah Stone (2001), s sprejemom odločitve o (ne)izboru oz. (ne)primernosti posameznega ukrepa in instrumenta za urejanje skupnih vsebinskih vprašanj javna politika (oz. v njenem poslanstvu pristojni odločevalci) tudi avtoritativno poseže ter razporeja vrednote in s tem tudi prioriteto zaporedje vsebin človekovih pravic v družbi. Oblikovalci politik morajo pogosto krmariti med nasprotujočimi si vrednotami in interesi različnih zainteresiranih strani že znotraj lastnih vrst, v odnosu do različnih družbenih skupin, stroke, medijev, državljanov. Vse to v procesu sprejemanja pa tudi nadaljnjega izvajanja ukrepov in instrumentov odpira številne dileme, povzroča napetosti, tudi protislovja, ki pripeljejo do političnega boja za vrednote in ideje oz. paradoksa javne politike (angl. *policy paradox*) (Stone, 2001).

Vsekakor obsežen nabor ukrepov predstavljajo že v predhodnem poglavju predstavljeni institucionalni ukrepi (*Organisation* po Hoodovi NATO-tipologizaciji), ki se kažejo skozi vzpostavitev različnih oblik institucionalnih rešitev, s katerimi se izvaja ter varuje človekove pravice. V prejšnjem poglavju smo osrednjo pozornost namenili opisu institucionalnih okvirov OZN in osrednjih domačih institucij, zato na tem mestu z vidika opisa institucionalnih ukrepov in delovanja izpostavljam primer Sveta Evrope.

Svet Evrope je bil ustanovljen leta 1949, s ciljem pomagati pri uveljavljanju in varovanju človekovih pravic, demokracije in vladavine prava na evropskih tleh. Zavzema se za svobodo izražanja in medijev, svobodo zbiranja, enakost in zaščito manjšin, pomaga državam članicam v boju proti korupciji in terorizmu ter pri izvajanju potrebnih pravosodnih reform, spodbuja človekove pravice z mednarodnimi konvencijami, spremlja napredek držav članic na področjih človekovih pravic in daje priporočila. S ciljem izvajanja vseh izpostavljenih nalog danes Svet Evrope sestavljajo naslednje institucije (Council of Europe, b. l.e):

Slika 2.11 Organigram Sveta Evrope (prirejeno po Council of Europe, b. l.e)

- Parlamentarna skupščina (The Parliamentary Assembly of the Council of Europe – PACE), ki jo sestavlja 306 poslancev iz 46 držav članic. Skupščina voli generalnega sekretarja, komisarja za človekove pravice in sodnike Evropskega sodišča za človekove pravice, zagotavlja demokratični forum za razpravo in spremlja volitve. Posebni odbori skupščine imajo pomembno vlogo pri preučevanju aktualnih vprašanj.
- Generalni sekretar (in njegov namestnik) vodi in predstavlja Svet Evrope ter je odgovoren za strateško načrtovanje in vodenje delovnega programa ter sprejemanje proračuna organizacije. Izvoli ga Parlamentarna skupščina za petletni mandat.
- Odbor ministrov je organ odločanja Sveta, ki ga sestavljajo ministri za zunanje zadeve vseh držav članic ali njihovi stalni diplomatski predstavniki v Strasbourgu. Odbor ministrov odloča o politiki Sveta Evrope ter potrjuje njegov proračun in program dejavnosti.
- Kongres lokalnih in regionalnih oblasti je odgovoren za krepitev lokalne in regionalne demokracije v 46 državah članicah. Sestavljen je iz dveh zbornic, Zbornice lokalnih oblasti in Zbornice regij, ter treh odborov, v katerih je zaposlenih 612 izvoljenih

uradnikov, ki predstavljajo več kot 150.000 lokalnih in regionalnih oblasti.

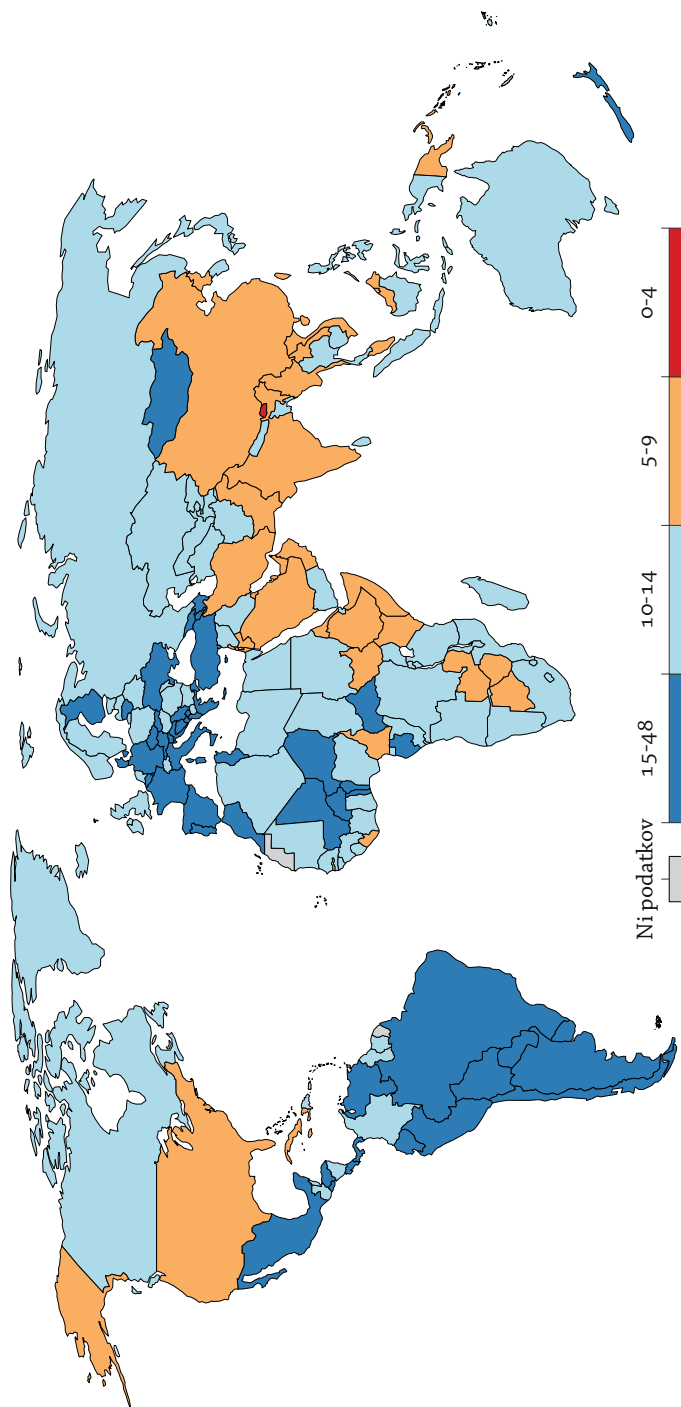
- Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP) je stalni sodni organ, ki vsem Evropejcem zagotavlja pravice iz *Evropske konvencije o človekovih pravicah*. V njem lahko sodelujejo države in posamezniki ne glede na državljanstvo. Sodišče je začelo z delom v februarju leta 1959, sedež ima v Strasbourgu, 46 sodnikov izvoli Parlamentarna skupščina Sveta Evrope s seznama treh kandidatov, ki jih predlaga vsaka država. Izvoljeni so za obdobje devetih let, ki se ne more podaljšati,⁴⁶ ESČP ima svojega predsednika, dva podpredsednika⁴⁷ in tri predsednike posameznih področnih svetov oz. oddelkov.
- Komisar za človekove pravice je neodvisna in nepristranska nesodna institucija, ki jo je leta 1999 ustanovil Svet Evrope, da bi v 46 državah članicah Sveta Evrope spodbujala ozaveščenost o človekovih pravicah in njihovo spoštovanje. Njegova naloga je torej neodvisna obravnava kršitve človekovih pravic in opozarjanje nanje.
- Konferenca nevladnih organizacij zagotavlja pomembne povezave med politiki in javnostjo. V njej sodeluje približno 400 mednarodnih nevladnih organizacij, ki Svetu Evrope nudijo strokovno znanje, nasvete in izkušnje mednarodnih nevladnih organizacij ter stike z evropskimi državljani.

Danes Svet Evrope sestavlja 46 držav⁴⁸ iz evropske regije, med njimi tudi vseh 27 držav članic Evropske unije, kar to institucijo dela za vodilno regijsko institucijo na področju človekovih pravic na svetu. Eden od prvih in vse do danes osrednjih uspehov Sveta Evrope je bil l. 1950 sprejem evropske *Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svobod*, kasneje preimenovanane v *Evropsko konvencijo o varstvu človekovih*

⁴⁶ Čeprav so sodniki izvoljeni za državo, zadeve obravnavajo kot posamezniki in ne zastopajo te države. So popolnoma neodvisni in ne smejo opravljati nobene dejavnosti, ki bi bila nezdržljiva z njihovo dolžnostjo, da so neodvisni in nepristranski.

⁴⁷ Od 1. novembra 2022 dalje je eden od dveh podpredsednikov ESČP tudi slovenski sodnik Marko Bošnjak, ki je bil za sodnika ESČP sicer izvoljen 30. maja 2016. Med letoma 2019 in 2021 je bil podpredsednik strokovne sekcije, od 1. januarja pa njen predsednik. Dr. Bošnjak je sicer od leta 2012 dalje izredni profesor za kazensko pravo na Evropski pravni fakulteti v Novi Gorici, med letoma 2009 in 2016 pa je deloval tudi kot odvetnik, specializiran za kazensko pravo (European Court of Human Rights, b. l.).

⁴⁸ Po sklepu Odbora ministrov z dne 16. marca 2022 Ruska federacija ni več članica Sveta Evrope (Council of Europe, b. l.e).

Slika 2.12 Število ratificiranih mednarodnih pravnih dokumentov na področju človekovih pravic po državah (povzeto po United Nations, b. l.c)

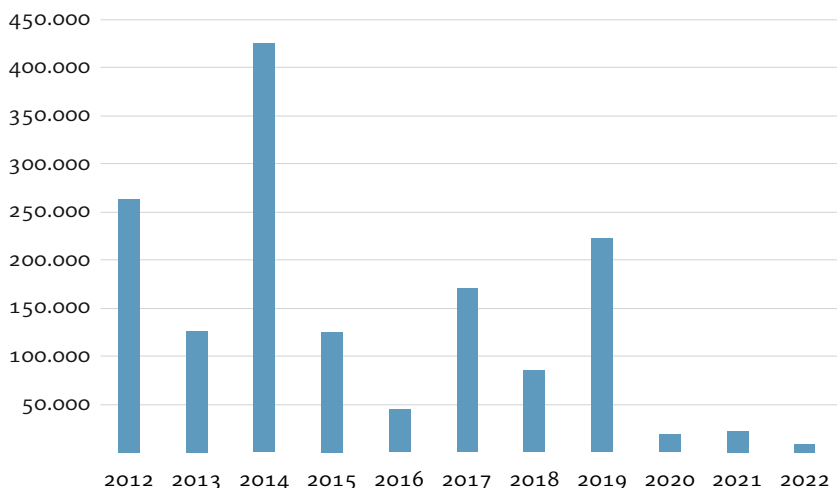
pravic (Council of Europe, European Court of Human Rights, b. l.), ki se v I. delu dokumenta⁴⁹ opredeljuje do naslednjih človekovih pravic:

- pravica do življenja (2. člen);
- prepoved mučenja (3. člen);
- prepoved suženjstva in prisilnega dela (4. člen);
- pravica do svobode in varnosti (5. člen);
- pravica do poštenega sojenja (6. člen);
- ni kazni brez zakona (7. člen);
- pravica do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja (8. člen);
- svoboda mišljenja, vesti in vere (9. člen);
- svoboda izražanja (10. člen);
- svoboda zbiranja in združevanja (11. člen);
- pravica do poroke (12. člen);
- pravica do učinkovitega pravnega sredstva (13. člen);
- prepoved diskriminacije (14. člen);
- derogacija v primeru izrednega stanja (15. člen);
- omejitve politične dejavnosti tujcev (16. člen);
- prepoved zlorabe pravic (17. člen);
- omejitve restrikcij pravic (18. člen).

Velika skupina ukrepov, povezana s t. i. *ukrepi regulacije oz. avtoritete* (*Authority* po Hoodovi NATO-tipologizaciji), se kaže v številnih pravnih dokumentih, ki jih na polju človekovih pravic skozi čas in na različnih političnih ravneh pripravljajo, sprejemajo ter izvajajo pristojne institucije z različnimi zvrstmi regulacij, ki v sebi nosijo zahteve po absolutnem ali pogojnem⁵⁰ spoštovanju pa tudi prepovedih, povezanih z vsebinami človekovih pravic. Čeprav smo o različnih pravnih dokumentih, povezanih s človekovimi pravicami, že veliko pisali v predhodnih poglavjih, velja na tem mestu v povezavi z omenjeno skupino ukrepov in mehanizmov varovanja ter spoštovanja človekovih pravic izpostaviti kakšen zanimiv konkreten primer oz. podatke iz sicer številnih metodološko podprtih mednarodnih in nacionalnih sistemov spremljanja

⁴⁹ Evropska Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (1950) (Evropsko sodišče za človekove pravice, Council of Europe, b. l.) v prvem delu opredeljuje vsebine človekovih pravic in svoboščin (2.–18. člen), v drugem delu delovanje Evropskega sodišča za človekove pravice (19.–51. člen), v tretjem pa »Razne določbe« (52.–59. člen). H konvenciji je bilo naknadno sprejetih še sedem dodatnih protokolov.

⁵⁰ V pogojnem v smislu spoštovanja ali pa omejevanja v izjemnih primerih, s posebnimi dovoljenji, zapovedmi.

Slika 2.13 Finančne kazni Evropskega sodišča za človekove pravice, izrečene Sloveniji (v €) (povzeto po Council of Europe, b. l.d)

priznavanja, spoštovanja ter izvajanja pravnih dokumentov, ki so na voljo in o katerih podrobneje govorimo tudi še v nadaljevanju knjige.

V aktualnem obdobju za izhodiščni dokument, ki opredeljuje tudi normativne standarde človekovih pravic posameznih držav, veljajo OZN-ova *Splošna deklaracija človekovih pravic* in njej pripadajoči mednarodni pravni dokumenti, ki predstavljajo temeljne in vodilne normativne podlage politik, povezanih s človekovimi pravicami. Po podatkih iz leta 20014 je vodilnih 18 omenjenih dokumentov ratificiralo v povprečju 80 % držav po svetu, od tega (po zaporedju podpore, od najvišje do najnižje) (Landman, 2006; United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, b. l.b):

1. Konvencijo o pravicah otrok (1959) 192 oz. 99 % držav;
2. Konvencijo o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk (1979) 177 oz. 91 % držav;
3. Mednarodno konvencijo o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije (1965) 169 oz. 87 % držav;
4. Mednarodno konvencijo o državljanskih in političnih svoboščinah (1966) 152 oz. 78 % držav;
5. Mednarodno konvencijo o ekonomskih, socialnih in kulturnih svoboščinah (1966) 149 oz. 77 % vseh držav;

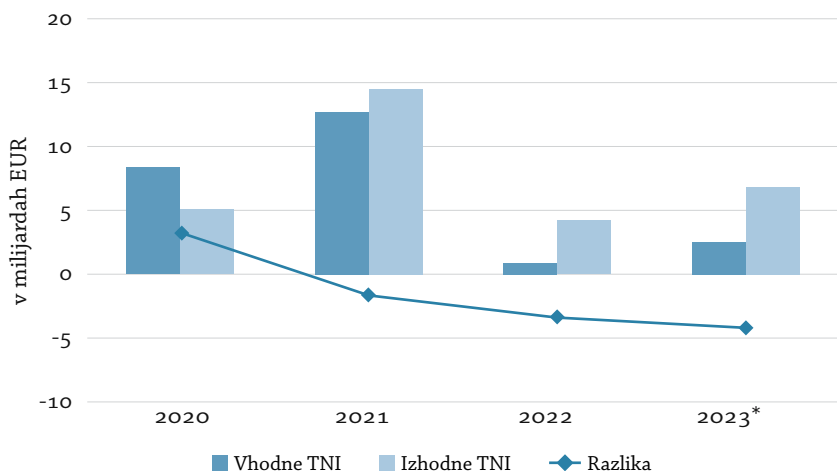
6. Konvencijo proti mučenju in ostalim oblikam krutega, nehumana oz. razčlovečenega odnosa ali kaznovanja (1984) 136 oz. 70 % držav.

V skupini t. i. *finančnih instrumentov* (*Treasure* po Hoodovi NATO-ti-pologizaciji) se osrednja pozornost namenja naravi in količini instrumentov, ki se jih s strani prvenstveno državnih in mednarodnih institucij v obliki denarja ter denarnih tokov nameni za izvajanje politik, povezanih z vsebinami človekovih pravic.

V splošnem pa še vedno velja, da so imele človekove pravice tradicionalno obrobno vlogo v proračunih držav, ki predstavljajo temeljno finančno načrtovanje države o tem, katerim predlogom in v kakšni višini je treba dodeliti vire ter sredstva za reševanje problemov in izvajanje z njimi povezanih rešitev. Zaradi navedenega razloga znotraj splošnega pa tudi posebnega in celo razvojnega dela proračunskih dokumentov ni možno najti finančnih podatkov o zneskih, namenjenih za politike človekovih pravic. Je pa res, da predvsem sodne odločitve, povezane s kršitvami človekovih pravic, lahko bistveno posežejo v državni proračun, kar npr. prikazuje primer iz slike 2.13. Kot ugotavljajo sicer redki raziskovalci, ki se s ukvarjajo s tematiko državnega financiranja politik človekovih pravic, je vzrokov za nizko pozornost sicer več, pripisujejo pa jih zlasti pomanjkanju dejanske (ne zgolj normative; op. avt.) politične podpore in z njimi neposredno povezanemu financiranju konkretnih ukrepov, ki niso zgolj »skriti« znotraj finančnih postavk drugih politik (Bui, 2015; Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2017).

Proračun Sveta Evrope kot osrednje evropske institucije za človekove pravice se npr. v glavnem financira s prispevki držav članic. Nacionalni prispevki temeljijo na formuli, ki upošteva prebivalstvo in bruto domači proizvod. Za leto 2022 je tako proračun Sveta Evrope znašal 477 milijonov evrov, od tega 259 za postavke t. i. tekočega proračuna, 218 za posebne dogovore in drugo, 72 milijonov za pokritje primanjkljaja za leto 2021, 195 milijonov evrov pa za skupne programe z Evropsko unijo. Iz postavke tekočega proračuna gre največ denarja za človekove pravice (118 milijonov), nato za delovanje institucij in njihovih teles ter drugo s tem povezano podporo (83 milijonov), za področje demokracije (43 milijonov) ter za vladavino prava (15 milijonov) (Council of Europe, 2021).

Finančni ukrepi in z njimi povezani konkretni mehanizmi oz. instrumenti se pri neposrednem izvajanju sprejetih odločitev lahko uporabljajo

Slika 2.14 Gibanje vhodnih in izhodnih tujih neposrednih investicij (TNI) Slovenije v Rusiji, 2020–2023 (povzeto po Spirit Slovenija, b. l.)

bodisi v pozitivnem smislu spodbud (t. i. korenčkov) ali pa v negativnem nespodbud (t. i. palic), ki imajo za skupine, ki so jim namenjene, negativne finančne posledice. Obe skupini finančnih mehanizmov se uporabljata tudi v primeru varovanja oz. zaščite ter spodbujanja oz. promocije skrbi za človekove pravice, kjer se praviloma za zaščito uporablja negativne, za spodbujanje oz. promocijo pa pozitivne finančne ukrepe.

V primeru s strani Evropskega sodišča za človekove pravice prepoznanih sodnih kršitev s strani držav se tako slednjim določa višina denarne kazni, ki jo morajo izplačati žrtvam kršitev. Po dostopnih statistikah je Slovenija je v zadnjih desetih letih za popravilo krivic žrtvam zlorab zaradi nepravilnega delovanja slovenskega sistema in institucij plačala nekaj več kot milijon in pol evrov, od tega skoraj pol milijona leta 2014, 263 tisoč evrov leta 2012 in 223 tisoč leta 2019. Skupno izplačilo za kršitve države je po višini sorodno tistemu v Španiji, višje kot je tisto v Avstriji, in nižje kot v Italiji, Hrvaški ter ostalih državah vzhodno- in srednjeevropskega postsocialističnega območja (Council of Europe, b. l.d).

Kot posredni negativni finančni ukrep se lahko prepozna tudi oblike finančnih sankcij za države, ki so zaradi nespoštovanja človekovih pravic izključene iz mednarodnega povezovanja in z njim povezanih finančnih ugodnosti (npr. nižje obrestne mere, pristojbine, tarife, carinski

Preglednica 2.7 Ukrepi in instrumenti nodalnosti na polju človekovih pravic

Ukrep	Primeri instrumenta oz. mehanizma v teoriji	Primeri konkretnega instrumenta oz. mehanizma v praksi	Učinek
Informacijski	<ul style="list-style-type: none"> • Zbiranje in spremljanje podatkov • Podatkovne baze • Merjenje indeksov 	Univerzalni indeks človekovih pravic (Universal Human Rights Index)*	Na podatkih oprta (angl. <i>evidence-based</i>) primerjava z drugimi, skozi čas
Komunikacijski	<ul style="list-style-type: none"> • Objava podatkov, indeksov • Videospoti • Plakati in letaki • Medijsko poročanje • Spletna medijska orodja 	Letna poročila	»Pridiga« v obliki izpostavljanja dobrih in slabih primerov (angl. <i>naming & shaming</i>) Učenje od drugih (angl. <i>lesson-learning, lesson-drawing</i>)
Izobraževalni	<ul style="list-style-type: none"> • Izdajanje publikacij • Podpora raziskovalnim projektom • Konference • Učne vsebine v izobraževanju • Osebno svetovanje 	ABC poučevanja človekovih pravic – aktivnosti v praksi za osnovne in srednje šole	Pozitivna spodbuda, podpora, opolnomočenje
Simbolni	<ul style="list-style-type: none"> • Podeljevanje nagrad za dosežke • Razstave umetniških del 	Razstava holokavsta in človekovih pravic, Judovski muzej v Sydneyu**	Pozitivna spodbuda, zgled

OPOMBA * <https://uhri.ohchr.org/en/>. ** sydneyjewishmuseum.com.au.

režimi, zavarovanja). Tako je npr. Svet Evrope v letu 2022 iz svojega članstva zaradi vojne agresije na Ukrajino izključil Rusijo (Council of Europe, b. l.a), Svet Evropske unije pa je v tesnem sodelovanju z Evropsko komisijo proti Rusiji in Belorusiji uvedel pakete finančnih pa tudi drugih sankcij, ki imajo neposredne ali posredne negativne učinke (Council of the European Union and the European Council, b. l.). V sliki 2.14 na primeru slovenskega trgovinskega sodelovanja z Rusijo prikazujemo neposredne finančne posledice, kot so predvidene zaradi uveljavitve sankcij proti Rusiji kot kršiteljici človekovih pravic (Spirit Slovenia b. l.).

Obratno od navedenega pa se državam pa tudi nedržavnim akterjem za dodatno promocijo in spodbujanje človekovih pravic lahko v finančnem smislu tudi pomaga in se jim preko donacij ali drugih oblik finančnih pomoči namenja dodaten denar za izvajanje politik, povezanih

z vsebinami človekovih pravic. Tako lahko npr. posamezne države prispevajo tudi prostovoljne prispevke za podporo delovnemu programu Sveta Evrope, slednji pa nato skupaj z Evropsko unijo s posebnimi razpisi financira projekte, povezane z vsebinami človekovih pravic, različnih skupin izvajalcev v posamezni državi. Od leta 2015 do danes je tako Svet Evrope financiral skoraj 900 različnih projektov, s poudarkom na podpori demokratično manj razvitim državam ter občutljivim vsebinskim področjem. Slovenija je doslej prejela podporo v vrednosti okoli 36 tisoč evrov za štiri projekte, od tega tri za organizacijo evropskih dni dediščine, enega pa v okviru druge faze projekta Hiša za otroke (Council of Europe, b. l.c).

Tretjo skupino možnih ukrepov in instrumentov, ki jih imajo na voljo države za izvajanje svojih politik, sestavljajo t. i. *nodalnosti* – *izobraževalni, raziskovalni, komunikacijski in informacijski ukrepi* (Nodality po Hoodovi NATO-tipologizaciji). Gre za t. i. mehke ukrepe, ki neposredno nimajo negativnih učinkov na ciljne skupine, a vendarle lahko z naravo in močjo svoje sporočilnosti prevzemajo tudi vlogo »pridigarja« oz. kazanja na grešnike. V to skupino ukrepov uvrščamo niz zelo raznolikih konkretnih instrumentov oz. mehanizmov, ki jih strnjeno prikazujemo v preglednici 2.7 ter nadalje povzemamo na nekaterih izbranih konkretnih primerih ukrepov na polju človekovih pravic v praksi.

Pomen izobraževanja za človekove pravice in z njim povezane podpore raznolikim mehanizmov za njegovo izvajanje je na predlog stroke v letu 2004 prepoznala tudi Generalna skupščina OZN, ki je sprejela Svetovni program za vzgojo za človekove pravice, ki se v petih valovih izvaja od leta 2005 do 2024 (United Nations, b. l.d). S ciljem uvedbe vzgoje za človekove pravice in promoviranja skupnega razumevanja osnovnih načel ter metodologije te vzgoje je bilo oblikovanih več vrst ukrepov ter mehanizmov, med njimi npr. (United Nations, b. l.d):

- vzpostavitev in nadaljnja izvedba posebnih predmetov in učnih načrtov o vsebinah človekovih pravic na ravni osnovnošolskega ter srednješolskega izobraževanja;
- podpora nacionalnim raziskavam in projektom o vsebinah človekovih pravic;
- povezovanje in izmenjava pogledov ter izkušenj z drugimi institucijami, ki se pri svojem delu ukvarjajo z vsebinami človekovih pravic, kamor sodijo državne institucije, strokovne in nevladne organizacije na lokalnih, nacionalnih ter tudi mednarodnih ravneh delovanja.

Kot odziv na opisane načelne smernice so tako že v okviru OZN in v sorodnih mednarodnih organizacijah vzpostavili številne izobraževalne programe o človekovih pravicah, podobno kot so tudi znotraj posameznih držav uvedli posebne predmete za izobraževanje o človekovih pravicah.⁵¹ Ti so npr. v izobraževalnem sistemu v Sloveniji skozi čas pridobili na prepoznavnosti predvsem preko razvoja vsebin, povezanih z državljansko vzgojo in etiko na osnovnošolski ter srednješolski ravni, v okviru posameznih predmetov pa se izvajajo tudi na ravni visokošolskega izobraževanja na družboslovnih in humanističnih študijskih smereh (Šimenc, 2012).

V tujini številne univerze ponujajo tudi prav posebne študijske programe in izvajajo raziskovalne projekte o človekovih pravicah⁵² za izbrane ciljne skupine – posebej študente, raziskovalce in nevladne organizacije –, temu pa so namenjene tudi posebne štipendije in druge oblike podpor.⁵³

Na podlagi rezultatov izvajanja opisanih mehanizmov praviloma nastane korpus različnih vrst objav, publikacij, tematskih srečanj, okroglih miz, posvetov, seminarjev, kjer se nadalje komunicira in informira o ugotovitvah, znanjih, vsebinah preučevanih tematik človekovih pravic. Tako npr. med spletnimi gradivi knjižničnega kataloga Visokega urada za človekove pravice Združenih narodov (2022) o vsebinah človekovih pravic lahko najdemo preko 25 tisoč različnih vrst in zapisov ter avdio-videogradiv naslednjih zvrsti:

- publikacije (okoli 2.000 različnih del);
- izobraževalno gradivo (preko 4.000 gradiv);
- splošne zbirke (okoli 13.000 gradiv);
- preko 500 razstav, prevodov in podobno veliko število glasovanj ter govorov s svetovnih konferenc o človekovih pravicah.

⁵¹ Nekaj jih je naštetih na spletni strani Organizacije združenih narodov (<https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training>; <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/human-rights-education-and-training-materials-and-resources>), tu pa so še izobraževalni in informacijski instrumenti Sveta Evrope: (<https://www.coe.int/en/web/education/programmes>) ter Agencije za temeljne pravice EU (<https://fra.europa.eu/sl>).

⁵² Glej npr. sezname, objavljene na spletnih straneh: <https://www.humanrightscareers.com/magazine/universities-to-study-human-rights-in-europe/>; <https://www.educations.com/search/human-rights>.

⁵³ Glej npr. sezname, objavljene na spletnih straneh: <https://www.humanrightscareers.com/human-rights-grants/>; <https://www2.fundsforgos.org/category/human-rights/>; <https://www.instrumentl.com/browse-grants/human-rights-grants>.

Raziskovalne institucije in univerze vzpostavljajo številne podatkovne vire in baze o vsebinah človekovih pravic, ki so za nadaljnjo uporabo dostopni širši javnosti preko spleta v obliki »surovih« podatkov ali že obdelanih in vizualno obogatenih analiz. Sem sodijo:

- mednarodne organizacije za človekove pravice;⁵⁴
- izobraževalne in raziskovalne ustanove;⁵⁵
- druge za vsebine človekovih pravic specializirane organizacije;⁵⁶
- vizualni podatkovni portali.⁵⁷

Tovrstni podatki oz. že sam način in metodologija njihovega zbiranja predstavljajo podlago za izdelavo različnih strokovnih analiz, člankov, knjig ter drugega pisnega gradiva. Za institucije, ki v okviru svojega temeljnega poslanstva delujejo neposredno na področjih človekovih pravic, pa ta tip podatkov predstavlja prvo osnovno informacijo za pripravo letnih poročil dela, kot jih nato sporočajo širši javnosti. Nekaj primerov letnih poročil:

- letno poročilo Visokega komisarja za človekove pravice OZN za leto 2022 (United Nations Human Rights Office, 2023);
- letno poročilo Generalne sekretarke Sveta Evrope 2022 (Council of Europe, 2022);
- letno poročilo Evropskega sodišča za človekove pravice za leto 2022 (Council of Europe, European Court of Human Rights, 2023);
- letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2022 (Varuh človekovih pravic Republike Slovenije, 2023);
- letno poročilo Amnesty International za leto 2022/23 (Amnesty International, 2023);
- letno poročilo Human Rights Watch za leto 2021 (Human Rights Watch, 2022).

⁵⁴ <https://uhri.ohchr.org/en/our-data-api>; <https://www.ohchr.org/en/resources/databases>; <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/browse-by-dataset>; <https://echr-opendata.eu/>; <https://catalog.data.gov/dataset/human-rights-reports>

⁵⁵ <https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.7910/DVN/UKCPXT>; <https://www.kaggle.com/datasets/uconn/human-rights>; <https://www.binghamton.edu/news/story/4059/data-project-ranks-how-well-countries-around-the-globe-protect-human-rights>; <https://www.jstor.org/stable/40783984>; <https://library.mcmaster.ca/data/ciri-human-rights-data-project>; <https://mdl.library.utoronto.ca/collections/numeric-data/ciri-human-rights-dataset>; <https://guides.nyu.edu/humanrightsdata>

⁵⁶ <http://www.humanrightsdata.com/>; <https://www.maplecroft.com/global-risk-data/human-rights-dataset/>; <https://hrdag.org/data-publication/>

⁵⁷ <https://ourworldindata.org/human-rights>; <https://www.statista.com/topics/8285/human-rights/>; <https://www.visualcapitalist.com/tag/human-rights/>.

Kot naslednji možen primer konkretnega izobraževalno-osveščevalnega mehanizma v zvezi s človekovimi pravicami so tudi primeri nagrad ter umetniških razstav na tematike človekovih pravic. V tem okviru npr. Evropski parlament vsako leto podeli nagrado Saharova za svobodo misli (Evropski parlament, b. l.), s katero nagradi posameznike ali organizacije, ki se zavzemajo za človekove pravice in temeljne svoboščine. Nagrada se podeljuje zlasti za svobodo izražanja, zaščito pravic manjšin, spoštovanje mednarodnega prava, razvoj demokracije in uresničevanje načela pravne države. Pogosto so med nagrajenci tisti, ki so trpeli, ker so se odločili, da si bodo prizadevali za svobodo v svoji domovini,⁵⁸ v spet drugih primerih so nagrado prejele osebe, katerih delo na področju človekovih pravic so navdihnile njihove osebne, praviloma boleče izkušnje.⁵⁹ Namen nagrade je tudi javno opozarjanje na problematiko človekovih pravic na vseh petih celinah po svetu, s ciljem še tesnejšega sodelovanja pa tudi povezovanja nagrajencev, ohranjanja stikov nagrajencev s političnimi odločevalci, civilno družbo in širšo javnostjo. Več nagrajencev, med njimi Nelson Mandela, Malala Jusafzaj, Denis Mukwege in Nadia Murad, je pozneje prejelo Nobelovo nagrado za mir.⁶⁰

Nobelova nagrada za mir je v oporoki Alfreda Nobela navedena kot nagrada tisti osebi, »ki bo naredila največ ali najboljše delo za bratstvo med narodi, za odpravo ali zmanjšanje stalnih vojaških sil in za ohranitev ter spodbujanje mirovnih kongresov« (The Nobel Peace Prize, b. l.). Od prve podelitve leta 1901 so bile vključno z letom 2022 podeljene 102 nagrade za mir 134 nagrajencem (91 moškim, 18 ženskam in 25 organizacijam) kot priznanje za številne različne vrste mirovnega dela in konceptov miru. V prvih letih podeljevanja nagrade za mir – do prve svetovne vojne – je bila ta pogosto podeljena pionirjem organiziranega mirovnega gibanja. V letih med vojnama se je pozornost preusmerila na aktivne politike, ki so si prizadevali za mednarodni mir, stabilnost in pravičnost z diplomacijo in mednarodnimi sporazumi, podeljevali pa so tudi nagrade za humanitarno delo. Po drugi svetovni vojni dalje se nagrada za mir

⁵⁸ Za leto 2015 je bil nagrajenec blogger Raif Badawi, ki je bil zaprt v Savdski Arabiji, ker se je boril za svobodo izražanja. Za leto 2017 jo je prejela demokratična opozicija v Venezueli, skupaj s stotinami političnih zapornikov v državi (Evropski parlament, b. l.).

⁵⁹ Za leto 2014 je bil nagrajenec Denis Mukwege, zdravnik v Demokratični republiki Kongo, ki je dejal, da je »slučajno naletel« na težave žensk, ki so bile med vojno posiljene in napadene. Od takrat naprej je svoje življenje posvetil zdravljenju preko 40.000 žrtev v bolnišnici v svojem domačem kraju in obenem v zvezi s tem vprašanjem poskušal vzbuditi mednarodno pozornost (Evropski parlament, b. l.).

⁶⁰ Nagrado Saharova za leto 2021 je prejel ruski aktivist in politični zapornik Aleksej Navalny (Evropski parlament, b. l.).

podeljuje predvsem za prizadevanja na štirih glavnih področjih: nadzor nad oborožitvijo in razorožitvijo, mirovna pogajanja, demokracija in človekove pravice ter delo, namenjeno ustvarjanju boljše organiziranega in miroljubnejšega sveta. V 21. stoletju je Nobelov odbor uvedel prizadevanja za omejitev škode, ki jo povzročajo podnebne spremembe, ki jih povzroči človek kot grožnja okolju (The Nobel Peace Prize, b. l).⁶¹

Kot izraz podpore in glas o človekovih pravicah skozi oči umetnosti so v različnih stavbah OZN, Sveta Evrope ter ESČP razstavljeni številni starodobna in sodobna umetniška dela, okrasni predmeti, predmeti tehnološkega pomena, kipi, slike, ki prikazujejo vsebine in sporočilnost človekovih pravic širši javnosti.

Prav poseben glas pa pri komuniciranju, informiranju in osveščanju ljudi o človekovih pravicah v sodobnem času prevzemajo mediji, še posebej aktualni so spletni oz. družbeni mediji, ki sami ali preko povzemanja sporočil, ki jih preko raznolikih kanalov v tem medijskem okolju (npr. Facebook, YouTube, Twitter oz. X, Instagram, Tik-Tok, lastne spletne strani, podcasti) objavljajo mednarodne organizacije, državne institucije, raziskovalci, učitelji, nevladne organizacije in druge zainteresirane skupine, prenašajo informacije, analize, ocene o stanju na področju človekovih pravic. Sorodno opisanemu (s)poročanju preko medijev se za poslanstvo tovrstnih sporočil uporablja tudi druge vizualne pripomočke, kot npr. plakate, zloženke, reklamna in druga videogradiva.

⁶¹ Nobelovo nagrado za mir za leto 2022 so prejeli zaprti beloruski aktivist za človekove pravice Aleš Bjaljacki, ruska organizacija za človekove pravice Memorial in ukrajinska organizacija za človekove pravice Center za državljanske svoboščine (The Nobel Peace Prize, 2022).

3 Raziskovanje in merjenje politik človekovih pravic

Skozi vso dosedanjo vsebino smo lahko spoznali, da je raziskovanje, še bolj pa ideja merjenja človekovih pravic v politiki izjemno zahtevna, občutljiva, krhka, če zaradi prisotnosti čustev, subjektivnega in vrednotno osredotočenega karakterja politike pa tudi človekovih pravic ne celo skoraj nemogoča naloga. Za vsebine človekovih pravic (pa tudi politike) je zato značilno, da so te po svojem značaju praviloma problemske, vsebinsko zapletene ter vrednotno in etično »obremenjene«. Znanja ter pravila družboslovnega in politološkega raziskovanja pa so tista, ki nam pomagajo, da se opisanim omejitvam in bojznim znamo izogniti ter znamo pojav, vlogo, težo, pomembnost pojava različnih oblik politike na polju človekovih pravic strokovno utemeljeno in temu ustrezno nevtralno preučevati (ali se temu vsaj približati; op. avt.). Omenjena znanja, ki jih bomo po navedenem zaporedju v tem poglavju tudi prikazali ter opisali na konkretnih izbranih primerih raziskovanja politik človekovih pravic, vsebujejo naslednje *zaporedje raziskovalnih korakov* (npr. McNabb, 2010, str. 10):

- celovita opredelitev vsebine problema, ki ga raziskujemo;
- opredelitev namenov, ciljev, pričakovanj raziskovanja opredeljenih vsebin ter s tem povezanih raziskovalnih vprašanj;
- poznavanje celotnega nabora raziskovalnih zvrsti in nadaljnji izbor najprimernejše zvrsti;
- poznavanje in uporaba temeljnih pravil izbrane raziskovalne zvrsti;
- ravnanje z raziskovalnimi podatki;
- analitične veščine;
- refleksija in sporočanje ugotovitev.

Predstavljamo po priporočilih raziskovalcev (npr. Johnson, 2010; Chambliss in Schutt, 2013) še natančneje razdelano delitev:

1. *Načrtovanje raziskave*

- a. Opredelite vsebino problema: »gradite« na že obstoječem delu drugih; uporabite modele, da razjasnite vsebino problema in okolje, v katerem deluje; ocenite potrebe v problem vključenih skupin in posameznikov;
- b. opredelite raziskovalno vprašanje;
- c. izberite način merjenja oz. zbiranja podatkov;
- d. izberite ustrezen raziskovalni načrt;
- e. pripravite načrt zbiranja podatkov in instrumente;
- f. pripravite načrt raziskovalnega vzorca;
- g. pripravite strategijo analize zbranih podatkov;
- h. ponovno preglejte in preverite zastavljeno metodologijo;
- i. pripravite delovni načrt s potrebovanimi viri in časovnicami.

2. *Izvedba raziskave*

- a. Zberite podatke;
- b. analizirajte podatke;
- c. preverite veljavnost zbranih podatkov in analize;
- d. oblikujte ugotovitve.

3. *(S)poročanje ugotovitev*

- a. Sporočite glavne ugotovitve;
- b. predlagajte jasne, konkretne predloge prihodnjih dejanj: »kdo« naj naredi, »kaj« in »kdaj«;
- c. predstavite dejstva, ki podpirajo vaše predloge;
- d. uporabite grafične prikaze in preglednice, ko poročate pisno pa tudi ustno;
- e. obvezno (s)poročajte pisno in ustno.

4. *Raziskovalna etika*

- a. Spoštljiv, transparenten in odkrit odnos do raziskovanih in do raziskovalcev;
- b. varovanje zasebnosti in zaupnosti;
- c. upravičenost raziskovanja;
- d. veljavnost in zanesljivost raziskovalnih ugotovitev;
- e. pravičnost.

Povzeto z besedami Landmana (2006) torej dobra analiza človekovih pravic in dobri argumenti za človekove pravice potrebujejo močne raziskovalne temelje, iz katerih je razvidno, na kakšen način se bo opredelilo problematiko človekovih pravic, kako bodo zbrani in nadalje analizirani vsi potrebni podatki za analizo te problematike ter kako bodo pripravljene *zaključki*. Če se ne držimo opisanega in ne spoštujemo izpostavljenih raziskovalnih korakov, analiza vodi do napačnih zaključkov, slabih priporočil in nasvetov za prihodnje rešitve, s tem pa do napak pri težnjah k izboljšanju pogojev delovanja človekovih pravic (str. 74).

Raziskovalne vsebine na področju družboslovja in s tem tudi politologije ter z njo povezanega raziskovanja človekovih pravic so zaradi svoje vsebinske tenkočutnosti prvenstveno *problemsko osredotočene* in pogosto tudi polne izzivov tudi na raziskovalnem polju, zato je še toliko pomembnejše, da vemo, katere konkretne vsebine bomo sploh preučevali, ter razumemo, zakaj jih sploh raziskujemo, in da jih predstavimo celovito.

Problem oz. vsebina preučevanja politike človekovih pravic, ki nas zanima, je lahko npr.:

- kako neka institucija skrbi za zagotavljanje pravice do življenja;
- kako je institucija uspešna pri zagotavljanju te pravice;
- kako uspešna je v primerjavi z neko drugo institucijo, v neki drugi državi, skozi čas;
- kateri so vodilni ukrepi in mehanizmi, ki jih pri svojem delu za zagotavljanje pravice do življenja izvaja ta institucija;
- ali so ti ukrepi in mehanizmi sploh primerni;
- ali so učinkoviti za doseganje cilja in kaj cilj sploh je;
- kako na delo institucije gledajo ostale institucije in skupine v lokalnem, nacionalnem, mednarodnem okolju;
- ali je ta institucija odgovorna za dobro ali slabo stanje zagotavljanje pravice do življenja v državi;
- ali je od delovanja te institucije odvisna ocena stanja svobode v državi.

Navedenim vprašanjem bi lahko dodali še številna nova, a bistveno je, da se zavedamo, da je vsako od teh vprašanj lahko bodisi povsem samostojno raziskovalno vprašanje ali pa vsebinsko smiselno in logično medsebojno povezana kompleksna celota več vprašanj. Prav tako je tudi bistveno, da znamo pojasniti, zakaj je prav izbrano vprašanje

**Ontologija
(teorija biti)**

- Kaj je res
- Vprašanja o obstoju, izvoru
- Pozitivistični pristop
- Teoretski filozofski pristop

**Epistemologija
(teorija znanja)**

- Kako vemo
- Aktivna konstrukcija (skozi izkušnje, avtoriteto, intuicijo)
- Postpozitivistični pristop
- Teoretski filozofski pristop

**Aksiologija
(diskurz vrednotne presoje)**

- Kaj je prav
- Vrednote, etika, morala
- Postpozitivistični pristop
- Praktični filozofski pristop

Slika 3.1

Možni filozofski pristopi
oz. razlogi preučevanja
politike in človekovih pravic

za naše raziskovanje osrednjega pomena in kaj pričakujemo, da bomo o njem lahko pomembnega sporočili z dobljenimi raziskovalnimi ugotovitvami. Pri vsem tem nam lahko pomembno pomagajo različni teoretični ali praktični filozofski pristopi oz. vprašanja o naravi problema ter s tem povezane ontološke, epistemološke in aksiološke smernice – na podlagi raziskovanja želimo spoznati »resnico« (ontologija), želimo vedeti (epistemologija) ali želimo (raz)soditi (aksiologija).

Z vidika opisanega torej preučevane vsebine oz. problem lahko preučujemo z naslednjimi *motivi, cilji oz. pričakovanji* (Hogwood in Gunn, 1984; McNabb, 2010):

- začetno seznanjanje, preučevanje (angl. *exploration*) oz. mapiranje vsebine problema;

- opisovanje (angl. *description*) vsebin, situacij, dogodkov, povezanih s problemom;
- pojasnjevanje (angl. *explanation*) fenomenov, povezanih s problemom;
- ocenjevanje (angl. *evaluation*) preučevanih problemskih vsebin,
- napovedovanje (angl. *forecasting*) prihodnjih možnih korakov, povezanih z raziskovanimi vsebinami problema;
- svetovanje (angl. *advocacy*) o preučevanih problemskih vsebinah, vidikih, možnih rešitvah;
- metaanaliza oz. teoretsko testiranje, preverjanje drugih raziskovalnih ugotovitev oz. raziskav.

Posledično se tudi odločamo med naslednjimi tremi *temeljnimi dilemami*, ki bodo nadalje usmerile tudi našo izbrano zvrst raziskovanja:

1. deskriptivna dilema – »kaj je«, kot npr.: kaj sploh dela preučevalna institucija glede človekovih pravic, koliko in katere človekove pravice so bile kršene; koliko in kakšne sankcije so bile uvedene za kršitve; ali se spremlja kršitve človekovih pravic;
2. normativno-primerjalna dilema – primerjanje »kaj je« in »kaj bi moralo biti«, npr.: ali se je obseg kršitev človekovih pravic pred obstojem institucije, pred oz. po uvedbi nekega ukrepa povečal/zmanjšal – za koga, kdaj, kako se to vidi; ali smo z uvedbo novih načinov zaščite človekovih pravic izpolnili zastavljeni cilj v strategiji večjega varstva človekovih pravic; ali smo z uvedbo novega modela spremljanja zaščite človekovih pravic upravičili obstoj te meritve;
3. razmernostna dilema – »kaj je drugače«, kjer gre za raziskovanja odnosov, vzrokov, posledic, učinkov, povezav, sprememb, npr.: kaj je vplivalo na (ne)spoštovanje normativnih aktov varovanja človekovih pravic; ali v demokratičnejših okoljih obstaja večja verjetnost zaščite človekovih pravic; kakšne rezultate je prinesla uvedba novih mehanizmov za zaščito človekovih pravic, za koga, kdaj, s kakšnimi spremembami; ali so ocene stalnega spremljanja stanja varovanja človekovih pravic pripomogle k višjemu standardu.

Kot ključne motive glede na izbrane vsebinske vidike problema, postavljene vsebinske cilje in raziskovalne usmeritve lahko tako opredelimo tudi *raziskovalne motive*, ki se v primeru preučevanja politik povezani z enim od naslednjih objektov prepoznavanja (Pennings idr., 1999):

- pravilnosti (angl. *regularities*) v preučevanih vsebinah;
- medsebojni odnosi (angl. *relationships*), ki se vzpostavijo znotraj preučevanih vsebin;
- procesi institucionalizacije (angl. *process institutionalisation*) političnega življenja, povezani s preučevanimi vsebinami;
- spremembe (angl. *changes*), ki jih povzročijo preučevane vsebine.

Sorodno prikazanemu, a razdeljeno neposredno po liniji pravno – politično dejansko lahko povzamemo še Landmanovo (2004, 411) ločevanje naslednjih treh skupin vsebin »merjenja« človekovih pravic, ki smo jih pogosto zasledovali že skozi prikaze vsebin v predhodnih poglavjih:

1. načelno (angl. *principle*) oz. normativno merjenje pravic, kot je zavedeno v nacionalnih in mednarodnih pravnih dokumentih;
2. dejansko (angl. *in practice*) oz. vsakodnevno merjenje pravic, kot jih znotraj neke države uživajo posamezniki in skupine;
3. kot posledica vladnih politik oz. odločitev politike za (ne)delovanje.

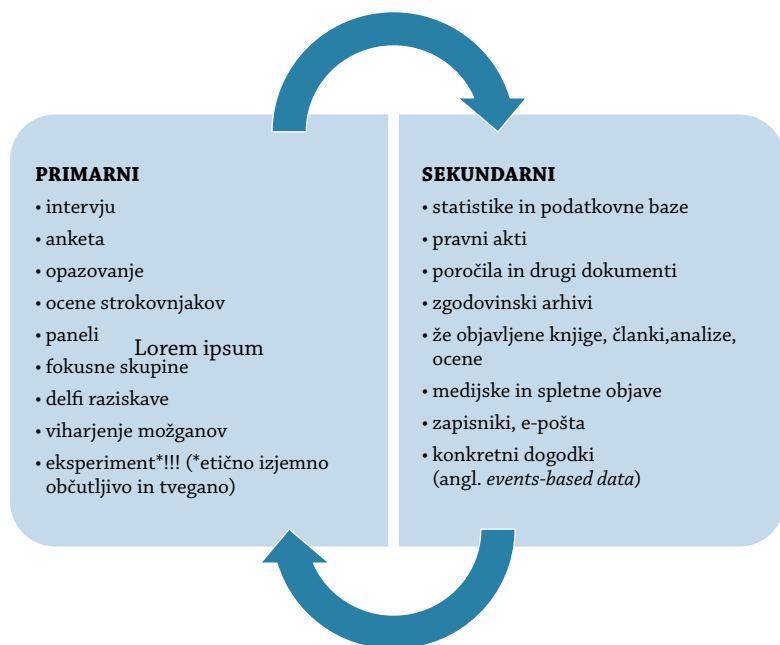
V opisanem raziskovalnem procesu posebno mesto zasedata tudi nabor in izbor za raziskovalne vsebine najoptimalnejših oz. najustrežnejših *raziskovalnih metod, tehnik in analitičnih postopkov zbiranja, merjenja, obdelave ter analize potrebovanih podatkov*. Landman (2006) na polju politološkega raziskovanja človekovih pravic kot najboljši okvir za analizo predlaga kombinacijo *kvantitativne* (pozitivistične, prvenstveno univerzalne in deduktivne) ter *kvalitativne* (postpozitivistične in prvenstveno specifične ter induktivne) *metodologije*, ki je hkrati zmožna poiskati razlike v količinskem obsegu (»koliko«) in vsebinskem oz. kontekstualnem pogledu (»zakaj«, »kdaj«, »kako«, »kdo« o politiki in človekovih pravicah). Razpon zelo raznolikih možnih raziskovalnih pristopov avtor strnjeno prikaže v preglednici 3.1 (Landman, 2006, str. 60).

Ko se lotevamo raziskovalnega koraka, vezanega na zbiranje ter nadaljnjo analizo podatkov, se je nadalje treba zavedati ločnice in posebnosti med t. i. *primarnimi in sekundarnimi podatki*. Za primarne podatke velja, da jih raziskovalci kot takšne prav s svojim raziskovalnim delom zberejo šele prvič in samostojno, medtem ko za sekundarne podatke velja, da že obstajajo, da so jih pred nami oblikovali ali zbrali že drugi in jih mi (ponovno) uporabimo za lastne raziskovalne potrebe. Zbiranje podatkov in metode njihove analize na polju politike človekovih

Preglednica 3.1 Raznoliki pristopi raziskovanja politik človekovih pravic

Raven	I	II	III	IV	V	VI	VII
Zvrst raziskave	hermenevtika/ močno deskriptivno	diskurzivna analiza	teoretsko oprta empirična	teoretsko oprta empirična	teoretsko oprta empirična	teoretsko oprta empirična	teoretsko oprta nomotehnična
Pristop	induktiven	induktiven in analitičen	induktiven in analitičen	induktiven in analitičen	induktiven in analitičen	deduktiven in analitičen	deduktiven
Podatki proti sklepanju	podatki brez sklepanja	pomen in razumevanje jezika in delovanja	kvalitativni podatki in sklepanja	kvantitativno- kvalitativni podatki in sklepanja	kvantitativni podatki in sklepanja	sklepanja na podlagi preverjanja podatkov	sklepanje brez dokazov
Zvrst argumenta	partikularen, specifičen kontekst	partikularen, specifičen kontekst	univerzalen, s prostorom za izjeme	univerzalen, s prostorom za izjeme	univerzalen, s prostorom za izjeme	univerzalen	univerzalen
Obseg analize	posamezne države, »podnacionalna« analiza	posamezne države, omejeno primerjalno	primerjalne in posamične raziskave	primerjalne	globalne primerjalne	primerjalno na malem številu	zgolj teoretični konstrukti

VIR Povzeto po Landmanu (2006, str. 60).

Slika 3.2 Vrste podatkov

pravic bi glede na njihovo naravo lahko ilustrirali s sliko 3.2, katere eno od zelo pomembnih sporočil je tudi bogatitev medsebojnega preverjanja, dopolnjevanja, prepletanja zbranih primarnih in sekundarnih podatkov, s tem pa tudi celovitosti, kredibilnosti ter metodološke veljavnosti končnih raziskovalnih spoznanj.¹ *Vrste možnih analiz zbranih podatkov* se raztezajo od raznolikih statističnih obdelav, med katerimi so najpogostejše bivariatne analize povezanosti, krostabulacije in multivariatne analize, metode za spremljanje in ocenjevanje,² pa vse do interpretativnih analiz vsebin, lastnosti, atributov predmeta raziskovanja, opazovanja z udeležbo, diskurzivne analize ali pa kodirne analize besedil.

Končno pa se je ob zaključku tega poglavja treba dotakniti tudi vloge, pomena in pomembnosti etike ter etičnih načel pri raziskovanju.

¹ Več in podrobneje o tem opredeljujejo tudi lastnosti kombinirane metode raziskovanja (angl. *mixed methods research*) in triangulacije (npr. Chambliss in Schutt, 2013; Creswell, 2014).

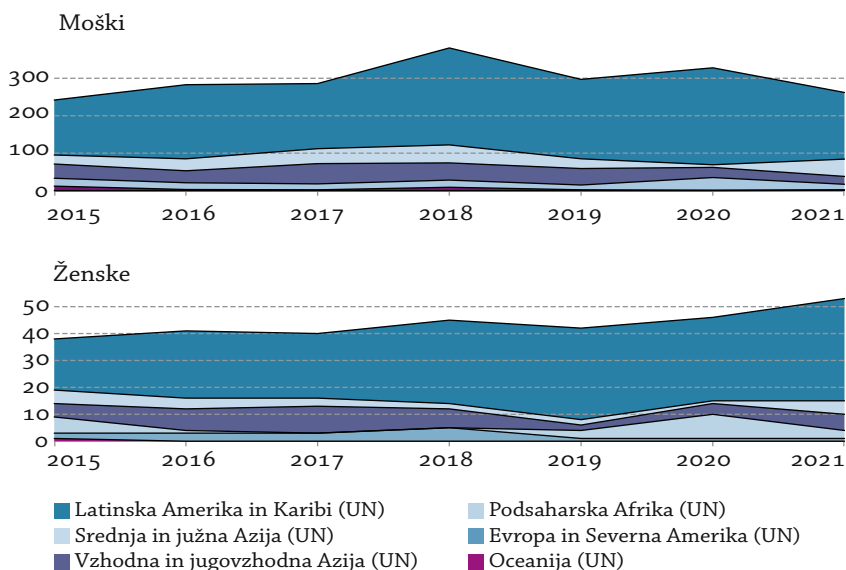
² Glej npr. konkretno iz prakse spremljanja oz. monitoringa politik človekovih pravic Agencije Evropske unije za temeljne pravice: <https://fra.europa.eu/en/content/monitoring-mechanisms>.

Etika v raziskovanju v prvi vrsti pomeni samoomejevanje raziskovalca in njegovega procesa pred samim seboj. Z njenimi načeli si raziskovalci znotraj neke raziskovalne skupnosti postavijo vrednotne ter moralne norme in s tem tudi meje tega, kaj je prav, kaj se sme raziskovati in česa ne. Vsaka skupnost ta načela postavlja samostojno in se tudi z vidika vsebin raziskovanja razlikujejo, morajo pa biti povsod, a še prav posebej na poljih raziskovanja, pri katerih v središče raziskovalne pozornosti postavljamo živa bitja, njihova čustva, odnose, preference ter pričakovanja, ta načela raziskovalne etike »alfa in omega« celotnega raziskovalnega procesa – in to neodvisno od zvrsti in lastnosti raziskave.

Še pred samim začetkom raziskave prvi (pred)korak raziskovalne etike predstavlja realna ocena potencialnih prednosti in slabosti oz. koristi ter nevarnosti (angl. *benefits and harms*) raziskovanja za raziskovane pa tudi za raziskovalce. Zbiranje, obdelava in nadaljnje razširjanje kakršnih koli podatkov imajo vedno posledice in se vsaj posredno, pri raziskovanju živih bitij pa v vseh primerih neposredno po eni strani dotikajo pravice do varovanja zasebnosti ter zaupnosti, po drugi strani pa seveda pravice do informiranja, zaščite podatkov, spoštovanja prav za te namene sprejetih strokovnih raziskovalnih etičnih standardov, načel in pravil. Izhajajoč iz navedenih temeljnih etičnih postulatov je bilo leta 1979 sprejeto Belmontovo poročilo (National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research, 1979),³ katerega vsebina danes predstavlja ogrodje tisočim sorodnim in dopolnjevanim dokumentom oz. etičnim kodeksom na polju raziskovanja v raziskovalnih skupnostih po celem svetu. Belmontovo poročilo je osnovano na naslednjih temeljnih postulatih raziskovalne etike pri raziskovanju ljudi (Nacionalna komisija za varovanje ljudi v biomedicinskih in behavioralnih raziskavah, 1979):

1. zavedanje meja med dejanskim vsakodnevnim svetom in pravili raziskovanja;
2. sledenje temeljnim etičnim načelom:
 - a. spoštovanje ljudi,
 - b. upravičenost raziskovanja ljudi,
 - c. pravičnost;

³ Za več glej npr. Fischer (2006).

Slika 3.3 Potrjeni uboji zagovornikov človekovih pravic, novinarjev in predstavnikov sindikatov po svetu skozi čas (povzeto po Our World in Data, b. l.)

3. upoštevanje pogojev izvedbe raziskave:
 - a. obveščena privolitev (angl. *informed consent*),
 - b. ocena tveganj in koristi,
 - c. izbira raziskovanih subjektov.

Navkljub vsemu navedenemu in enotno sprejetim načelnim zavetam spoštovanja ter upoštevanja etičnih načel pri raziskovanju pa je za konec izjemno pomembno ter potrebno opozoriti tudi na pojav mnogih primerov nekorektnosti, kršitev, celo očitnih in namernih zlorab tako raziskovanih kot tudi raziskovalcev ter njihovih temeljnih pravic in svoboščin. Prav politika in politiki lahko s svojimi možnimi zlonamernimi cilji ter pritiskom moči na raziskovalce pri tem predstavljajo veliko nevarnost poseganja v človekove pravice (Morgenthau, 1945; Meyer, 1975). Največje raziskovalne zlorabe ljudi v imenu politike so se skozi zgodovino srhljivo odražale skozi izvajanje eksperimentov z namenom sistematičnega uničevanja prvobitnih ljudstev v času kolonizacije ter vojn, pa vse do današnjih dni skozi neenake obravnave posameznikov in posameznih skupin ter skozi informacijsko manipuliranje z ljudmi (npr. Amon idr., 2012; Imhoff idr., 2012; Walter in Redlawsk, 2021). Prav tako pa so na konkretnih primerih raziskovanja,

povezanega s politiko in človekovimi pravicami, poznani tudi primeri izginotij ali celo javnih likvidacij raziskovalcev in novinarjev, ki so na terenu zbrali podatke, za katere se je izkazalo, da niso ustrezali name-nom politične propagande in pričakovanjem vladajoče politične elite.⁴

V današnjem času se opisani vsakodnevni primeri manipulacij raz-iskovalnega dela in vanj vključenih ljudi za namene nepoštenege po-litičnega delovanja po vsem svetu prav posebej opazno odražajo tudi skozi dezinformiranje kot obliko političnega komuniciranja, preko zlorab lažnih novic na svetovnem spletu in preko novih orodij (npr. t. i. »troli«), ki jih omogoča t. i. umetna inteligenca (Thompson, 2000; Mar-cus, 2000; Chilton, 2004; Albright, 2017; Brennen, 2017; Carlson, 2018; Egelhofer in Lecheler, 2019; Freelon in Wells, 2020; Milano idr., 2020).

Vse navedeno je nesprejemljivo in mora biti do tega z vidika spo-štovanja raziskovalne oz. poslovne etike ter človekovih pravic ničelna toleranca tako v politični kot medijski in strokovni skupnosti ter jav-nem prostoru nasploh. Gre za vsem vidne primere kršenja ter zlorab spoštovanja temeljnih človekovih pravic, o katerih govorijo vodilna sporočila, ki jih obravnava ta knjiga, od prvih mislecev in ureditev so-dobne civilizacije dalje.

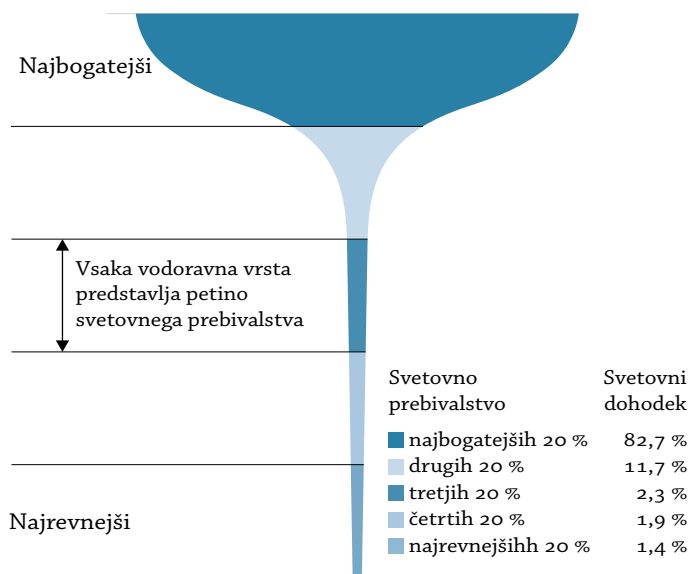
⁴ Primer 29-letne argentinske statističarke Graciele Mellibovsky Saidler, ki je izginila leta 1976, potem ko je razkrila razmere v revnih četrtih Buenos Airesa in odgovornost argentinske vo-jaške hunte pri tem. V istem letu je bil nato pridržan, nato pa najverjetneje usmrčen njen direktor Carlos Noriega. V obdobju diktature v nekdanji Sovjetski zvezi so poznani manipula-cije, cenzure, ponarejanje ali pa širjenje zlaganih informacij za namene politične propagande tedanjega političnega vrha, ki jih je najbolj uporabljal Stalin, prirrejanje podatkov o pričakova-ni življenjski dobi, rojstvih in smrtih pa je bilo posebej značilno za čas Hruščeva in Brežnjeva (Asher idr. 2008).

4 Namesto zaključka: o prihodnosti politik človekovih pravic v digitalnem svetu umetne inteligence

Človekove pravice pripadajo z razumom obdarjenim odraslim posameznikom, postavljajo standarde odnosov med ljudmi ter uravnavajo razmerja med državo in državljani. Zamisel o njih se je oblikovala hkrati in z roko v roki s civilizacijskim razvojem človeštva – na začetku kot ideja, nato pa vedno bolj kot konkretna aktivnost družbe v obliki proaktivnih napovedi ali pa reaktivnih odzivov na tedaj aktualne družbene, socialne, gospodarske, kulturne razmere in tehnološki napredek po naslednjem sosledju:

1. kot *produkt* filozofske misli, povezane z vprašanji vrednot, etike, morale;
2. kot uporniški *odgovor* posameznikov in družbe na aktualne razmere ter delovanje politike *pri oz. ob* tem;
3. s pravno regulativo urejenim *nizom pravil in vedenja*;
4. preko *dela političnih* institucij in njihovih ukrepov v vsakodnevnem delovanju.

Navkljub sodobnemu poskusu globalne univerzalizacije pojmovanje človekovih pravic nikoli ni bilo odraz poenotene in premočrtnega dojemanja ter procesa, temveč je vse do danes zaznamovano z nizom med seboj tekmovalnih, tudi konfliktnih, izključujočih si, celo kontroverznih in paradoksalnih odnosov – tako v njihovem teoretičnem dojemanju, še bolj pa v vsakodnevnem pojavljanju. Kritiki, dvomljivci, ali zanikovalci (glej npr. v Mutau, 1996; Henkin, 2000; Arat, 2008; David, 2020) človekovih pravic odpirajo teoretska vprašanja, kot npr.: kaj sploh so oz. bi morale pomeniti človekove pravice, ali sploh obstajajo, ali je to zgolj ideološki konstrukt določenih skupin pri doseganju njihovih lastnih ciljev pridobivanja politične moči? To bolj ali manj neposredno povezujejo z učinki izvajanja liberalnodemokratskih in na kapitalizmu utemeljenih globalizacijskih ideologij, kar se na najilustrativnejši način odraža s prikazom dejanskega stanja finančnega kapitala

Slika 4.1 »Univerzalnosti« človekovih pravic skozi finančno enakost sveta v podobi kozarca za penino (prirejeno po United Nations, 1992; Conley, 2008)

na svetu s podobo kozarca za penino na sliki 4.1. 83 % celotnega svetovnega dohodka ustvari in prejema 20 % prebivalcev, ki prvenstveno (zaenkrat še vedno; op. avt.) prihajajo iz zahodnega kulturnega sveta Severne Amerike in Evrope (zgornji del kozarca za penino), nadaljnjih 12 % svetovnega premoženja ustvari naslednjih 20 % prebivalcev, ki prihajajo iz gospodarsko rastočega trga Kitajske, tem nato z zgolj še dobrimi 3 % premoženja sledi naslednjih 20 % prebivalcev, ki prihajajo iz razvijajočih se trgov Indije, vse do zadnjih 20 % svetovnega prebivalstva na drugem skrajnem robu (peclju kozarca za penino), ki prihaja iz najrevnejših držav afriškega in azijskega kontinenta in razpolaga z manj kot 1,5 % premoženja.

Opisana neenakost, ki se je od osemdesetih let prejšnjega stoletja zgolj povečevala (po letu 2000 predvsem na račun gospodarske rasti Kitajske, ki je za petkrat povečala celotno svetovno premoženje), je sorazmerno temu povečevala tudi delež najrevnejših prebivalcev (United Nations, 1992; Conley, 2008). Povedano s temeljnimi besedami s področja človekovih pravic, se je priložnost za zagotavljanje enakih priložnosti za vse z razvojem in bogatenjem ter s širitvijo skupin pravic v bogatem delu sveta vedno bolj oddaljevala, tako kot pri dejanskem delovanju tudi solidarnost, pri čemer iz zgodovinskih izkušenj vemo,

da sta se vzpostavljanje in uveljavljanje človekovih pravic kazala predvsem v obliki odzivov na prepoznane neenakosti in z njimi povezane moči – praviloma v naslednjem sosledju:

- pojav družbenih in s tem povezanih političnih napetosti;
- boj s predsodki in z nasprotovanji;
- prepoznavanje novih vzorcev vrednot;
- normativna ureditev;
- politično izvajanje;
- vzpostavljanje nove kulture etike.

Bodisi da verjamemo v idejo človekovih pravic ali pa »zgolj« v vrline, na katerih so gradili že misleci starega veka, so njihov obstoj in podobe neposredno povezani s spremembami, ki se dogajajo v širšem družbenem, kulturnem, tudi verskem, predvsem pa etičnem in moralnem dojemanju aktualnega sveta. Opisane spremembe imajo pomembne posledice tako za kvaliteto življenja kot za avtonomijo posameznika pa tudi za odnos do politike, političnih institucij in njihovega dela, volitev ter končno tudi do demokracije. Zaupanje ljudi v vse navedeno v predelih sveta, ki so utemeljeni na načelih demokracije in človekovih pravic, zadnjih nekaj desetletij, z redkimi izjemami, opazno upada (Pharr in Putnam, 2000; Dalton, 2004; van Deth idr. 2007; Zmerli in Hooghe, 2011). Skupaj z razmahom novih, na digitalni tehnologiji oprtih inovacij, se zato kot eno od osrednjih idejnih premislekov v povezavi z vprašanji politike ter človekovih pravic postavljajo vprašanja o njihovi prihodnji usodi – o vlogah, poslanstvu, preoblikovanju, inovativnosti in celo alternativah, ki jih bodo človekovim pravicam in politiki s seboj prinesle nove oblike tehnološkega razvoja: bodo demokracija in politike človekovih pravic v digitalnem svetu ostale vodilni sestavni del političnega sistema in javnega prostora; v kakšni podobi, ali in kako se bodo razvijale dalje, se spreminjale; jih bodo nadomestile nove, inovativne alternative (o tem npr. v West, 2011; Sørensen, 2017; Christian, 2020; Bullock idr., 2022; Asenbaum, 2022; Buchanan in Imbrie, 2022; Risse, 2023; Gellers in Gunkel, 2023; Jungherr in Schroeder, 2022; Jungherr, 2023)? Že v sedanjih, šele začetnih pojavih lahko vidimo, da nova digitalna tehnologija, na čelu z rojdi umetne inteligence, tudi na podobah in praksah politike ter človekovih pravic že pušča prve »odtise« svojega obstoja. O teh vprašanjih se že veliko preizprašuje na ravni teoretičnih in projektnih aktivnostih v znanstveno-raziskovalni skupnosti (glej zgoraj), pojavile so se že prve politične in normativne

opredelitve do umetne inteligence, posebej na področjih strateške geopolitične in gospodarske konkurence pa tudi v prvih etičnih kodeksih (posebej na mednarodni ravni v organizacijah OZN oz. UNESCO,¹ Svet Evrope,² Evropska unija³). Te v obliki pravnega zapisa predstavljajo pomembno politično zavezo za postavljanje meja in regulacije pri uporabi orodij umetne inteligence za dobro prihodnjega razvoja.

Neomejene tehnične zmožnosti, ki jih s seboj prinašajo orodja umetne inteligence vsem tistim posameznikom, skupinam pa tudi državam, ki imajo na voljo dovolj finančnega kapitala in znanja za njihov razvoj ter nadaljnjo uporabo, danes predstavlja skoraj enako veliko nevarnost za poskuse zlorab in manipulacij, kot jih je pred tisoč in več leti neomejena moč absolutizma po »zakonih narave« izbranih posameznikov. Čeprav lahko po eni strani orodja umetne inteligence močno olajšajo načine spremljanja ter nadzora nad izvajanjem politik človekovih pravic, delovanjem političnih institucij, njihovimi odločevalskimi, izvajalskimi in nasploh volilnimi ter drugimi vrstami demokratičnih procesov za skupno dobro javnih interesov, pa bodo po drugi strani priložnosti prikritih (zlo)rab algoritmov vsem tistim, ki bodo razpolagali s potrebnim kapitalom zanje, omogočila neomejeno moč pri doseganju lastnih interesov in koristi.

Človekove pravice, po Landmanu (2013) opredeljene kot »negotovo zmagoslavje idealov«, tako z razmahom digitalnotehnoloških inovacij, na čelu z orodji umetne inteligence, vstopajo v povsem novo, glede na razsežnosti njihovih možnosti popolnoma neznano in nepredvidljivo obdobje. Opisano novo obdobje umetne inteligence, katere družbene, politične, gospodarske, kaj šele kulturne in vrednotne razsežnosti že slutimo, bo predstavljalo tudi povsem nov mejnik v obdobju razvoja politik človekovih pravic in velik preizkus njihovega nadaljnega obstoja. Za uspešno in civilizacijskorazvojno prihodnost bo v tako opisanih razmerah treba uporabiti vsa dosedanja znanja in izkušnje, s katerimi se je v boju za prepoznavanje in utrjevanje srečevalo polje politik človekovih pravic od starega veka dalje. Zanesljivo pa bo morala biti pri prihodnji skrbi za razvoj človekovih pravic osrednja pozornost vrnjena modrosti znanja, utemeljeni na človeških vrlinah, vrednotah, etiki ter predvsem moralni kategoriji dolžnosti kot zavedanja pomembnosti lastnega ravnanja v korist dobrega za druge.

¹ Glej Unesco (b. l.).

² Glej Council of Europe (b. l.b).

³ Glej European Commission (b. l.).

Literatura in viri

- Albright, J. (2017). Welcome to the era of fake news. *Media and Communication*, 5(2), 87–89.
- All amendments to the United States Constitution*. (B. l.). Human Rights Library. http://hrlibrary.umn.edu/education/all_amendments_usconst.htm
- Allen, J. W. (2013). *A history of political thought in the 16th century*. Routledge.
- Althusius, J. (1995). *Politica: An abridged translation of politics methodically set forth and illustrated with sacred and profane examples* (F. S. Carney, prev.). Liberty Fund.
- Amnesty International. (2023). *Amnesty International report 2022/23: The state of the world's human rights*.
- Amon, J. J., Baral, S. D., Beyrer, C., in Kass, N. (2012). Human rights research and ethics review: Protecting individuals or protecting the state? *PLoS Med*, 9(10), e1001325.
- Andrew, E. (2011). Jean Bodin on sovereignty. *Republics of Letters: A Journal for the Study of Knowledge, Politics and the Arts*, 2(2), 75–84.
- Arat, Z. F. (1991). *Democracy and human rights in developing countries*. Lynne Rienner Publishers.
- Arat, Z. F. K. (2008). Human rights ideology and dimensions of power: A radical approach to the state, property, and discrimination. *Human Rights Quarterly*, 30(4), 906–932.
- Arendt, H. (1958). *The origins of totalitarianism* (2. izd.). Meridian Books.
- Arendt, H. (1963). *Eichmann in Jerusalem: A report of the banality of evil*. The Viking Press.
- Aristotel. (2010). *Politika* (M. Hriberšek, ur. in prev.). gv Založba.
- Aristotel. (2016). *Nikomahova etika* (Filozofska knjižnica, zv. 38, K. Gantar, prev.). Slovenska matica.
- Asenbaum, H. (2022). Rethinking democratic innovations: A look through the kaleidoscope of democratic theory. *Political Studies Review*, 20(4), 680–690.
- Asher, J., Banks, D., in Scheuren, F. J. (Ur.). (2008). *Statistical methods for human rights*. Springer.
- Badiou, A. (2001). *Ethics: An essay on the understanding of evil* (P. Hallward, prev.). Verso.
- Balibar, E. (2013). On the politics of human rights. *Constellations*, 20(1), 18–26.

- Balkovec, B. (1989). Volilci in glasovanje o vidovdanski ustavi. *Zgodovinski časopis*, 43(2), 241–248.
- Balkovec, B. (Ur.). (2009). *Jugoslavija v času: devetdeset let od nastanka prve jugoslovanske države* (Historia, znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 15). Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Bay, C. (1980). Universal human rights priorities: Towards a rational order. V J. Nelson in V. M. Green (ur.), *International human rights: Contemporary issues* (str. 151–166). Human Rights Publishing Group.
- Beetham, D. (1995). Introduction: Human rights in the study of politics. *Political Studies*, 43(1), 1–9.
- Beetham, D. (1999). *Democracy and human rights*. Polity Press.
- Beetham, D., Carvalho, E., Landman, T., in Weir, S. (2008). *Assessing the quality of democracy: A practical guide*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- Bellinger, N. M. (2017). Voting and human rights in democratic societies. *Human Rights Review*, 18, 263–282.
- Bemelmans-Videc, M. L., Rist, R. C., in Vedung, E. (1998). *Carrots, sticks & sermons: Policy instruments and their evaluation*. Transaction Publishers.
- Ben-Nun Bloom, P. (2014). Disgust, harm, and morality in politics. *Political Psychology*, 35(4), 495–513.
- Bentham, J. (2013). *Fragment o vladavini* (Z. Erbežnik in G. Kroupa, prev.). Krtina.
- Bibič, A. (1978). *Zasebništvo in skupnost*. Mladinska knjiga.
- Bibič, A. (1997). *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike*. Sophia.
- Bizjak, I. (2000). *Ombudsman: koncept in vpliv na delovanje države* [Neobjavljeno magistrsko delo]. Univerza v Ljubljani.
- Blais, A., Massicotte, L., in Yoshinaka, A. (2001). Deciding who has the right to vote: A comparative analysis of election laws. *Electoral Studies*, 20(1), 41–62.
- Bluhm, W. T., in Heineman, R. A. (2007). *Ethics and public policy: Method and cases*. Pearson Prentice Hall.
- Bobio, N. (1985). *Liberalism and Democracy*. FrancoAngeli.
- Bodin, J. (1576). *Les six livres de la Republique*.
- Bodin, J. (2002). *Šest knjiga o republici: (izbor)* (D. Marion, prev.). Politička kultura.
- Boukema, H. J. M. (1983). Grotius' concept of law. ARSP: *Archiv Für Rechts-Und Sozialphilosophie/Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, 69(1), 68–73.
- Bowring, F. (2011). *Hannah Arendt: A critical introduction*. Pluto Press.
- Brennen, B. (2017). Making sense of lies, deceptive propaganda, and fake news. *Journal of Media Ethics*, 32(3), 179–181.

- Britovšek, M. (1969). *Revolucionarni idejni preobrat prvo svetovno vojno: Lenin v boju za Tretjo internacionalo*. Cankarjeva založba.
- Buchanan, A. (2004). *Justice, legitimacy, and self-determination: Moral foundations for international law*. Oxford University Press.
- Buchanan, A. (2009). Moral status and human enhancement. *Philosophy and Public Affairs*, 37(4), 346–381.
- Buchanan, A. (2011). *Better than human: The promise and perils of enhancing ourselves*. Oxford University Press.
- Buchanan, A. (2020). *Our moral fate: Evolution and the escape from tribalism*. The MIT Press.
- Buchanan, B., in Imbrie, A. (2022). *The new fire: War, peace, and democracy in the age of AI*. the MIT Press.
- Bui, H. (2015). Human rights budgeting: Making governments accountable for economic, social and cultural rights. *Queen Mary Human Rights Review*, 2(1), 109–132.
- Bullock, J. B., Chen, Y.-C., Himmelreich, J., Hudson, V. M., Korinek, A., Young, M. M., in Zhang, B. (Ur.). (2022). *The Oxford Handbook of AI governance*. Oxford University Press.
- Burke, E. (1989). *Razmišljanja o revoluciji v Franciji in o ravnanju nekaterih londonskih družb v zvezi s tem dogodkom* (T. Erzar in M. Šimenc, prev.). Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.
- Byars, S. M., in Stanberry, K. (2018). *Business ethics*. OpenStax, Rice University.
- Caldwell, P. C. (2020). The Weimar constitution. V N. Rossol in B. Ziemann (ur.), *The Oxford handbook of the Weimar Republic* (str. 119–140). Oxford University Press.
- Campbell, T. (1999). Human rights: A culture of controversy. *Journal of Law and Society*, 26(1), 6–26.
- Carlson, M. (2018). The information politics of journalism in a post-truth age. *Journalism Studies*, 19(13), 1879–1888.
- Carriere, K. R. (2019). Threats to human rights: A general review. *Journal of Social and Political Psychology*, 7(1), 8–32.
- Cerar, M., in Pavčnik, M. (1996). *Večrazsežnost človekovih pravic in dolžnosti*. Znanstveno in publicistično središče.
- Chambliss, D. F., in Schutt, R. K. (2013). *Making sense of the social world: Methods of investigation* (4. izd.). Sage Publications.
- Chilton, P. (2004). *Analysing political discourse: Theory and practice*. Routledge.
- Christian B. (2020). *The alignment problem: Machine learning and human values*. W.W. Norton.
- CIRI Human Rights Data Project. (2011, 9. december). *Human rights in 2010: The CIRI report*. <http://www.humanrightsdata.com/2011/12/human-rights-in-2010-ciri-report.html>

- Clifford, J. (2008). Locating equality: From historical philosophical thought to modern legal norms. *The Equal Rights Review*, 11(1), 11–23.
- Conley, D. (2008). *You may ask yourself: An introduction to thinking like a sociologist*. W.W. Norton.
- Copp, D. (Ur.). (2006). *The Oxford handbook of ethical theory*. Oxford University Press.
- Council of Europe. (2021). *Council of Europe programme and budget 2022-2025* (Ministers' Deputies CM Documents).
- Council of Europe. (2022). *Moving forward 2022: Annual report of the Secretary General of the Council of Europe*. Council of Europe Publications.
- Council of Europe. (B. 1.a). *1428ter meeting, 16 March 2022: 2.3 Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine*. https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectId=0900001680a5d7d9
- Council of Europe. (B. 1.b). *Ethical frameworks*. <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/ethical-frameworks>
- Council of Europe. (B. 1.c). *Grants awarded by the Council of Europe*. [https://www.coe.int/en/web/portal/grants#{".,62608029":\[1\]}](https://www.coe.int/en/web/portal/grants#{)
- Council of Europe. (B. 1.d). *Slovenia*. <https://www.coe.int/en/web/execution/slovenia>
- Council of Europe. (B. 1.e). *Who we are*. <https://www.coe.int/en/web/about-us/who-we-are>
- Council of Europe, European Court of Human Rights. (2023). *Annual report 2022 of the European Court of Human Rights, Council of Europe*.
- Council of Europe, European Court of Human Rights. (B. 1.). *European convention on human rights*.
- Council of the European Union and the European Council. (B. 1.). *EU sanctions against Russia explained*. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/>
- Coventry, A., in Valls, A. (Ur.). (2018). *David Hume on morals, politics, and society* (Rethinking the Western Tradition). Yale University Press.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approach* (4. izd.). Sage Publications.
- Crowe, J., in Youngwon Lee, C. (Ur.). (2019). *Research handbook on natural law theory* (Research Handbooks in Legal Theory). Edward Elgar Publishing.
- Cruft, R., Liao, S. M., in Renzo, M. (Ur.). (2015). *Philosophical foundations of human rights* (Philosophical Foundations of Law). Oxford University Press.
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and opposition*. Yale University Press.
- Dalton, R. J. (2004). *Democratic challenges, democratic choices: The erosion of political support in advanced industrial democracies*. Oxford University Press.
- Daum, W. (2023, 9. maj). *Handbook of European constitutional history in the 19th Century*. FernUniversität in Hagen.

- Davenport, C. (1999). Human rights and the democratic proposition. *The Journal of Conflict Resolution*, 43(1), 92–116.
- Davenport, C. (2007). *State repression and the domestic democratic peace*. Cambridge University Press.
- Davenport, C., in Armstrong, D. A., II. (2004). Democracy and the violation of human rights: A statistical analysis from 1976 to 1996. *American Journal of Political Science*, 48(3), 538–554.
- David, L. (2020). Human rights as an ideology? Obstacles and benefits. *Critical Sociology*, 46(1), 37–50.
- Davidson, E. J. (2005). *Evaluation methodology basics: The nuts and bolts of sound evaluation*. Sage Publications.
- Declaration of human and civic rights of 26 august 1789. (1789). Constitutional Council. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/declaration-of-human-and-civic-rights-of-26-august-1789>
- Denisov, A., in Kiričenko, M. (1960). *Soviet state law*. Foreign Languages Publishing House.
- DiGiacomo, G. (2016). *Human rights: Current issues and controversies*. University of Toronto Press.
- Donnelly, J. (1985). *The concept of human rights*. St Martin's Press.
- Donnelly, J. (2003). *Universal human rights in theory and practice*. Cornell University Press.
- Douzinis, C. (2013). The paradoxes of human rights. *Constellations*, 20(1), 51–67.
- Dunn, W. (2018, 26. februar). Harold Lasswell and the study of public policy. V *Oxford research encyclopedia of politics*. Oxford University Press.
- du Plessis, P. J., Clifford, A., in Tuori, K. (Ur.). (2016). *The Oxford handbook of Roman law and society*. Oxford University Press.
- Egelhofer, J. L., in Lecheler, S. (2019). Fake news as a two-dimensional phenomenon: A framework and research agenda. *Annals of the International Communication Association*, 43(2), 97–116.
- Estlund, D. (Ur.). (2012). *The Oxford handbook of political philosophy*. Oxford University Press.
- European Commission. (2011). *Corruption: Report* (Special Eurobarometer, 374).
- European Commission. (B. l.). *Ethics guidelines for trustworthy AI*. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>
- European Court of Human Rights. (2022a). ECHR: *Overview 1959–2021*.
- European Court of Human Rights. (2022b). *The ECHR in facts & figures: 2021*.
- European Court of Human Rights. (B. l.). *Marko Bošnjak*. <https://www.echr.coe.int/w/marko-bo%C5%A1njak>
- Evropski parlament. (B. l.). *Nagrada Saharova za svobodo misli*. <https://www.europarl.europa.eu/sakharovprize/sl/home>

- Evropsko sodišče za človekove pravice. (B. l.). *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic*. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_slv
- Evropsko sodišče za človekove pravice, Council of Europe. (B. l.). *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic*.
- Fink-Hafner, D. (Ur.). (2007). *Uvod v analizo politik: teorije, koncepti, načela*. Fakulteta za družbene vede.
- Finley, M. (1999). *Antična in moderna demokracija* (Temeljna dela, B. Cajnko, prev.). Krtina.
- Fischer, B. A., IV. (2006). A summary of important documents in the field of research ethics. *Schizophrenia Bulletin*, 32(1), 69–80.
- Fleming, S. (2021, 18. junij). This is the global refugee situation, in numbers. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2021/06/unhcr-how-many-refugees/>
- Forsythe, D. P. (2006). *Human rights in international relations* (2. izd.) Cambridge University Press.
- Freeden, M. (2003). *Ideology: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Freeden, M., in Stears, M. (Ur.). (2013). *The Oxford handbook of political ideologies*. Oxford University Press.
- Freelon, D., in Wells, C. (2020). Disinformation as political communication. *Political Communication*, 37(2), 145–156.
- Freeman, M. (2011). *Human rights: An interdisciplinary approach*. Polity Press.
- Freeman, S. (2012). Social contract approaches. V D. Estlund (ur.), *The Oxford handbook of political philosophy* (Oxford Handbooks, str. 133–151). Oxford University Press.
- Fukuyama, F. (2003). *Konec človeštva: posledice revolucije v biotehnologiji* (U. Pajer, prev.). Učila International.
- Gabrovec, A. (2020, 17. november). Kako uspešni smo Slovenci na Evropskem sodišču. *Slovenec*, 17. november. <https://www.slovenec.org/2020/11/17/kako-uspesni-smo-slovinci-na-evropskem-sodiscu/>
- Gasiorowski, M. J. (1996). An overview of the political regime change dataset. *Comparative Political Studies*, 29(4), 469–483.
- Gaus, G. F., in D'Agostino, F. (Ur.). (2013). *The Routledge companion to social and political philosophy*. Routledge.
- Gellers, J. C., in Gunkel, D. J. (2023). Artificial intelligence and international human rights law: Implications for humans and technology in the 21st century and beyond. V A. Zwitter in O. J. Gstrein (ur.), *Handbook on the politics and governance of big data and artificial intelligence* (str. 430–455). Edward Elgar Publishing.
- Giddens, A. (2000). *Tretja pot: obnova socialne demokracije* (A. Poznič in J. Pikaló, prev.). Orbis.

- Giddens, A. (2003). *Runaway world: How globalization is reshaping our lives*. Taylor & Francis.
- Goodhart, M. (2005). *Democracy as human rights: Freedom and equality in the age of globalization*. Routledge.
- Goyette, J., Latkovic, M. S., in Myers, R. S. (Ur.). (2004). *St. Thomas Aquinas and the natural law tradition: Contemporary perspectives*. Catholic University of America Press.
- Grannan, C. (B. I.). What's the difference between morality and ethics? V *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/story/whats-the-difference-between-morality-and-ethics>
- Green, B. (2010). *Christianity in ancient Rome: The first three centuries*. T&T Clark.
- Hafner-Burton, E. M. (2014). A social science of human rights. *Journal of Peace Research*, 51(2), 273–286.
- Hague, R., in Harrop, M. (2003). *Comparative government and politics: An Introduction* (7. izd.). Palgrave Macmillan.
- Hall, P. A., in Taylor, R. R. (1996). Political science and the three new institutionalisms. *Political Studies*, 44, 936–957.
- Harrington, M. (1989). *Socialism: Past and future*. Arcade.
- Hatton, T. J., in Williamson, J. G. (2005). *Global migration and the world economy: Two centuries of policy and performance*. The MIT Press.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Elements of the philosophy of right* (H. B. Nisbet, prev.). Cambridge University Press.
- Hegel, G. W. F. (2013). *Oris filozofije pravice* (Z. Kobe, prev.). Krtina.
- Held, D. (2006). *Models of democracy* (3. izd.). Polity Press.
- Held, D., in McGrew, A. (Ur.). (2000). *The global transformations reader: An introduction to the globalization debate*. Polity Press.
- Henkin, L. (2000). Human rights: Ideology and aspiration, reality and prospect. V S. Power in G. Allison (ur.), *Realizing human rights* (str. 3–38). Palgrave Macmillan.
- Herre, B., Arriagada, P., in Roser, M. (2016). *Human rights*. Our World In Data. <https://ourworldindata.org/human-rights>
- Hertogh, M., in Kirkham, R. (Ur.). (2018). *Research handbook on the ombudsman* (Research Handbooks in Law and Politics). Edward Elgar Publishing.
- Heywood, A. (1999). *Political theory: An introduction* (3. izd.). Palgrave Macmillan.
- Heywood, A. (2007). *Political ideologies: An Introduction* (6. izd.). Palgrave Macmillan.
- Heywood, A. (2021). *Political ideologies: An Introduction* (7. izd.). Red Globe Press.
- Hilpold, P. (2023). The Austrian constitution. V J. Cremades in C. Hermida (ur.), *Encyclopedia of contemporary constitutionalism*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-31739-7_121-1

- Hobbes, T. (2009). *Leviathan*. Oxford University Press
- Hogwood, B., in Gunn, L. (1984). *Policy analysis for the real world*. Oxford University Press.
- Hood, C. (1986). *The tools of government*. Chatham House Publishers.
- Hood, C., in Margetts, H. (2007). *The tools of government in the digital age*. Palgrave Macmillan.
- Howlett, M. (1991). Policy instruments, policy styles, and policy implementation: *National approaches to theories of instrument choice*. *Policy Studies Journal*, 19(2), 1–21.
- Human Rights Watch. (2022). *World report 22: Events of 2021*.
- Hume, D. (1985). *A treatise of human nature*. Penguin Books.
- Huntington, S. P. (1991). How countries democratize. *Political Science Quarterly*, 4(91), 579–616.
- Imhoff, R., Bilewicz, M., in Erb, H.-P. (2012). Collective regret versus collective guilt: Different emotional reactions to historical atrocities. *European Journal of Social Psychology*, 42(6), 729–742.
- Ingram, D. (Ur.). (2002). *The political*. Blackwell Publishers.
- International Labour Organization. (2023). *New data shine light on gender gaps in the labour market* (ILO Brief).
- Ishay, M. R. (2004). What are human rights? Six historical controversies. *Journal of Human Rights*, 3(3), 359–371.
- Ishay, M. R. (2008). *The history of human rights: From ancient times to the globalization era*. University of California Press.
- Jambreč, P., Perenič, A., in Uršič, M. (Ur.). (1988). *Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti*. Mladinska knjiga.
- Jerman, F. (1983). Beseda o Johnu Locku. *Anthropos*, 4, 7–10.
- Johnson, M. G., in Symonides, J. (1998). *The Universal Declaration of Human Rights: A history of its creation and implementation*. Unesco Publishing.
- Johnson, G. (2010). *Research methods for public administration* (2. izd.). Routledge.
- Johnson, P. (1976). *A history of christianity*. Atheneum.
- Jungherr, A. (2023). Artificial intelligence and democracy: A conceptual framework. *Social Media + Society*, 9(3), 1–14.
- Jungherr, A., in Schroeder, R. (2022). *Digital transformations of the public arena*. Cambridge University Press.
- Kalan, V. (2011). Aristotel: Politika. Spremnna beseda, komentar in prevod Matje Hriberšek. *Keria Studia Latina et Graeca*, 13(1), 97.
- Kant, I. (2006). *Zgodovinsko-politični spisi* (S. Tomšič, R. Riha, M. Golob in M. Hribar, prev.). Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kardelj, E. (1980). *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Komunist.
- Kaučič, I., in Grad, F. (2008). *Ustavna ureditev Slovenije* (5., spremenjena in dopolnjena izdaja). GV Založba.

- Kekes, J. (1997). What is conservatism? *Philosophy*, 72(281), 351–374.
- Kelsen, H. (2005). *General theory of law and state*. Routledge.
- Kennedy, D. (2004). *The dark side of virtue: Reassessing international humanitarism*. Princeton University Press.
- Knill, C., in Tosun, J. (2012). *Public policy: A new introduction* (Textbooks in Policy Studies). Palgrave Macmillan.
- Ksenofont. (2012). *Spomini na Sokrata* (G. Pobežin, prev.). KUD Logos.
- Lampe, R. (2010). *Pravo človekovih pravic: sistem človekovih pravic v mednarodnem, evropskem in ustavnem pravu*. Uradni list Republike Slovenije.
- Landman, T. (2004). Measuring human rights: Principle, practice, and policy. *Human Rights Quarterly*, 26(4), 906–931.
- Landman, T. (2006). *Studying human rights*. Routledge.
- Landman, T. (2013). *Human rights and democracy: The precarious triumph of ideals*. Bloomsbury Academic.
- Landman, T. (2018). Democracy and human rights: Concepts, measures, and relationships. *Politics and Governance*, 6(1), 48–59.
- Landman, T., in Di Gennaro Splendore, L. (2020). Pandemic democracy: Elections and COVID-19. *Journal of Risk Research*, 23(7–8), 1060–1066.
- Lebowitz, M. A. (2014). *Socialistična alternativa: resnični človekov razvoj* (P. Krašovec, prev.). Sophia.
- Lerner, D., in Lasswell, H. (Ur.). (1951). *The policy sciences: Recent developments in scope and method*. Stanford University Press.
- Leslie, D., Burr, C., Aitken, M., Katell, M., Briggs, M., in Rincon, C. (2022). *Human rights, democracy, and the rule of law assurance framework for AI systems: A proposal*. The Alan Turing Institute.
- Levi-Faur, D. (Ur.). (2012). *The Oxford handbook of governance*. Oxford University Press.
- Linebaugh, P. (2008). *The Magna Carta Manifesto: Liberties and commons for all*. University of California Press.
- Locke, J. (1993). *Two treatises on government*. Everyman Paperbacks.
- Locke, J. (2010). *Dve razpravi o oblasti; Pismo o toleranci* (Z. Erbežnik idr., prev.). Krtina.
- Lowi, T. J. (1966). Distribution, regulation, redistribution: The functions of government. V R. Randall Butler (ur.), *Public policies and their politics: An introduction to the techniques of government control* (str. 27–40). W. W. Norton.
- Lowi, T. J. (1979). *The end of liberalism: The second republic of the United States* (2. izd.). W. W. Norton.
- Lukšič, I. (1994). *Liberalizem vs. korporativizem*. Sophia.
- Luna-Pla, I., in Nicolás-Carlock, J. R. (2020). Corruption and complexity: A scientific framework for the analysis of corruption networks. *Applied Network Science*, 5(13). <https://doi.org/10.1007/s41109-020-00258-2>.

- MacIntyre, A. (1981). The nature of the virtues. *The Hastings Center Report*, 11(2), 27–34.
- Magna Carta. (1297). Legislation.gov.uk. <https://www.legislation.gov.uk/aep/Edw1cc1929/25/9/contents>
- Maior, G. C. (2013). Human rights: Political tool or universal Ethics? *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 12(36), 3–21.
- March, J., in Olsen, J. P. (1984). The new institutionalism: Organizational factors in political life. *American Political Science Review*, 78(3), 738–749.
- Marcus, G., Neuman, W. R., in MacKuen, M. (2000). *Affective intelligence and political judgment*. University of Chicago Press.
- Marsh, D., in Stoker, G. (2002). *Theories and methods in political science*. Palgrave Macmillan.
- Marx, K. (1969). Prispevek k židovskemu vprašanju. V B. Zihelr in B. Debenjak (ur.), *Izbrana dela, Zv. 1* (str. 148–188). Cankarjeva založba.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. Harper & Row Publishers.
- Mastnak, T. (1987). Totalitarizem od spodaj. *Družboslovne razprave*, 4(5), 91–98.
- McLean, I., in McMillan, A. (Ur.). (1996). *The concise Oxford dictionary of politics*. Oxford University Press.
- McNabb, D. E. (2010). Research methods for political science: Quantitative and qualitative methods (2. izd.). M. E. Sharpe.
- McNeilly, K. (2023). 'If only for a day': The Universal Declaration of Human Rights, anniversary commemoration and international human rights law. *Human Rights Law Review*, 23(2), ngadoo3.
- McPherson, C. B. (1967). Natural rights in Hobbes and Locke. V D. D. Raphael (ur.), *Political theory and the rights of man* (str. 16–36). Macmillan.
- Meier, K. J. (1999). Drugs, sex, rock, and roll: A theory of morality politics. *Policy Studies Journal*, 27(4), 681–695.
- Meyer, W. J. (1975). Political ethics and political authority. *Ethics*, 86(1), 61–69.
- Milano, S., Taddeo, M., in Floridi, L. (2020). Recommender systems and their ethical challenges. *AI & Society*, 35, 957–967.
- Miller, F. D. (1996). Aristotle and the origins of natural rights. *The Review of Metaphysics*, 49(4), 873–907.
- Millner, M. A., Glendon, M. A., Carozza, P., Jolowicz, H. F., Stein, P. G., Hazard, J. N., Powell, R., Rheinstein, M., in Kiralfy, A. R. (B. I.). Roman law. V *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Roman-law>
- Mitchell, N. J., in McCormick, J. M. (1988). Economic and political explanations of human rights violations. *World Politics*, 40(4), 476–498.
- Montesquieu. (1890). *De l'esprit des lois*. Flammarion.
- Mooney, C. Z. (1999). The politics of morality policy: Symposium editor's introduction. *Policy Studies Journal*, 27(4), 675.
- Moran, M., Rein, M., in Goodin, R. E. (2006). *The Oxford handbook of public policy*. Oxford University Press.

- Morgenthau, H. J. (1945). The evil of politics and the ethics of evil. *Ethics*, 56(1), 1–18.
- Morsink, J. (1999). *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, drafting, and intent*. University of Pennsylvania Press.
- Moy, S. (2010). *The last utopia: Human rights in history*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Murphy, M. (2019). The natural law tradition in ethics. V E. N. Zalta (ur.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Stanford University, The Metaphysics Research Lab. <https://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/natural-law-ethics>
- Mutau, M. (1996). The ideology of human rights. *Virginia Journal of International Law*, 36, 588–657.
- National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research. (1979, 18. april). *The Belmont report*.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2010). *National human rights institutions history: Principles, roles and responsibilities* (Professional Training Series št. 4). United Nations.
- Ostrom, E. (2007). Institutional rational choice: An assessment of the institutional analysis and development framework. V P. A. Sabatier (ur.), *Theories of the policy process* (2. izd., str. 21–65). Westview Press.
- Our World in Data (B. l.). *Confirmed killings of human rights defenders, journalists and trade unionists*. <https://ourworldindata.org/grapher/cases-of-killed-human-rights-defenders-journalists-trade-unionists?facet=metric&uniformYAxis=o>
- Paine, T. (1997). *Rights of man*. Wordsworth Editions.
- Papuashvili, G. (2017). Post-World War I comparative constitutional developments in Central and Eastern Europe. *International Journal of Constitutional Law*, 15(1), 137–172.
- Parsons, T. (1963). On the concept of political power. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 107(3), 232–262.
- Parsons, W. (1999). *Public policy: An introduction to the theory and practice of policy analysis*. Edward Elgar Publishing.
- Pavčnik, M. (1991). Argumentacija v pravu. *Teorija in praksa*, 28(5/6), 518–529.
- Pennings, P., Keman, H., in Kleinnijenhuis, J. (1999). *Doing research in political science: An introduction to comparative methods and statistics*. Sage Publications.
- Perenič, A. (1988). Zgodovinski razvoj človekovih pravic. V P. Jambreč, A. Perenič in M. Uršič (ur.), *Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti* (str. 17–33). Mladinska knjiga.
- Petak, Z. (2007). Javne politike: razvoj discipline u Hrvatskoj i svijetu V M. Kasapović (ur.), *Izlazak iz množine? Stanje hrvatske političke znanosti* (str. 187–215). Fakultet političkih znanosti.

- Peters, G., in Pierre, J. (1999). *The new institutionalism in political science*. Sage Publications.
- Pharr, S., in Putnam, R. D. (Ur.). (2000). *Disaffected democracies: What's troubling the trilateral countries*. Princeton University Press.
- Phillips-Fein, K. (2011). Conservatism: A state of the field. *Journal of American History*, 98(3), 723–743.
- Pitamic, L. (1927). *Država*. Družba Sv. Mohorja.
- Pitamic, L. (1996). *Država*. Cankarjeva založba.
- Piurko, Y., Schwartz, S. H., in Davidov, E. (2011). Basic personal values and the meaning of left-right political orientations in 20 countries. *Political Psychology*, 32(4), 537–561.
- Plotkin, H. C. (1994). *Darwin machines and the nature of knowledge*. Harvard University Press.
- Pogge, T. W. (2008). *World poverty and human rights*. Polity Press.
- Primus, R. (1996). A brooding omnipresence: Totalitarianism in postwar constitutional thought. *The Yale Law Journal*, 106(2), 423–457.
- Rachum, I. (1993). From “American independence” to the “American revolution”. *Journal of American Studies*, 27(1), 73–81.
- Raso, F., Hilligoss, H., Krishnamurthy, V., Bavitz, C., Bavis, K., in Levin Y. (2018). *Artificial intelligence & human rights: Opportunities & risks* (Berkman Klein Center Research Publication št. 2018-6). The Berkman Klein Center for Internet & Society at Harvard University.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
- Rawls, J. (1999). *A theory of justice: Revised edition*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Raz, J. (1970). *Concept of a legal system: An introduction to the theory of legal system*. Clarendon Press.
- Raz, J. (1986). *The morality of freedom*. Oxford University Press.
- Rhodes, R. A. W., Binder, S. A., in Rockman, B. A. (Ur.). (2006). *The Oxford handbook of political institutions*. Oxford University Press.
- Ribarič, M., in Ribičič, C. (1983). *Delegatski skupščinski sistem*. Državna založba Slovenije.
- Richards, D. L., in Gelleny, R. D. (2007). Good things to those who wait? National elections and government respect for human rights. *Journal of Peace Research*, 44(4), 505–523.
- Richardson-Little, N. (2015). Human rights as myth and history: Between the revolutions of 1989 and the Arab spring. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 23(2–3), 151–166.
- Risse, M. (2008). *What are human rights? Human rights as membership rights in the global order* [KSG Working Paper št. RWPO8-006]. John F. Kennedy School of Government, Harvard University.
- Risse, M. (2019). Human rights and artificial intelligence: An urgently needed agenda. *Human Rights Quarterly*, 41(1), 1–16.

- Risse M. (2023). *Political theory of the digital age: Where artificial intelligence might take us*. Cambridge University Press.
- Rizman, R. (1997). *Izzivi odprte družbe: sociološki komentarji (1989-1996)*. Liberalna akademija.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Free Press.
- Rousseau, J. J. (1960). *Družbena pogodba ali načela državne prava* (M. Veselko, prev.). Cankarjeva založba.
- Rousseau, J. J. (2001). *Družbena pogodba* (2., prirejena izd., M. Veselko, prev.). Krtina.
- Schwartz, S. H., Caprara, G. V., in Vecchione, M. (2010). Basic personal values, core political values, and voting: A longitudinal analysis. *Political Psychology*, 31(3), 421–452.
- Selin Dilli, S., Carmichael, G., in Rijpma, A. (2019). Introducing the historical gender equality index. *Feminist Economics*, 25(1), 31–57.
- Schütte, H., in Ciarlante, D. (1998). An alternative consumer behaviour theory for Asia. V H. Schütte in D. Ciarlante, *Consumer Behaviour in Asia* (str. 1–16). New York University Press.
- Shapiro, I. (2003). John Locke's democratic theory. V J. Locke, *Two treatises of government and A letter concerning toleration* (I. Shapiro, ur., str. 309–340). Yale University Press.
- Shestack, J. J. (1998). The philosophic foundations of human rights. *Human Rights Quarterly*, 20(2), 201–234.
- Shue, H. (2006). Ethical dimensions of public policy. V R. Goodin, M. Moran in M. Rein, M. (ur.), *The Oxford handbook of public policy* (str. 709–729). Oxford University Press.
- Skitka, L. J., Bauman, C. W., in Sargis, E. G. (2005). Moral conviction: Another contributor to attitude strength or somethingmore? *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(6), 895–917.
- Smith, K. B. (2002). Typologies, taxonomies, and the benefits of policy classification. *Policy Studies Journal*, 30(3), 379–395.
- Sørensen, E. (2017). Political innovations: Innovations in political institutions, processes and outputs. *Public Management Review*, 19(1), 1–19.
- Sorokin, P. (1959). *Social and cultural mobility*. The Free Press.
- Spirit Slovenija. (B. l.). *Rusija*. <https://www.izvoznookno.si/drzave/rusija/predstavitev-drzave/>
- Spiro, H. J. (B. l.). Constitution. V *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/constitution-politics-and-law>
- Sruk, V. (1995). *Leksikon politike*. Založba Obzorja.
- Sruk, V. (2005). *Leksikon morale in etike*. Ruslica.
- Steinmo, S. (2008). Historical institutionalism. V D. Della Porta in M. Keating (ur.), *Approaches in the social sciences* (str. 118–138). Cambridge University Press.

- Stone, D. (2001). *Policy paradox: The art of political decision making*. W.W. Norton.
- Stres, A. (1988). Človekove pravice in krščanstvo. V P. Jambreč, A. Perenič in M. Uršič (ur.), *Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti* (str. 361–383). Mladinska knjiga.
- Šimenc, M. (Ur.). (2012). *Razvoj državljanske vzgoje v Republiki Sloveniji*. Pedagoški inštitut.
- Štih, P., Simoniti, V., in Vodopivec, P. (2016). *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 1. stoletja*. Modrijan.
- The bill of rights*. (1789). The U.S. National Archives and Records Administration. <https://www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rights>
- The declaration of independence*. (1776). The U.S. National Archives and Records Administration. <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration>
- The Nobel Peace Prize. (B. l.) *About the Nobel Peace Prize*. <https://www.nobelpeaceprize.org/nobel-peace-prize/about-the-nobel-peace-prize/>
- The University of Manchester. (2014, 5. november). *A book 100 years older than the Magna Carta goes digital*. <https://www.manchester.ac.uk/discover/news/a-book-100-years-older-than-the-magna-carta-goes-digital/>
- The UN Refugee Agency. (B. l.). *Refugee statistics*. <https://www.unrefugees.org/refugee-facts/statistics/>
- The Virginia declaration of rights*. (1776). The U.S. National Archives and Records Administration. <https://www.archives.gov/founding-docs/virginia-declaration-of-rights>
- Thompson, J. B. (2000). *Political scandal: Power and visibility in the media age*. Polity Press.
- Thorisdottir, H., Jost, J. T., Liviatan, I., in Shrout, P. E. (2007). Psychological needs and values underlying the left-right political orientation: Cross-national evidence from Eastern and Western Europe. *Public Opinion Quarterly*, 71(2), 175–203.
- Tierney, B. (1989). Origins of natural rights language-texts and contexts, 1150–1250. *History of Political Thought*, 10(4), 615–646.
- Tomlinson, J. (1996). Cultural globalisation: Placing and displacing the west. *The European Journal of Development Research*, 8(2), 22–35.
- Toplak, J. (2000). *Volilni sistem in oblikovanje volilnih enot*. Nova revija.
- Traverso, E. (2017). Totalitarianism between history and theory. *History and Theory*, 56(4), 97–118.
- Trone, J. (2006). Print sources for historical constitutions. *International Journal of Legal Information*, 34(3), 539–555.
- Tuck, R. (1979). *Natural rights theories: Their origin and development*. Cambridge University Press.
- Unesco. (B. l.). *Ethics of artificial intelligence*. <https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics>

- United Nations. (1949). Social, humanitarian and cultural questions. V United Nations, *Yearbook of the United Nations 1948–49* (str. 524–665).
- United Nations. (1992). *Human development report 1992*. Oxford University Press.
- United Nations. (B. 1.a). *Universal declaration of human rights*. <https://research.un.org/en/docs/humanrights/undhr>
- United Nations. (B. 1.b). *Principles relating to the status of national institutions (The Paris principles)*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris>
- United Nations. (B. 1.c). *Treaty bodies*. <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies>
- United Nations. (B. 1.d). *World programme for human rights education (2005-on-going)*. <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/world-programme-human-rights-education>
- United Nations General Assembly. (1948). *Universal declaration of human rights*. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- United Nations Human Rights Office. (2023). *United Nations Human Rights Report 2022*. UNOG.
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. (B. 1.a). *Status of ratification interactive dashboard*. <https://indicators.ohchr.org/>
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. (B. 1.b). *Universal declaration of human rights*. <https://www.ohchr.org/en/universal-declaration-of-human-rights>
- Ustava Republike Slovenije (1991). *Uradni list Republike Slovenije*, (33). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=1991-01-1409>
- van Deth, J., Montero, J. R., in Westholm, A. (Ur.). (2007). *Citizenship and involvement in European democracies: A comparative analysis*. Routledge.
- Varuh človekovih pravic Republike Slovenije. (2023). *Letno poročilo Varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2022*.
- Vašák, K. (1977) Human rights: A thirty-year struggle; The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights. *UNESCO Courier*, 30(11), 29–32.
- V-Dem. (2023). – with major processing by Our World in Data. *Political regime – Regimes of the world* [Podatkovna baza]. V-Dem, *Democracy and human rights, OWID based on varieties of democracy (v13) and regimes of the world v13* [Izvirni podatki]. <https://ourworldindata.org/grapher/political-regime>
- Villey, M. (1969). *Seize essais de philosophie du droit dont un sur la crise universitaire*. Dalloz.
- Viola, F. (2017). Positive law and natural law. V M. Sellers in S. Kirste (ur.), *Encyclopedia of the philosophy of law and social philosophy*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6730-0_51-1

- Voltaire, F.-M. A. (2009). *Filozofske zgodbe* (P. Vitez, prev.). Mladinska knjiga.
- Wacks, R. (2006). Rights and justice. V R. Wacks, *Philosophy of law: A Very short introduction* (str. 52–74). Oxford University Press.
- Wallace, W. M. (B. I.). *American Revolution*. V *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/event/American-Revolution>
- Walter, A. S., in Redlawsk, D. P. (2021). The effects of politician's moral violations on Voters' moral emotions. *Political Behavior*, 45, 1191–1217.
- Waluchow, W., in Kyritsis, D. (2001). Constitutionalism. V E. N. Zalta in U. Nodelman (ur.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/constitutionalism/>
- Weber, M. (1988). *Protestantska etika in duh kapitalizma* (P. Gantar in Š. Vervar, prev.). ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Weimer, D. L., in Vinning, A. R. (2017). *Policy analysis: Concepts and practice* (6. izd.). Routledge.
- Welzel, C., Inglehar, R., in Klingemann, H.-D. (2003). The theory of human development: A cross-cultural analysis. *European Journal of Political Research*, 42(3), 341–379.
- West, D. M. (2011). *The next wave: Using digital technology to further social and political innovation*. Brookings Institution Press.
- Weston, B. H. (B. I.). Human rights. V *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/human-rights>
- Whitten-Woodring, J. (2009). Watchdog or lapdog? Media freedom, regime type, and government respect for human rights. *International Studies Quarterly*, 53(3), 595–625.
- Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije (ZintPK-UPB2). (2011). *Uradni list Republike Slovenije*, (69). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2011-01-3056>
- Zakon o varuhu človekovih pravic (ZvarCP-UPB-2) (2017). (1993). *Uradni list Republike Slovenije*, (69). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2017-01-3271>
- Zečević, M. (1986). *Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918-1929*, Knjiga 1. Obzorja.
- Zeidan, A. (2020). Petition of right. V *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Petition-of-Right-British-history>.
- Zmerli, S., in Hooghe, M. (Ur.). (2011). *Political trust: Why context matters*. ECPR Press.
- Zver, M. (Ur.). (1998). *Človekove pravice in svoboščine v tranziciji: primer Slovenije*. Državni svet Republike Slovenije in Urad varuha človekovih pravic.
- Županov, J. (1989). *Samoupravni socializem - konec neke utopije. Teorija in praksa*, 26(11/12), 1387–1399.

Recenziji

Delo *Politike človekovih pravic* je del temeljne znanstveno-strokovne literature na področju politik človekovih pravic. Delo odpira aktualne vsebine temeljnega pomena za razvoj znanstvenih področij politologije, analize politik, javne uprave in managementa. Njegov namen je tako opisno kot tudi pojasnjevalno razumevanje temeljnih znanj o konceptih, vrednotah ter metodologijah človekovih pravic v različnih svetovih politike kot boja za oblast, kot prostora oblikovanja, izvajanja in vrednotenja politik ter kot prostora delovanja političnih institucij od lokalne preko nacionalne do najvišjih, globalnih ravni. Monografija skozi prizmo vsebin, ki jih raziskuje, predstavlja pomembno znanstveno delo tega tipa na slovenskih tleh, ki je sicer v mednarodnem strokovnem, znanstvenem in publicističnem svetu pogost. Strukturirana je v tri večje sklope, ki med drugim zajemajo naslednje osrednje vsebine: (1) konceptualizacijo in tipologizacijo človekovih pravic; (2) zgodovinski pregled razvoja tega področja; (3) metodologijo in merjenje; (4) demokracijo, moč, ideologijo človekovih pravic; (5) institucionalno varstvo človekovih pravic; (6) javnopolitično upravljanje z vsebinami človekovih pravic na posameznem področju vsebin; (7) dileme, etičnost in vrednote, povezane s človekovimi pravicami. Monografija ima jasen znanstveno-idejni okvir, spoznanja so kritično in znanstvenometodološko objektivno reflektirana, je inovativno tako z vidika domače kot tudi mednarodne znanstvene publicistike, ko vsebine človekovih pravic strnjeno postavlja v tri raznolike in medseboj pogosto tudi nekompatibilne sveteve politik – politike kot *politics*, kot *polity* in kot *policy*. Kot takšno je delo v prvi vrsti namenjeno matični znanstveni skupnosti; pomembno je tudi za razvoj slovenske znanstvene terminologije in širjenje novih znanj ter kulture v znanstveni skupnosti doma in tudi v tujini, saj je po vsebini to prvo takšno delo v domačem jeziku.

Vsekakor pa je namenjeno tudi širši javnosti, ki jo zanimajo omenjene vsebine, in vsem, ki se bodisi neposredno ali posredno ukvarjajo oz. jih zanimajo pojavnosti človekovih pravic v politiki.

prof. dr. Miro Haček

Monografija *Politike človekovih pravic* povezuje človekove pravice s pojmi in teorijami politološke znanosti, kot sta država in politika. Avtorja Simona Kustec in Drago Zajc predpostavljata, da sta človekove pravice in demokracija (teoretična) sinonima. Zagovarjata idejo, da se odnos družbe do človekovih pravic izraža preko političnega sistema in odnosov med akterji le-tega (nosilci oblasti in politične stranke). Izhajajoč iz teh izhodišč avtorja analizirata, kako so človekove pravice vpete v demokratično delovanje države, in sicer v okviru državnih institucij, javnih politik, političnih procesov ter v razmerju moči med posameznikom in družbo. Avtorja se analize lotita v petih delih, ki se vsebinsko dotikajo zgodovine, politične teorije, primerjalne politike, javne politike in metodologije raziskovanja človekovih pravic. Gre za izčrpno in interdisciplinarno analizo človekovih pravic v slovenskem jeziku in pridobitev za slovenski politološki prostor.

Uvodoma avtorja smiselno ugotavljata, da so človekove pravice v demokratičnih državah opredeljene (ali vsaj omenjene) v ustavi, da pa jih to še ne udejanja v praksi. Zaradi svoje znatne moči imajo država, njene institucije in politike vlogo skrbnice človekovih pravic, hkrati pa je država marsikdaj vršilka kršitev teh pravic. Ta »paradoksalnost« in »konfliktnost« med človekovimi pravicami in državo po mnenju Simone Kustec in Draga Zajca odpira številna relevantna področja za politološko raziskovanje človekovih pravic. Avtorja izpostavljata »živo« naravo človekovih pravic, saj so te predmet družbenega razvoja. V kontekstu te razprave se dotikata konceptov »relativizma«, »universalnosti« in »razvoja« človekovih pravic. Razpravljata tudi o odnosu različnih političnih ideologij do človekovih pravic in slednje preučujeta kot predmet boja za politično oblast. Ideologija in boj za oblast sta izpostavljena kot vira za nastajanje konflikta med demokracijo in človekovimi pravicami.

Avtorja svoje znanje in ugotovitve podajata v dostopnem jeziku. Za monografijo je značilno razsežno pokrivanje področja človekovih pravic. Zaradi tega bo dobro služila vsem tistim, ki se s politološko obravnavo človekovih pravic srečujejo prvič, to so študenti, javni uslužbenci,

člani nevladnih organizacij in civilne družbe ter splošna javnost. Drugi del monografije odpira kompleksna vprašanja, kot so ideologija, boj za oblast in vidiki človekovih pravic z zornega kota institucionalne teorije, zato bo delo v oporo raziskovalcem in vsem tistim, ki se pri svojem delu srečujejo s kompleksnejšimi vsebinami o človekovih pravicah. Mladim raziskovalcem bo prišel prav tudi tretji del, kjer se avtorja opredeljujeta do metodoloških vprašanj raziskovanja tega področja.

Pot do udejanjenja človekovih pravic je dolga in nedokončana. Zaradi spreminjajočega se razumevanja vloge države in posameznika v družbi so razprave o človekovih pravicah kritične za demokratično reševanje sodobnih družbenih problemov. Monografija *Politike človekovih pravic* je aktualno delo, ki ponuja odlična in originalna izhodišča za preučevanje vloge države in politike pri uresničevanju človekovih pravic in demokracije v sodobnem svetu.

doc. dr. Andreja Pegan

S človekovimi pravicami se vsakdo od nas srečuje vsakodnevno. Vsakič znova nas postavljajo pred preizpraševanja, premisleke in lastne sodbe o tem, ali smo mi sami in naša dejanja pošteno, spoštljivo, pravično obravnavani. Človekove pravice so močan in hkrati izjemno krhek sestavni del naših lastnih pa tudi življenj drugih. So odraz naših intelektualnih in moralnih pogledov, predvsem pa rezultati naših dejanj. Ko v naš svet zasebnega poseže še država s svojimi pravili in politikami, hote ali ne hote tudi to postane del našega vsakdana. V takšnih primerih je potreba po razumevanju in premislekih o vsebinah človekovih pravic ter tozadevni vlogi države še toliko pomembnejša. Osrednji namen te knjige je spregovoriti o politikah človekovih pravic, o zgodovinskih in idejnih razlogih za njihov pojav, o ključnih kritičnih točkah, ki so gnale njihov več kot dvatisočletni razvoj, o državnih institucijah in njihovih ukrepih glede človekovih pravic, o odnosu do demokracije, vrednot, ideologije, razmerju med politiko in pravom človekovih pravic ter končno o vlogi slednjih v prihajajočem obdobju umetne inteligence.

Knjiga ne išče »črno-belih« odgovorov in ne »zmagovalcev« ter »poražencev« v zahtevnem odnosu med politikami in človekovimi pravicami, ampak želi bralcu te vsebine približati, končna mnenja in sodbe pa prepustiti zmožnostim razumevanja ter moralnega kompasa vsakega od nas.